

Ára: 800,— Ft

TARTALOM

BEVEZETŐ

(Erős Ferenc) 3

TANULMÁNYOK

Benjamin Kilborne: In memoriam
George Devereux 7
Michael Ghil: Georges Devereux –
A kvantumfizikától a komplementarista etnopszichiátriáig 23

MŰHELY

Anna Gibbs, Shé Hawke: Ferenczi
Thalassá-ja és a könnyek
evolúciója 37

ARCHÍVUM

Petra Horváth: Brachfeld F. Olivér
(1908–1967) – Egy magyar
individuálpszichológus a spanyol
pszichológia történetében 59

FÓRUM

Papp Orsolya, Fecskó Edina,
Bálint Katalin: A reprezentáció
tudományai – Beszámoló a
Negyedik Európai Pszichoanalitikus
Filmfesztiválról 85

KÖNYV

Thomas Anz und
Oliver Pfohlmann (Hrsg.):
Psychoanalyse
in der literarischen Moderne.
Eine Dokumentation.
(Friedrich Melinda) 95

HÍREK, INFORMÁCIÓK 99
ENGLISH SUMMARIES 101
CONTENTS 103

E számunk megjelenését anyagi
támogatásukkal segítették:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Anoním támogatóink jövedelemadójuk
1%-ával

THALASSA

PSZICHOANALÍZIS–TÁRSADALOM–KULTÚRA

2008/1

George Devereux emlékezete

BENJAMIN KILBORNE:
In memoriam
Georges Devereux

MICHAEL GHIL:
A kvantumfizikától
a komplementarista
etnopszichiátriáig

ANNA GIBBS – SHÉ HAWKE:
A könnyek evolúciója

HORVÁTH PETRA:
Brachfeld F. Olivér



THALASSA görögül tengert jelent. Más nyelveken ez a címe Ferenczi Sándor egyik nevezetes írásának, a **Katasztrófák a nemi működés fejlődésében** című könyvének. Folyóiratunk címével Ferenczi klasszikus művére, egyben az őstenger, a forrás, az anyaméh, a kezdet szimbolikájára kívánunk utalni.

Az 1989-ben alapított és 1990 óta megjelenő **Thalassa** a huszadik század elejének ahhoz a hagyományához nyúl vissza, amelyben a pszichoanalízis a korabeli kultúrával, irodalommal, társadalomtudománnyal szoros összhangban hatott és fejlődött. A **Thalassa** ezt a hagyományt igyekszik feleleveníteni, ugyanakkor arra törekszik, hogy lépést tartson a modern társadalomtudományok és a pszichoanalízis legújabb fejleményeivel is.

A **Thalassa** nem pszichoanalitikus szakfolyóirat. „Műhely” rovatunkban azonban szívesen közlünk klinikai-terápiai vagy technikai-módszertani cikkeket, esetismertetések is, különösképpen olyanokat, amelyek általánosabb, történeti vagy elméleti szempontból is figyelemreméltóak. A **Thalassa** független folyóirat, nem kötelezi el magát egyetlen lélekelemzési irányzat mellett sem, de hangsúlyozott figyelemben kívánja részesíteni a pszichoanalízis filozófiai és társadalomtudományi alapjait és alkalmazási lehetőségeit bemutató és elemző írásokat. Feladatának tekinti, hogy hírt adjon az ilyen irányú hazai és külföldi törekvésekről. Mint interdiszciplináris folyóirat, hasábjai nyitva állnak a humán tudományok minden olyan művelője számára, akinek kérdésselvetései a pszichoanalízissel érintkeznek, és ezzel kapcsolatban érdemi mondanivalója van.

2007/2-3. „**Kristevai utazás**” című számunkban többek között Julia Kristeva két tanulmányát, valamint róla szóló írásokat közöltünk.

Következő, 2008/2. számunk Ferenczi Sándor és Ernest Jones kapcsolatával foglalkozik levelezésük tükrében.

A Thalassa Alapítvány ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik az elmúlt időszakban közvetlen adományaikkal, valamint személyi jövedelemadójuk 1%-ával támogatták az alapítvány kiadói tevékenységét. Kérjük, hogy amennyiben módja és lehetősége van rá, a jövőben is támogassa kiadványaink megjelenését, amelyet előre is köszönünk. **A Thalassa Alapítvány bankszámlaszáma: 10200902–32711015, adószáma: 18013784–1–41.**

THALASSA

A Ferenczi Sándor Egyesület lapja

ALAPÍTVÁ 1989-BEN

Thalassa Alapítvány, Budapest

19. évfolyam, 1. szám, 2008

A szerkesztőbizottság tagjai

BAKÓ TIHAMÉR, BÓKAY ANTAL, BORGOS ANNA,
ERŐS FERENC (a szerkesztőbizottság elnöke), HÁRS GYÖRGY PÉTER,
HIDAS GYÖRGY, KOVÁCS ANNA, LÉNÁRD KATA, MÉSZÁROS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

Szerkesztőségi titkár

KOVÁCS ANNA

Olvasószerkesztő

PALKÓ MAGDA

E számunk megjelenését támogatta



A Thalassa a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája
elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai
Kutató Intézetének közreműködésével készül.

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:

Thalassa szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1394 Budapest, Pf.: 398. Tel., fax: (36-1) 239-6043

E-mail: thalassa@mtapi.hu

Honlap: <http://thalassa.mtapi.hu>

ISSN 0865-9362

Thalassa Alapítvány, 2008

Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA

Tördelés: KOVÁCS ANNA

Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS

Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Felelős vezető: BODNÁR TAMÁS

Bevezető

A *Thalassa* mostani száma régi adósságot törleszt. Két tanulmány, Benjamin Kilborne és Michael Ghil írása foglalkozik George[s]¹ Devereux életművével, aki Dobó Györgyként született Lugoson 1908-ban, és 1985-ben hunyt el Párizsban. Devereux Bronislaw Malinowski és Róheim Géza mellett a pszichoanalitikus indíttatású etnológia és antropológia egyik legfontosabb és legeredetibb képviselője volt. Tudományos munkásságának legnagyobb részét az Egyesült Államokban és Franciaországban folytatta. Antropológiai megfigyeléseket végzett az indokínai szedangoknál és különféle észak-amerikai indián törzseknél. Megfigyelései alapján dolgozta ki az általa „etnopszichoanalízisnek” vagy „etnopszichiátriának” nevezett diszciplínát, amelynek elméleti és metodológiai konzekvenciái nem csak a szűkebb szakterületek, hanem általában a társadalomtudományok számára is megvilágító jelentőségűek lehetnek (így például az etnikai identitás problémájának fogalmi-logikai elemzése, az áttétel és ellenáttétel szerepe a „megfigyelő” és az „adatközlő” viszonyában, a komplementaritás kérdése stb.).

Devereux Magyarországon kevésbé ismert; a pszichoanalitikusok körében még kevésbé, mint a néprajztudomány művelőinek körében.² Harmat Pál *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* című könyvében is csupán néhány passzust szentel munkásságának. Írásaiból magyarul mindössze két részlet jelent meg: „Az ősjelenet és a gyermekkori heteroszexualitás a mohave társadalomban” címmel a Tóth László szerkesztette *Róheim Géza* című kötetben (Új Mandátum, Bp. 1999; valamint „Etnikai identitás: logikai alapok és működési zavarok” címmel *A megtalált nyelv. Válogatás magyar származású*

¹ Devereux Amerikában a „George”, Franciaországban a „Georges” változatot használta. A „Dobó/Devereux” névváltoztatásról lásd Corinne Daubigny „Le dernier bastion: du concept de l’homme comme fin en soi” (Az utolsó bástya: az emberfogalom mint öncél) című tanulmányának utóiratát, *Le Coq-Héron* 190, 2007. 26-27. old.), amely vitatja azt az elterjedt nézetet, miszerint a „Devereux” név a román „evreu” (zsidó) szóból eredne.

² Lásd: Voigt Vilmos: The identity of Georges Devereux (1908-1985). *Acta Ethnographica Hungarica* 38. 1993. 1-3. (61-67.); Gunda Béla: Devereux George 75 éves. *Néprajzi Hírek*, 14:1. 1985. (27)

francia pszichoanalitikusok munkáiból című gyűjteményben (Új Mandátum, Bp. 2001, szerk. Ritter Andrea és Erős Ferenc).

2006 októberében Devereux tanítványai és hívei – Fejtő Ferenc elnökletével – konferenciát tartottak a párizsi Magyar Intézetben. A Devereux-konferencia előadásai alapján készült a *Le Coq-Héron* című folyóirat 190. száma (2007/3) „Georges Devereux, une voix dans le monde contemporain” (Georges Devereux, egy hang a mai világban) címmel,³ Corinne Daubigny és Manuel Periañez szerkesztésében. Ebből a számból vettük át – a szerző hozzájárulásával – Michael Ghil matematikus és geofizikus professzornak, Devereux unokaöccsének és hagyatéka gondozójának írását, amely bemutatja a családi hátterét, az életpálya fordulatait, és érdekes párhuzamot von a kvantumelmélet és az etnopszichoanalízis között.

Az antropológus és pszichoanalitikus Benjamin Kilborne-nak, Devereux amerikai tanítványának tanulmánya – amelyet a szerző bocsátott rendelkezésünkre – mesterének életművét a modern antropológia történetébe ágyazva elemzi.

Ugyancsak e számunkban, az Archívum rovatban olvasható Horváth Petrá-nak egy másik, Magyarországon elfelejtett emigránsról, Brachfeld Olivérről (1908-1967) szóló dolgozata. Az Adler-követő Brachfeld, aki a harmincas években Spanyolországba emigrált, jelentős életművet hagyott hátra, és – mint az írásból kiderült – igen sokat tett nem csupán a bécsi mélylélektani iskola, hanem a magyar kultúra megismertetéséért is spanyol nyelvterületen. Horváth Petra tanulmánya eredetileg előadásként hangzott el a PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola elméleti pszichoanalízis programja és a Magyarországi Otto Gross Társaság által 2007. novemberében rendezett konferencián. A konferencia néhány további előadását folyamatosan közölni fogjuk későbbi számainkban.

Anna Gibbs és Shé Hawke tanulmánya, amelyet Műhely rovatunkban közlünk, érdekes összefüggéseket vizsgál, új szempontokból, a „könnyek evolúciója” és Ferenczi Sándornak a thalasszális regresszióval kapcsolatos elgondolásai között. Fórum rovatunkban Papp Orsolya, Fecskó Edina és Bálint Katalin beszámolója olvasható a 2007. őszi londoni nemzetközi pszichoanalitikus filmfesztiválról. Jelen számunk Friedrich Melinda könyvismertetésével zárul.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy folyóiratunk – a megváltozott támogatási feltételek miatt – 2008-ban rövidebb terjedelemben, de négy alkalommal jelenik meg.

Erős Ferenc

³ Lásd: <http://www.cairn.info/revue-le-coq-heron-2007-3.htm>

Georges Devereux (Dobó György) életének kronológiája*

(1908–1985)

- 1908 – szeptember 13-án születik a Krassó-Szörény vármegyei Lugoson (a trianoni békeszerződés után Lugoj, Románia).
- 1924 – István öccsének öngyilkossága.
- 1926 – Párizsba utazik, fizikát és kémiát tanul Marie Curie-nél és Jean Perrinnél.
- 1928 – súlyosan megbetegszik, majd Lipcsébe utazik, ahol kitanulja a könyvkiadói és könyvterjesztői szakmát
- 1929 – visszatér Párizsba. Kapcsolatba kerül avantgárd értelmiségiekkel, köztük Klaus Mann-nal. Verset publikál németül Eugène Ionesco folyóiratában, a *Transitions*-ban. A Keleti Nyelvek Főiskoláján maláji nyelvet tanul. Marcel Mauss, Lucien Lévy-Bruhl és Paul Rivet előadásait hallgatja. Érdeklődni kezd az antropológia iránt.
- 1932 – megváltoztatja nevét Dobó Györgyről (románul Gheorghe Dobó) Gheorghe (franciásan Georges) Devereux-re
- 1933 – Terepmunkát végez Arizonában a hopi, a yuma és a cocopa indiánoknál, majd a mohávéknál a Colorado folyó mentén.
- 1934 – Terepmunkát végez Indokínában a szedangoknál.
- 1935 – Antropológiát tanul Alfred Kroebernél és Robert Harry Lowie-nél. Doktori disszertációját Kroeber irányításával írja: *The Sexual Life of Mohave Indians* (A mohávé indiánok szexuális élete) címmel (doktori tézisek, a Kaliforniai Egyetem, Berkeley könyvtára).
- 1939 – »A Sociological Theory of Schizophrenia« (A szkizofréria szociológiai elmélete). Együttműködik Pitirim Sorokinnal, és megismerkedik Róheim Gézával,
- 1941 – február 3-án megkapja az amerikai állampolgárságot.
- 1943 – »Antagonistic Acculturation« (Antagonisztikus akkulturáció, Edwin M. Loebbel együtt).
- 1943 – Belép az amerikai haditengerészetbe, Kínában és Indokínában teljesít szolgálatot
- 1944 – Leszerel. Franciát tanít a New York-i Columbia Egyetemen, majd szociológiát Port-au-Prince-ben, Haiti szigetén.
- 1946 – Ismét visszatér Párizsba. A nemzeti tudományos kutatóközpontnál (CNRS) kap kutatói állást.
- 1946 – Analízisbe kerül Marc Schlumbergernél (Párizsi Pszichoanalitikus Társaság, SPP).
- 1947 – Kari Menninger meghívja a Kansas államban lévő Topekába, a Winter General Hospital-be. Új analízisbe kezd Robert Hans Joklnál, Freud egykori analizáltjánál (Jan Franck és T. Bratoy szupervíziójával).
- 1950 – Egy Blackfoot indián analízisét kezdi el.
- 1951 – *Reality and Dream* (Valóság és álom). Franciául: *Psychothérapie d'un Indien des Plaines* (Egy síkföldi indián pszichoterápiája).



* A *Le Coq-Héron* 190. számában (2007/3.) megjelent összeállítás alapján (a szerk.)

- 1952 – Társult tagja lesz a topekai intézetnek, belép a Philadelphiai Pszichoanalitikus Egyesületbe. Társult (nem teljes jogú) tagként felveszik az Amerikai Pszichoanalitikus Társaságba (APA)
- 1955 – *A Study of Abortion in Primitive Societies: A Typological, Distributional and Dynamical Analysis of the Prevention of Birth in 400 Pre-Industrial Societies.* (Tanulmány a primitív társadalmakban művelt abortuszról: a születésszabályozás tipológiai, elterjedtségi és dinamikus elemzése 400 preindusztriális társadalomban)
- 1956 – »Normal and Abnormal: The Key Problem of Psychiatric Anthropology« (Normális és abnormális: a pszichiátriai antropológia kulcsproblémái)
- 1961 – *Mohave Ethnopsychiatry and Suicide* (Etnopszichiátria és öngyilkosság a mohávek körében, franciául: *Ethnopsychiatrie des Indiens Mohave*, Tobie Nathan előszavával)
- 1963 – Kinvezik az École pratique des hautes études (EPHE) tanárának, Claude Lévi-Strauss, Roger Bastide és Fernand Braudel támogatásával
- 1963 – Görögül tanul, és a görög mítoszok pszichoanalízisével kezd foglalkozni
- 1964 – A Párizsi Pszichoanalitikus Egyesület (SPP) társult tagja
- 1965 – »Les origines sociales de la schizophrénie, ou la schizophrénie sans larmes« (A szkizofrénia társadalmi eredete, avagy szkizofrénia könnyek nélkül)
- 1967 – From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences (A szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban – Devereux ezt a művét tekintette legfontosabb munkájának). Franciául: „De l’angoisse à la méthode dans les sciences du comportement”
- 1967 – »La renonciation à l’identité: défense contre l’anéantissement« (Az identitás feladása: védekezés a megsemmisülés ellen)
- 1970 – *Essais d’ethnopsychiatrie générale* (Tanulmányok az általános etnopszichiátriáról, Roger Bastide előszavával)
- 1971 – Elnyeri a Sorbonne bölcsészettudományi doktora címet *Ethnopsychiatrie des Indiens Mohave. Essais d’ethnopsychiatrie générale* (A moháve indiánok etnopszichiátriája. Tanulmányok az általános etnopszichiátriáról) című munkájával (készült Louis-Vincent Thomas és Roger Bastide vezetésével, opponensek: Claude Lévi-Strauss és Otto Klineberg)
- 1972 – *Ethnopsychanalyse complémentariste* (Komplementarista etnopszichoanalízis)
- 1975 – *Tragédie et poésie grecques. Études ethnopsychanalytiques* (Görög tragédia és költészet. Etnopszichoanalitikai tanulmányok)
- 1976 – *Dreams in Greek Tragedy. An Ethno-Psycho-Analytical Study* (Álmok a görög tragédiában. Etnopszichoanalitikai tanulmány)
- 1978 – Megkapja a Ferenczi díjat
- 1980 – *De l’angoisse à la méthode dans les sciences du comportement.* (A szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban)
- 1982 – *Psychothérapie d’un Indien des Plaines* (Egy síkföldi indián pszichoterápiája, Elisabeth Roudinesco előszavával)
- 1982 – *Femme et mythe* (Nő és mítosz).
- 1983 – *Baubo. La vulve mythique.* (Baubo. A mitikus vulva)
- 1984 – »The Character of the Euripidean Hippolytus: An Ethno-Psychoanalytical Study« (Euripidész Hippolytusának jelleme: etnopszichoanalitikai tanulmány)
- 1985 – március 28-án hal meg. Hamvait kívánsága szerint moháve szertartás szerint szórták szét az Egyesült Államokban lévő Parker temetőjében
- 1995 – *Cléomène, le roi fou.* [Cleomena, a bolond király, W.G. Forresttel együttműködésben]
- 2006 – *Les rêves dans la tragédie grecque.* (Az álmok a görög tragédiában).

TANULMÁNYOK

IN MEMORIAM GEORGE DEVEREUX**Benjamin Kilborne*¹

1

George Devereux 1985. május 28-án távozott a Nagy Vízvásztó mögé. Halála jelentős veszteség volt a pszichoanalízisben és a pszichológiai antropológiában. Megdöbbenően nagy tudású, briliáns, kreatív és nehéz ember volt – számos történet keringett róla, amelyben nevetésesnek vagy fantasztikusnak állították be. Akik közelebről ismerték, nyilván tudták, Szent Györgynek (Saint George) megvannak a maga legyőzendő sárkányai; akár feleségek, ellenségek, kritikák formájában, akár belső démonjai képviselőként. Mindemellett a tőle származó és a róla szóló történetek mögött találkozhatunk mind a tragédiával, mind a zsenialitással.

George Devereux-nak két neve, két vallása, öt elmélete és számos házassága volt. Még így sem érezte igazán, hogy megtalálta a helyét a Nap alatt. Küldetése egyszerre volt fizikai, intellektuális és spirituális. Hontalanság-érzetétől hajtva utolsó éveiben rengeteg nehézséget vállalt, hogy elintézzze majdani hamvasztását: kívánsága szerint hamvait Franciaországból Arizonába, Parkerbe – egy mohave indián temetkezési

* Eredetileg megjelent: In: *The Psychoanalytic Study of Society*, Vol. 12. *Essays in honor of George Devereux*. Eds. L Bryce Boyer, Simon A. Grolnick. The Analytic Press, 1988, pp. xi-xxiv.

¹ A tanulmány elkészülését mérhetetlenül segítette számos kollégám és barátom nagylelkű kritikája, akiknek ezért nagyon hálás vagyok: Bryce Boyer, Melford Spiro és Robert J. Stoller.

helyre – szállították, ahol rituális mohave indián temetés során adták meg neki a végtisztességet.

Magyar családból származik, gyermekkorában szülővárosát megszállták a románok. Először koncert-zongoristaként képzelte el jövőjét, később Walter Piston mellett tanult zeneszerzést. Tizenéves kora vége felé elhagyta hazáját, és Párizsba ment, ahol Marie Curie-től tanult fizikát. Teller Ede, az ismertté vált fizikus, első unokatestvére. Devereux nem volt fizikus alkat, bár elméleti fizika tanulmányai mély nyomot hagytak későbbi munkásságán is. Komolyan megbetegedett Párizsban, hónapokig kezelték kórházban, majd hosszasan lábadozott. Egy könyvkiadónál kezdett dolgozni, és mikor már elég jól volt, egyetemi karrier után nézett. Aztán egy téli szombat délutánon találkozott Marcel Mauss-szal, az École Pratique des Hautes Etudes tanárával, és meggyőzte, vegyen fel még egy diákot maga mellé. Valamikor 1932-ben a zsidó családba született Devereux kikereszteltelődött katolikussá, nevét pedig Dobórol Devereux-ra változtatta, így vált teljesen franciává.

Párizsban Mauss és Lucien Levy-Bruhl tanítványa volt. Levy-Bruhl egyébként erősen alábecsülik, jelentős filozófiai, episztemológiai, társadalomtudományi- és történeti munkássága újraértékelést érdemel; csakúgy, mint könyvei a nem-európai gondolkodási formákról, hiedelmekről és logikáról (primitív mentalitásról). Mindkét mentora alapvetően és mélyen hatással volt Devereux-ra, mindketten bátorították az Egyesült Államokba költözésre. Megszervezték neki, hogy a berkeley-i egyetemen Kroeber mellett végezhesse doktori tanulmányait. Így aztán Devereux Kroeber vezetésével kezdett terepmunkába a mohave indiánokkal, szoros és tartós kötődéseket kialakítva velük – bár közben nem volt felhőtlen a viszonya Kroeberrel. Az indiánokkal való kapcsolatának mélységét tanúsítja, hogy hamvait a hagyományos mohave temetőben, Parkerben helyezték nyugalomra.

Talán részben azért kezdett pszichoanalitikus képzést keresni, mert nem fogadták el antropológusként a tudományos életben. Karl Menninger hívta magához Topekába, a Menninger klinikára – ebben az időben ez volt a világon az egyik legelevenebb hely, ahol nyitottak voltak a pszichoanalitikus, vagy pszichoanalitikus irányultságú kreatív kutatásokra. Az ötvenes és hatvanas években George New Yorkban dolgozott pszichoanalitikusként.

Devereux közel 150 tanulmányt és legalább féltucat könyvet írt, a pszichológiai antropológia egyik nagy úttörőjévé vált, amikor úgy döntött, ismét Franciaországba költözik, és az antik görög és latin kultúrát

fogja tanulmányozni (klasszika filológusként fog dolgozni). Görögül tanult és Párizsba költözött, ahol elfoglalta első tartós egyetemi állását az École Pratique-on. Tehát Devereux-t küldetése visszavezette ugyanarra az egyetemre, ahol Mauss tanított, hazatérése után szombat délutánonként találkoztak szemináriumain, ugyanazon a napon és időben, mint amit Mauss választott. Továbbá, „hazatérésének” öröme az antik görögöket kezdte tanulmányozni – Mauss ennek mindig is mestere volt, Devereux-t pedig korábban nem érdekelte a téma. Sok-sok évvel azután, hogy elkezdte klasszika tanulmányait, E. R. Dodds és mások meghívták Oxfordba, az All Souls College-be ösztöndíjasként, egy évre – minden költségét fizették.

2

A következő oldalakon összegyűjtöm azokat a részleteket, amelyek véleményem szerint összekapcsolják az embert és eredményeit – igyekszem hűségesen követni Devereux gondolatait a (személyes, kulturális, egyetemes) szorongás minden tudományterületen megmutatkozó fontosságáról. Devereux felismerte, hogy azért volt képes megírni, amit megírt, mert magyar emberként Franciaországban és az Egyesült Államokban élt – tudta, hogy amit ír, kinyilatkoztatása annak, amivé vált – és amivé nem tudott válni.

Sokmindent mondhatunk Devereux kíváncsiságának természetéről, sokmindent mondhatunk az általa vizsgált problémákról, melyeket tanulmányok százaiban tett közzé. Én most az *A szorongástól a viselkedéstudományi módszerig* című 1967-es könyvét veszem alapul, amely leginkább megalapozta Devereux nem múló hírnevét; a társadalomtudományok, az antropológia és a pszichoanalízis területén egyaránt. Ahhoz, hogy valóban megértsük e könyv üzenetét, szükséges, sőt, elengedhetetlen (összes írása közül itt a legfontosabb), hogy bepillantsunk George személyes világába. Nem véletlenül ajánlja École Pratique-beli mentorának, Marcel Mauss-nak a könyvet.

A könyv központi gondolata egyszerű: a humán tudományok nem fognak még megközelítőleg sem megbízhatókká válni addig, amíg annak művelői be nem látják, milyen szerepet játszanak elméleteikben és tudományos tevékenységükben saját fantáziáik és szorongásaik. Devereux szerint a tudattalan folyamatok befolyással vannak a tudományos törekvésekre, a vizsgálandó anyag megválasztásánál és a terepmunka alapjául

szolgáló interakciók értékelésénél. Meglehetősen nyíltan fogalmaz: „... a viselkedéstudományi adatok szorongást idéznek elő, melyet a pszuedomódszertan viszontáttételes folyamata védelmez; ez a manőver felelős a viselkedéstudományok majdnem összes hibájáért”. Az egyetlen mód, hogy biztosabb talajon álljon a tudomány, ha „frontálisan támadjuk meg a legnagyobb összetett rendszereket, méghozzá úgy, hogy a nehézséget *per se* önmagában alapvető adatnak tekintjük – ez hihetetlenül hatékony eszköz: tudjuk, hogy a nehézséget nem lehet kikerülni, de a legmessze-menőbbekig ki lehet használni őket – nem megmagyarázni kell, hanem az maga a magyarázat a nyilvánvalóan egyszerűbb adatokra” (xvii. o).

Más szavakkal, ha az humán tudományok szorongást keltenek, akkor ezt nem kényszeresen csillapítani kell, hanem értelmezni, mit is jelent. Ez azért is különösen igaz, mert minél több szorongást kelt egy jelenség, „annál kevésbé képes az ember helyesen megvizsgálni azt, vagy objektíven gondolkodni róla, vagy érvényes módszert találni a leírására, megértésére, ellenőrzésére és megjósolására” (2. o.).

Ha így áll a helyzet – márpedig Devereux meggyőző bizonyítékokat sorol fel emellett – a viselkedéstudományok előtt álló első feladat a megfigyelők szorongásának megfelelő és szigorú analízise. Hiszen amíg ez a tisztázás meg nem történik, állítja Devereux, nem tudhatjuk valójában, mi is az, amit vizsgálunk – rengeteg energia megy el a torzításra és a szorongás védelmezésére, így nem láthatjuk tisztán vizsgálódásunk tárgyát, és kutatásaink folyamatát sem tudjuk adekvátan elemezni.

Mielőtt továbblépnénk, tekintsünk kicsit vissza, és vizsgáljuk meg ezt a feltételezést azzal együtt, amit Devereux életéről tudunk. A magyar, aki elhagyta románok által megszállt hazáját, Franciaországban élt, majd az Egyesült Államokba költözött, a kutató érzéseinek fontosságáról beszél. „Nézzetek rám, a kutatóra! Amit én gondolok kutatóként, az tudományos értékű; nem kell olyanná válnom, mint a kutató sztereotípiája, ahol nem számít a vizsgált tárgy leírása!” Ha ez a „Nézd, anya, nincs kezem!” szorongás-analízis idegennek tűnik, figyeljük meg, milyen élete volt Devereux-nak. A története jó háttérként alakul a könyvéhez, melyet ő élete legjobb munkájaként értékel. Ezen túl, feltételezhetjük azt is, hogy a szorongás valódi, annak ellenére, hogy önmagától megmutatkozik.

Ahogy Freud jegyzi meg az *Álomfejtésben*, ha valaki felriad álmából, mert tűzzel álmodott, azt komolyan kell venni, mert hiába nem valóságos a tűz, a félelem attól még az. Ezt a feltevést alapul véve, vizsgáljuk meg, milyen párhuzamokat találunk Devereux saját életének

szorongásai (magyarként Párizsban, név- és vallás-változtatás, öt szakma kitanulása, stb.), és a jövő igazi társadalomtudományának érdekében megértendő szorongás között.

Devereux azzal, hogy a kutató szorongásait helyezi a viselkedéstudomány középpontjába, természetesen a kutató egyediségét, fontosságát szándékozik hangsúlyozni. Logikus módon, egy ilyen állítás annak a gondolatnak a másik fele, miszerint maga az adatközlő is személyiség – akit nem csak a kultúrájának bizonyos módon nyilvános jelentést hordozó személyként kell megítélnünk, hanem saját megismételhetetlen, egyedi személyisége alapján is. Tehát, a kulturális életről szóló meglátásait szükségszerűen eltorzítja a cél, a kontextus és a védekezések. De, azzal, hogy mind az adatközlő, mind a kutató személyiségét hangsúlyozza, Devereux nyilvánvalóan megidézi a relativitás szellemét.

Tehát arra kell következtetnünk, hogy az adatok *valóban* el vannak fordítva, különböző módokon: egyrészt a kutató, másrészt az adatközlő személye által. Ki kell használnunk a kutató ezen nehézségeit, mint ahogy a következményesen felmerülő frusztrációt és más reakciókat is. Ennek fényében Devereux megkérdőjelezi a kultúra rendszerként való feltételezését, hiszen a kutató saját vakfoltjától és szándékaitól vezetve, egyedileg érzékeli azt, egyéni hátterének és pszichodinamikájának megfelelően. Nyíltan megcáfolja a kulturális relativizmus állításait². Úgy gondolja, a

² A kulturális relativizmus olyan fogalom, amely külön amerikai kultúranropológiai monográfiát érdemelne. Franz Boast és tanítványait gyakran emlegetik a kulturális relativizmussal kapcsolatban. Az amerikai antropológiában sok szempontból a legnagyobb fejleményének tartják a XX. század eleje óta. A kulturális relativizmus elméletének két következtetése lehet hasznos a mi szövegünk szempontjából. Az elsőben azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy a kutató milyen mértékben tud függetlenedni saját kulturális értékeitől, az objektivitás és ítélkezés-mentesség érdekében – ami természetesen a vizsgált kultúra szempontjából fontos. Amit egy Bonga-bonga tesz, *ipso facto* önmagában véve jó egy Bonga-bongának. Tehát, ebben az értelemben a kulturális relativizmus azt feltételezi, hogy a kutató még egy újszülöttnél is ártatlanabb és jóindulatúbb. A kutató „csak megfigyel és anyagot gyűjt”, nem bonyolódik elméletekbe, még arról sem, amit éppen csinál, nem beszélve arról, amit gondol. A második következtetés arra az ellenséges érelemre vonatkozik, amelyet olyan állítások váltanak ki, miszerint a szociológiában vagy az antropológiában létjogosultsága volna egyetemleges emberi természetről szóló gondolatoknak, elméleteknek is. Tehát, egy kulturális relativizmus hívő soha nem tesz fel olyan kérdést, hogy a „mohave indiánok álom-alkotta-mítoszokról szóló hiedelme hogyan tükrözi az ember kulturális értékek iránti igényét?”. Nem tanulmányoznak olyan kérdésekre vonatkozó ítéleteket az adott kultúrában, mint „egészség” vagy „betegség”.

kulturális relativizmus bármely adott kultúra személyiségeit a kutató által konstruált kulturális rendszer szabályai szerint mozgó sakkfigurákká változtatja. A kulturális relativizmus hívei számára lehetséges, hogy vannak különbségek kultúrák között, de nem lehetséges, hogy az adott kultúrán belül eltérjenek a tagok – mindegyiküket kötik a kívánatosnak tartott értékek és célok, vagy az olyan célokért tett erőfeszítések, melyeket a kultúra szerint megéri elérni. Tehát a Devereux által hangoztatott perceptuális relativizmus meglehetősen különbözik a Leslie White, Marvin Opler és más antropológusok által képviselt kulturális relativizmustól. Amíg a kutató meg nem érti kutatói minőségét, el nem különíti magát az adatközlőtől, és ezzel nem válik az elemzendő adathalmaz részévé, addig nem tudjuk a tudományt biztosabb alapokra helyezni. Tehát Devereux álláspontja szembehelyezkedik a kulturális relativizmussal, tekintve, hogy ez utóbbi szerint az emberek cselekedeteit „csak megfigyelik”, nem reagálnak rá; és a kutató bárminemű ítéleteinek semmi keresnivalója az anyag megértésében, feldolgozásában. Valójában létezik a pszichoanalitikus gondolkodásmódnak is egy kultusza, mely szerint a kutatónak nem kell leküzdenie saját szorongását, ha kellően tud empatizálni a pácienssel. Ez a vélemény a kulturális relativizmushoz hasonló pszichológiai relativizmust feltételez, amely ellen Devereux olyan meggyőzően érvel.

Devereux élettörténetének fényében – magyar zsidó volt, ráadásul francia katolikus az Egyesült Államokban – érdemes megvizsgálnunk, miért is hangsúlyozta fáradhatatlanul az egyéni különbségeket. Saját individualizmusának értékéről beszél; nem egyszerűen amerikai antropológusként, aki arról beszél, hogyan alkalmazkodnak, vagy nem alkalmazkodnak az emberek a társadalom követendő modelljéhez, vagy a „normális” viselkedésről, melyről egyetlen kutató, megfigyelő sem alkothat ítéletet. Magyaraként él és dolgozik Amerikában, abban az időben, amikor Franz Boas* (német-amerikai) modelljei uralják a terepet. Idegesítő bögölyként repked az amerikai kulturális relativizmus híveinek orra előtt, és folyton emlékezteti őket, hogy saját relativizmusuk már önmagában is tanaik és kultúrájuk függvénye.

[2. jegyz. folyt.] Devereux megpróbálta a normális és az abnormális kritériumait pánhumán (egyetemleges) fogalmakkal definiálni, így az ilyesfajta kulturális értékeket az emberi természetről szóló elméleteink nagyobb összefüggéseiben lehetne megérteni.

* Franz Boas (1858-1942), német származású amerikai antropológus. (A szerk.)

Amikor azt állítja, hogy a szedangok szerencsétlen, kegyetlen népség, szemben a mohávékkel, akik jókedvűek és szexuálisan kreatívak, saját emberi és szubjektív (és magyar) véleményéből fejez ki valamennyit – amely szintén az elemzendő, megértendő kép része. Gyakorlatilag semmit nem publikált a szedangokról gyűjtött (óriási mennyiségű) anyagaiból, ennek egyik magyarázata lehet, hogy egyszerűen utálta őket, és nem akart elmélyülni abban, amit ez a népcsoport képviselt számára. Nyilvánvaló, hogy idealizálta a mohave indiánokat, akikben – winnicotti értelemben – a jó anyát lelte meg. Csakúgy, mint Freudnak, neki is szüksége volt jó barátokra és kegyetlen ellenségre is. Számtalanszor megpróbáltam meggyőzni, hogy publikáljon szedang anyagokat. Vagy közömbösen válaszolt – sok más fontosabb dologgal kell foglalkoznia, vagy szidalmazni kezdte őket, egyértelműen azt állítva, hogy gyűlöli őket. Elköteleződve saját (könyvében is leírt) alapelveihez, nem tudott volna anélkül foglalkozni a szedangokkal, hogy ne foglalkozott volna saját, kutatóként átélt reakcióival, a terepmunka során tapasztalt szorongásával. Ezt vonakodott megtenni. Talán, ahhoz, hogy idealizálja a mohávékot, szüksége volt a szedangok becsméréseire is.

3

Térjünk vissza Devereux adatokról és tudományos módszerről alkotott elméletéhez. Azt írja:

„Bármilyen jelenség azáltal válik adattá valamely tudomány számára, hogy az adott tudomány jellegzetes közbeeső változóinak fogalmaival megmagyarázzák. Egyetlen jelenség sem – legyen az bármilyen körülírt és elhatárolt – tartozik eleve, *a priori* egyetlen tanhoz sem. Egy bizonyos tudománynak *tulajdonítják*, a magyarázat minősége *alapján*, és ez a »tulajdonítás« az, ami adattá változtatja a jelenséget (eseményt), egész pontosan egy bizonyos tudomány adatává. Mint ahogy nem létezik *elő-tulajdonított jelenség*, nem létezik tulajdonítás *nélküli adat*.” (16.o.)

Vagy más szavakkal, nagyjából ugyanazt mondva, Devereux Poincaré elveire alapoz: „a módszer a tények megválasztásától függ”, továbbá „egyszerűen megegyezés kérdése, hogy mit nevezünk *relevánsnak* egy bizonyos kontextusban” (16.o.).

Természetesen nem kell egyetértenünk Devereux állításaival, mégis van jelentősége merész elméletalkotó szándékának – vagyis a módszerről alkotott nézeteink alapján létrehozni a bizonyítékok elméletét – ezzel kísérletezett az humán tudományok közötti tiszteletről szóló munkáiban

(*Ethnopsychanalyse complémentariste*). Az humán tudományok episztemológiáját szándékozta kifejleszteni, ez nyilvánvalóan az alappillére a könyv gondolatmenetének is (*A szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban*, 1967). Valójában egyértelműen kinyilvánítja, hogy a könyv második részében konkrétan a Sapir értekezésében („Két-Varjú nem így mondaná” – az adatközlők sem mindig értenek egyet) felmerült elméleti problémákkal foglalkozik.* „Nem csak azzal foglalkozom, hogy bemutassam a viselkedéstudománnyal foglalkozó két kutató beszámolóí között létező különbségeket, és ennek tudományos jelentőségét; hanem, hogy összefüggést keressek a beszámolóí és a kutatók saját személyisége, kulturális háttérének strukturális és funkcionális egészlegessége, és maga a tanulmányozott kultúra között.” (43.o.)

Ez a megjegyzés is mutatja, hogy Devereux ragaszkodott egy olyan elméleti kerethez, mely megengedi az egyéni különbségeket, mind az adatközlő, mind a kutató részéről.

A megfigyelők, kutatók egyéni különbségeit – mint például a sámánoknál („Egyéni rituális különbségek a mohave indián sámánoknál”) nem tudjuk teljesen megmagyarázni a tudatosság fogalmaival. A Devereux által használt szorongás fogalma is tartalmaz a *tudattalanra* vonatkozó utalást, hiszen a kutató nem mindig van tisztában saját szorongásának létezésével – vagy azért, mert tudatos és tudományos védekezési mechanizmusai elfedik előle, vagy azért, mert nincsen tisztában a viselkedéstudományokkal foglalkozók körében elkerülhetetlenül felmerülő szorongásos reakciók létezésével.

Mivel „az emberek pánikkal reagálnak a dolgok tartózkodó magatartására” (32.o.), tagadniuk kell ezt a tartózkodást, és „kontrollálni a pánik-érzést”. Ez a szükséglet gerjeszti az animisztikus gondolkodást – hogy „fizikai történéseket animizmus segítségével értelmezzenek, hogy olyan értelmet, ’jelentést’ tulajdonítsanak az eseményeknek, melyekkel nem rendelkeznek; mindezt azért, hogy megtapasztalják a dolgok ’válaszkészségét’. Ha ilyen ’válaszokat’ nem képesek kicsalni az események menetéből, elképzelik (hallucinálják) azokat.” (33.o.)

A szorongás a gyermek fejlődésének döntő fontosságú eleme (animizmus), minden pánik prototípusaként, amikor is a gyermek kikerülhetet-

* Edward Sapir a “Why the Cultural Anthropologist Needs a Psychiatrist” [Miért van szüksége pszichiáterre a kultúr-antropológusnak] című tanulmányában elemzi az Omaha indiánok körében használatos beszédfordulatot: “Two Crows denies it.”

lenül megtapasztalja anyja válaszképtelenségét az ő szükségleteire. Tehát az animizmusra való hajlam *minden* felnőttél is megtalálható, mint a családi környezet terméke (32.o.). Ha nem lenne minden emberi lény számára trauma, hogy a dolgok tartózkodóak, nem léteznének „értelemmel és jelentéssel felruházott”, jól ismert események, tevékenységek, érzelmek, a szeretet, az értelem, a kommunikáció és megismerés. Tehát, mind ebből következik, hogy a torzításmentes feltételek a viselkedés-tudományokban legjobb esetben is pusztán hipotetikusak.

Röviden összefoglalva: Devereux szerint a viselkedéstudományok alapjait a szorongás természetében, a családban, a kutató személyiségében kell keresnünk. Más szavakkal, a világ válaszképtelenségének, tartózkodásának traumája csak megerősíti az ezzel együtt járó jelentéstulajdonítást életterünk számos – fizikai, szociális és pszichés – területén. Ha elfogadjuk ezt az állítást, ebből kifolyólag azt is el kell fogadnunk, hogy a szorongás nélküli viselkedéstudomány egyenlő lenne a jelentés és értelem nélküli viselkedéstudománnyal. Ebből a szempontból tehát a viselkedéstudománnyal foglalkozó kutató szorongása torzítást és jelentést képvisel, emellett a torzítás értelmét jelenti.

4

Devereux emlékeztet minket rá, hogy a könyv fő témája „a viselkedés adatainak jellegzetes természetéből adódó jól körülhatárolható probléma; és az elméleti keretek problémája, mely életjelenségekkel foglalkozik életjelenségekként, és nem tesz úgy, mintha nem az életről lenne szó.” (96.o.) Tehát a természettudományok adataiban előforduló (vagy nem előforduló) szorongásokkal nem foglalkozik. Minden módszer, minden elméleti alapfeltevés a kutató szorongásos reakcióinak képződményeként, annak kontextusában jön létre. Ezért, állítja Devereux, „a legszakszerűbb védekezések legnagyobb része is csak az egyszerű hasítás (érzelmek leválasztása) védekező mechanizmusának változatai – a szorongáskeltő anyagot mintegy „megtisztítja” a kapcsolódó emberi és személyes vonatkozású érzelmek semmissé tételével vagy elnyomásával”. (83.o.) Tehát, a viselkedéstudományok adatai által generált érzelmi reakciók speciálisan a módszertanhoz és az elméleti kérdésekhez kapcsolódnak, és nem feltétlenül azonosak a természettudományos tapasztalatokra adott reakciókkal.

Elméletének bemutatására Devereux két példát is hoz: az egyik a szexualitás kutatásában tapasztalt irracionalitás; a másik, hogy az antro-

pológusok képtelenek komolyan venni a nem európai („primitív”) népek tanulmányozását. A nem nyugati gondolkodású pszichiátriának is van figyelemre méltó mondanivalója a pszichiátriai betegségek megértéséről (122.o.). Többek között arra is buzdít, hogy a viselkedéstudományokkal foglalkozó kutatók által használt kulturális kereteket meglássuk, hiszen elképzelhetetlen, hogy bármelyik kutató a levegőben lebegtesse, leválassza magáról saját népcsoportjára jellemző személyiségjegyeit (ethnic character). Továbbá, a népcsoportra jellemző, egyes emberben megjelenő személyiségjegyek – „magukban foglalják egy kulturálisan meghatározott álláspont, szemlélet, gondolkodásmód alkalmazását a valóság értékelésére – így a torzítások legfőbb forrásaként tartjuk számon őket” (135.o.). Mindemellett, az ember természetéből adódóan jelentőséget tulajdonít az ön-érvényességnek a viselkedéstudományi kutatásokban, tehát az objektívnek szánt elméleti fogalmakat – mint pl. „faj”, „adaptáció”, „pszichiátriai diagnózis” – az érvényesnek tartott szelf-modellek szükségszerűen befolyásolják.

A társadalmi és kulturális környezetben tapasztalható jelentés-csonkítás az emberi elme azon alapvető hajlamára utal, hogy a dolgok válaszképtelensége által okozott szorongást enyhítse – tartja Devereux. Az embernek muszáj „tagadnia fizikai történéseket animisztikus gondolkodásával, és (nem létező) „értelmet, jelentést” adagolni beléjük, azért, hogy „válaszként” tapasztalhatta meg ezen eseményeket. Ez a szükséglet talán a legalapvetőbb az emberi elme minden jellemzője közül. „Ha a rendelkezésre álló ingerek nem értelmezhetők »válaszként«, az ember hajlamos illuzórikus válaszokkal behelyettesíteni a (helytelenül) elvárt választ, mely valójában nem is áll rendelkezésre” (33.o.). Mivel elkerülhetetlenül léteznek személyes és kulturális, emellett egyetemleges emberi tényezők a primitívek úgynevezett animisztikus gondolkodásában, és a viselkedés-kutatások úgynevezett tudományos elméleteiben – Devereux szerint ezeket a tényezőket értékelni és használni kell, mind az elméletalkotásban, mind a módszertanban. Nincs rá okunk, hogy eleve, *a priori* azt feltételezzük, a nem európai pszichiátriai betegségfogalmakat jobban befolyásolják a hallucinatorikus torzítások, mint a mieinket. Továbbá, mivel az emberi elme alapvető jellemzője, hogy a dolgok érzékelt (vagy tudattalanul fantáziált) válaszképtelenségére válaszolnia kell, minden viselkedéssel foglalkozó tudomány, mely az igazságot akarja kinyilvánítani – és képtelen a szorongásos reakciókat tekintetbe venni, csak légvárat építhet.

5

Ha az emberi lények szorongással válaszolnak a dolgok válaszképtelenségére, és ha ez a szorongás lényeges alkotóeleme a viselkedéstudományok adatainak (következésképpen módszereinek is); akkor ebből az következik, hogy az adatközlő által gyűjtött adathalmaz szükségszerűen „zavaró”, melyet nem csak az adatközlő, de a kutató helyzetre adott reakcióinak (viszontáttétel) szempontjából is kezelniük kell. Ez azt jelenti, hogy mind az áttétel, mind a viszontáttétel előkerül – magyarázza Devereux. A feladat tehát (melyet a pszichoanalitikus episztemológia más viselkedéstudományokra való kiterjesztése ró ránk), hogy a felismert – a kutató által generált – zavaró tényezőket a legjobban kihasználjuk. Rá kell jönnünk, hogy „milyen pozitív, más módon el nem érhető belátásokhoz juthatunk abból a tényből, hogy a megfigyelő-kutató (akinek legalább akkora jelentősége van a kutatásban, mint magának a megfigyelt eseménynek) zavarja jelenlétével a megfigyelt eseményt.” (270.o.)

Továbbá, az így nyert adatok különösen hasznosak, hiszen élő, valóságos reakciót jelentenek a zavaró körülményekre. „Minden váratlan, új helyzet a rendszer hatáskörét, működési lehetőségeit, alkalmazkodóképességét teszi próbára” – és a rendszert megalkotó embereket (272.o.). Az antropológia esetében például rengeteget tanulhatunk az antropológus jelenlétéből, személyiségéből, tevékenységéből – az ilyesfajta helyzetre jellemző zavaró körülményekből. Ezt a helyzetet természetesen befolyásolják az antropológus elvárásai, észlelései, képzettsége, motivációja; hogy milyen eszközöket használ a terepmunkájához (pl. etnográfia írása). Mivel az olvasó számára csak a kutató állításai állnak rendelkezésre saját állításairól, a kutató csak akkor mondhatja érthetően „ezt én figyeltem meg”, ha megfigyelő és megfigyelt is egyben. Ez azért különösen fontos, mert ahogy Devereux felhívja rá a figyelmet: „a zavaró tényező a kutatóban van, és maga a zavaró tényező az, melyet aztán valós ingernek fognak fel, és érvényes adatként kezelik.” (301. o.)

Más szavakkal, a zavaró tényezők elemzéséhez elengedhetetlen (akár pszichoanalitikus, akár antropológus vagy szociológus szembesül velük), hogy ne csak kulturális kategóriákban (kollektív gondolati reprezentációkban és érzelmekben) tudjuk leírni azokat, hanem idioszinkratikus különbségeket tudjunk megfogalmazni. Egy ilyen elemzés nem lehet teljes a pszichológiai dinamika értékelése nélkül, amit Devereux, eltérően a megszokott pszichoanalitikus szóhasználatától, „áttételnek” és „viszont-

áltételnek” nevez. A zavaró tényezőket Fromm terminológiájában is értelmezhetjük, mint az egészséges alkalmazkodás és a szado-mazochisztikus konformizmus közötti különbséget. Vagy más fogalmakkal leírva: a népcsoportok – az adott kultúrák által igencsak kihasznált – tudattalanja és tudattalan konfliktusai, az egészséges (normál) neurózis és a normálisnak tűnő neurotikus kényszer, vagy az antiszociális társadalmi ideálok.

Devereux második könyve, *Az etnopszichiátria alapvető problémái* (szintén Marcel Mauss emlékének ajánlva), az előzőekben részletezett első könyv alapvetéseit bontja ki. A következő részben ezzel fogok foglalkozni. Ebben a munkában teszi föl azt a kérdést, hogy hogyan lehetséges az antropológiában alkalmazni a neurózisok és pszichózisok jellegzetes mintázatainak tanulmányozását. Minden kultúrában léteznek etnikai zavarok – például Malajziában az ámokfutás, a sarki országokban a sarki hisztéria, a nyugati országokban és az Egyesült Államokban a szkizofrénia. Jung (1928) is megfigyelte: „...bár a megbetegítő konfliktus személyes momentum, de egyúttal az egész emberiségnek az egyénben megnyilvánuló konfliktusa is, ... A neurózis ti. szorosan kapcsolódik a mindenkori korproblémákhoz, és tulajdonképpen nem más, mint az egyén sikertelen próbálkozása, amelyet az általános probléma egyéni megoldása irányában tett.” (39, 41.o.). Az egyetemleges emberi problémák megoldására való törekvés közben szükségszerű és elkerülhetetlen, hogy kulturális modelleket is használjunk (pl. Linton fogalmi rendszerében a rossz igazgatási modellek, vagy az antiszociális társadalmi ideálok). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az egyszeri ember pszichózisának elemzésekor nem hagyhatjuk ki a környezetében levő más – hasonló problémákkal és konfliktusokkal küzdő, azonban pszichotikussá vagy antiszociálissá nem váló – emberek vizsgálatát sem. A két szóban forgó embert összekötő kapocs egy kulturális mátrixot feltételez. Ha ezt az összefüggést elfogadjuk, emberek sorát kell elemeznünk egymáshoz képest: például a sebész, anatómus, hentes, bérgyilkos és mániás gyilkos egy bizonyos kulturális jelentésben és kontextusban kapcsolódik össze az elemzendő kontinuummá. Számunkra az anatómus a társadalom értékes tagja, a középkorban viszont őrült vámpírnak tartották.

Az ilyesfajta problémák zavaróak a viselkedéstudományokkal foglalkozók számára, hiszen reakcióikban és védekezéseikben elkerülhetetlenül szerepet játszanak a kulturális értékek, modellek és minták. Például Devereux „A szülők kannibalisztikus vágyai” című munkájában

(1980, 122-137.) kifejezetten arra hívja fel a figyelmet, milyen jelentőségteljes adat az, hogy a felnőttek gyermekek iránt táplált kannibalisztikus vágyainak témáját a pszichoanalízis „rendkívüli módon figyelmen kívül hagyja”. Ennek magyarázatához szükség van a „mind pszichológiailag, mind kulturálisan meghatározott vakfoltok” analízisére (122.). Vagy vegyünk egy másik példát Devereux egyik tanulmányában: „A női fiatalkori bűnözés a puritán társadalomban” (155-184.o.). Ebben a cikkben a női fiatalkori szexuális bűnözést a „pszichoanalitikusan orientált tudásszociológiai (*Wissensoziologie*) pszichiátria” szempontjából vizsgálja. Mivel „ez a probléma olyan mértékű szorongást idéz elő, mely mélyen érinti a jelenlegi terápiás és elméleti nézeteket”, első feladatunk „a lányok helyzetének, a tudományos definícióknak, a kezelésnek tudásszociológiai szempontból” történő körültekintő és alapos vizsgálata (156.o.). Devereux arra is felhívja a figyelmünket, hogy az emberi lény számtalan módon képes rombolni, és ennek csak töredékét nevezzük „bűnözésnek”, „antiszociálisnak” vagy „abnormálisnak” – ezeket a *választáson alapuló* címkézési folyamatokat messzemenőig befolyásolják a kulturális hatások. Kritizálja az elméletalkotók osztályozását, akik járványtannal (epidemiológiával) foglalkoznak, és nem adnak hitelt a gondolkodás és a nyelv között létező ellentmondásoknak. Mivel túlságosan lefoglalja őket a lingvisztikai elméletek gyártása és a kategorizálás, nem tudják megengedni magunknak, hogy olyan kérdésekkel zavartassák magukat, mint az állítólag általuk vizsgált betegségek lényegének speciális kultúrafüggő jelentései.

És még ennél is több van a szövegben. Lassan elvárjuk Devereux-tól, hogy részletesen kifejtse és elemezze a következő témaköröket: 1) melyek szerinte a mi társadalmunkra jellemző kulturális betegségek, 2) hogyan nyilvánítanak bizonyos személyeket „őrültté”, milyen kulturális értékek, vakfoltok, és modellek befolyásolják ezt a folyamatot, 3) minden sikeres pszichoanalízis kulturális dimenzióit. És valójában megláthatjuk mindazt, amivel ő maga hozzájárul ezen problémák megoldásához.

Ha a jelző tünetek kulturális megegyezésen, konvenciókon alapuló üzenetek, melyeket az elmebetegség fennállásának kommunikálására használunk, és ha minden jelző tünet felér egy, a főbb társas szabályokra irányuló támadással, akkor a diagnózist bizonyos szempontból felfoghatjuk egy jellemzően egyedülálló viselkedés közölhető formába való átalakulásaként – a (tanuláselméleti értelemben vett) megerősítés folyamatáról van itt szó. Ez a folyamat lehetővé teszi, hogy az egyének

kulturális anyagokat használjanak fel. Tehát, ahogy Devereux állítja, a szkizofrénia (vagy mondhatnánk, a nárcisztikus személyiségzavarok) pontosan azért olyan gyakori és egyben terápiás hatásoknak viszonylag ellenálló is (az Egyesült Államokban és Európában egyaránt), mert kulturális támogatást élvez – melyet a pszichoanalitikusok, pszichoterapeuták és pszichiáterek saját érdekeltségeik miatt nem vesznek észre. „Úgy gondolom, a szkizofrénia majdhogynem gyógyíthatatlan betegség, nem csak organikus alapjai miatt, hanem azért, mert legfőbb tüneteit szisztematikusan elősegítik civilizációnk jellegzetes és erős hatású – ugyanakkor a lehető legértelmentlenebb és legérzékletlenebb (diszfunkcionális) – »értékei«”.³ Tehát, a szkizofrénia megértése fontos saját kultúránk megértéséhez. És ennek a fordítottja is igaz: a szkizofrénia megértéséhez fontos megértenünk saját kultúránkat. Továbbá, ugyanígy helyénvaló a pszichoterápiában is, hogy a terapeuta képes lesz felismerni saját perszónáját vagy introjektumait a kulturális játszmában.

Ahogy Devereux megfigyelte, a terapeuta hatékonysága „ugyanúgy csökkenhet az etnocentrikus vagy kulturális vakfoltok hatására, mint a személyes, tudattalan viszont-áttételes reakciók hatására” (1980, 214.o.). Ebből következik, hogy a pszichoterapeuta képzés nem lehet teljes pszichoanalízis nélkül; anélkül, hogy a leendő terapeuta „nem csak saját egyéni konfliktusaiból, de objektív, társadalmi helyzetéből, és pszichoterapeuta szerepéből fakadó vakfoltjait is megszüntetné” (215.o.). Ezekből a mondatokból kihallatszik a New Yorkban dolgozó magyar, az a magyar, aki kulturális „különbségének” függetlenségét és intellektuális szabadságát élvezi. Terapeutaként két csoport kulturális vakfoltot kellett felismernie és legyőznie. Valójában, kettős kulturális háttérrel bírni előny a pszichoterapeuta számára, kényszeríti az illetőt, hogy mind az eredeti, mind a felvett kultúra (vagy inkább a környezetében élők kultúrájának) vakfoltjait megvizsgálja. Tehát, feltételezhetjük, hogy bizonyos tekintetben, az orszá-

³ Bár a WHO kutatási eredményei szerint a világon nagyjából egyenlő mértékben elterjedt a szkizofrénia, ez az epidemiológiai megközelítés (és a hozzá tartozó ellentmondás) nem feltétlenül érvényteleníti Devereux mellbevágó állításait. Amiről ő beszél, az az, hogy a pszichopatológiai berendezkedés (*mise en scène*) a kulturális értékek mentén alakul; csakúgy, mint ahogyan a terápiás hatások személyes interakciók és társadalmi értékek függvényei, és maga a patológia is az. Továbbá azt is felveti, hogy a társadalom egészére nem minden betegség jelent egyenlő mértékű fenyegetést. Talán úgy érezzük, társas betegségekről alkotott elmélete és pszichiátriai betegségértékelése még lenyűgözőbb lenne egy egységes elméleti keretben. Ebben az esetben – mint ahogy máskor is – egyszerű, lecsupaszított állításai elhomályosítják éleselméjűségének értékét.

gunkban (vagy bármely más országban) praktizáló bevándorló pszichoterapeuták eleve jobban tisztában vannak a kulturális értékekkel, melyek meghatározzák, mit tehet és mit nem az amerikai pszichoterapeuta vagy pszichoanalitikus. Ebben az értelemben a szakma amerikanizálódása elszegényesíti a pszichoanalízist, hiszen nem kíséri a pszichoanalitikus gyakorlat kulturális dimenzióinak adekvát megértése – melynek a képzés részét kellene képeznie.

Devereux állításai arra vonatkoznak, mi teszi hatékonyá a pszichoanalízist a *mi* kultúránkban. Freud nagy felfedezése nem lett volna lehetséges bárhol a világon. „Csak egy olyan társadalomban jöhetett létre a pszichoanalízis módszere, ahol a társadalom *fő* kötőanyagai a szétszakadozott és személytelen kapcsolatok” (226.o.). Ez nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy a pszichoanalízis nem lehet hatékony más kultúrákban is. Inkább annak hangsúlyozásáról van szó, hogy megértsük *itt-és-most*, a *mi* kultúránkban működő pszichoanalízishez szükséges szorongásaink minden oldalának – kulturális, egyedi és egyetemleges – feltérképezése, vizsgálata és elfogadása.

Bár az ókori görögök, akik oly sok mindent hagyományozták ránk, éppen az elsők között voltak, akik megkülönböztették a valóság és a képzelet közötti kategóriákat, még nem jelenti azt, hogy ezután bármely más ilyen probléma kevésbé lenne nehéz. Ugyanígy van ez a szorongással is: azért, mert más társadalmakban nem léteznek ilyen kategóriák, még létezik szorongás. Az antik görögöknél nem volt gyakori az olyan súlyos mentális betegség, mint a szkizofrénia vagy a nárcisztikus személyiségzavarok, ezért születtek nagyszerű épületek, mint a Pantheon, és olyan nagyszerű gondolkodók, mint Aiszkhülosz, Thuküdidész és Platón. Valójában összeköthetjük: ami a pszichoanalízist hatékonyá teszi, az teszi a szkizofréniát, vagy az affektív zavarokat, a nárcisztikus személyiségzavart ártalmassá. A *mi* kultúránkban éppen a kulturális (vagy etnikai) neurózis (vagy pszichózis) vált súlyosabb állapottá, mint a hisztéria. Ezért, vonja le a következtetést Durkheim és mások után Devereux is, társadalmunk beteg. Ahogyan Durkheim az elidegenedést (anómia) és az öngyilkosságot tekintette a társadalmi betegség tüneteinek, úgy kezeli Devereux a szkizofréniát egyszerre egyedi és kulturális (társadalmi) tényként.

Úgy tűnik, Durkheim és Devereux hasonló célt tűzött ki magának: a társadalom betegségeit diagnosztizálni, leírni, mi is a probléma a társadalom egészével. Továbbmenve, mindketten az európai tudománytör-

téneti hagyományból kiindulva jutottak el egy globális episztemológiához, mely a széttöredezett világot próbálta újra egészlegessé formálni. Durkheimmel ellentétben (akinek episztemológiája, ideológiája, idealizmusa és társadalmi érzelmekről, kollektív reprezentációkról szóló elméletei egy nagy teológiai rendszerre emlékeztetnek) Devereux nem írt esztétikailag kielégítő könyvet, állításai sokszor nehezen érthetőek és rágósak, cikkeit teletömte esettanulmányokkal – sokszor elveszítette azt az értelmes vonalvezetést, stílust és arányérzetet, olvasmányosságot (folyamatosságot és mozgalmasságot), melyet Freudnál, Frazer-nél vagy Durkheim-nél annyira élvezünk. Ettől függetlenül, Devereux zsenialitását tükrözi, hogy képes volt szorongásait megfogalmazni, és ezzel lehetővé tette nekünk, olvasóknak, hogy magunkban is meghalljunk dolgokat. Ebben az egyre inkább elembertelenedő világban óriási jelentősége van az ilyen törekvéseknek.

Devereux talán generációjánál – vagy, mondhatnánk, a század nagyjainál – is jobban megérezte Freud és Durkheim korlátait, és megpróbált egy átfogó episztemológiát megalkotni – magába foglalva a kortárs pszichológiai és szociológiai áramlatokat, ahol mind az egyéni, mind a kulturális szintű tudattalan erők és szorongások megkülönböztethetőek, analizálhatóak, és a viselkedéstudomány részévé válhatnak. Bár sokszor volt sikertelen herkulesi feladata véghezvitelében, és életében nem ismerték el társadalomtudományi episztemológiai munkásságát, mégis megérdemli csodálatunkat és tiszteletünket, hogy életét ilyen óriási jelentőségű feladatnak szentelte.

Székely Zsófia fordítása

IRODALOM

DEVEREUX, GEORGE (1967): *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences*. The Hague: Mouton.

DEVEREUX, GEORGE (1972): *Ethnopsychanalyse complémentaire*. Paris: Flammarion.

DEVEREUX, GEORGE (1980): *Basic Problems in Ethnopsychiatry*. Chicago: University of Chicago Press.

FREUD, SIGMUND (1993): *Álomfejtés*. Budapest: Helikon.

JUNG, C. G. (1993): *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába* Budapest: Európa.

GEORGES DEVEREUX – A KVANTUMFIZIKÁTÓL A KOMPLEMENTARISTA ETNOPSZICHIÁTRIÁIG

*Michael Ghil**

A kezdetek

Egyszer volt, hol nem volt két nővér a XIX. század végén: Ilona és Margit. Az apjuk, Deutsch Ignác, szegény zsidó ember volt, aki aztán nagyon gazdag lett, mert az akkori Magyarország északi területeire érvényes alkohol-és dohányárusítási engedélye volt. Emiatt kapta a „Tabák Náci” ragadványnévet. A bánáti Lugoson éltek, az egykori Krassó-Szörény vármegye székhelyén (ma: Lugoj, Temes megye, Románia). Egy apáról fiúra szálló történet szerint a család az osztrák birodalom e határvidékén való letelepedését – ami korábban tilos volt a zsidóknak – egy Mume Zarke nevű ősnek köszönhetette, aki segített a császári csapatoknak a törökök elleni harcban.

Ilona, az idősebb nővér, a budapesti Teller Miklós (Miksa bácsi) ügyvédhez ment férjhez, és két gyermekük született, Ede és Emmi. A közelmúltban elhunyt Ede (Edward, a közeli hozzátartozók számára csak Edi vagy Koko) volt a nagy fizikus, a hidrogénbomba, valamint Paul és Wendy atyja. Paul a tudományfilozófia professzora lett a Davisben lévő Kaliforniai Egyetemen (UCD, nem messze Kalifornia állam fővárosától, Sacramentótól), Wendy pedig matematikát tanult a Loyola Egyetemen. Paul a közgazdaságtani Nobel díjas Gérard Debreu lányát, Chantal Debreu-t vette el, akitől két gyermeke született. Gérard Debreu Teller Ede kollégája volt a Kaliforniai Berkeley Egyetemen.

* Megjelent „Georges Devereux, de la physique quantique à l'ethnopsychiatrie complémentaire” címmel, *Le Coq Héron*, 190/2007, 55-64.

Emmi fia, János Kirz, aki maga is fizikus, hosszú éveken keresztül a New York-i Állami Egyetem (SUNY) professzora volt Stony Brookban, Long Islanden; jelenleg egy kutatócsoportot vezet a Lawrence Berkeley Nemzeti Laboratóriumban, szintén Berkeley-ben.

Úgy tűnik számomra, hogy a család «idősebb ágára» jellemző, fizika iránti érdeklődés hatása – miként a jelen történet hőse és „Koko”, azaz Teller Ede közötti rivalizálás – már a kezdetektől fogva meghatározó szerepet játszott. Az 1908. január 15-én született Koko csupán néhány hónappal volt idősebb Georges-nál, de mégis bizonyos elsőbbséget élvezett tudományos pályafutásának kiegyensúlyozottabb és kevésbé színes kezdete miatt. Mondhatjuk azt, hogy levelezésük több tiszteletre utal az egyik irányába, mint a másikéba.

Margit, Deutsch Ilona húga, egy másik ügyvédhez, Dobó Jenőhöz (Jenő bácsi) ment hozzá. Három gyermekük született: György (Amerikában George, Franciaországban Georges, közeli hozzátartozói számára Gyuri), István (Pista) és Ilona, az anyám, a legkisebb a családban. Dobó Jenő a bécsi egyetemen végzett jogászdoktor, a kisváros kiváló ügyvédje volt, többek között ügyvédje a helyi „Carasana” banknak is, amely Deutsch Ignác elnöklete alatt működött. A házaspárnak volt egy nagy háza sok szobával és cseléddel; ami nem akadályozta meg a ház asszonyát, Margitot abban, hogy a szíven viselje a szegény román, magyar vagy sváb parasztok sorsát, akik gyakran csak természetben tudtak fizetni, tojással, csirkével és más élelmiszerrel.

Gyuri apja, Jenő bácsi volt a lugosi neológ hitközség («rosh hakahal») elnöke is. Karácsonykor két disznót vágtak le, és ezzel egész évre ellátták a családot és a cselédséget hentesáruval. A családi történetek egy erdélyi főrabbi alakját tartották számon az ősök között, míg az erősen ortodox aradi zsidó hitközség szerint a lugosi neológ hitközség rabbija maga járt a keresztény henteshez, és ujjával a sonkára bökve, fennhangon egy szelet csirkét kért.

Gyuri és Pista egy szobán osztoztak ebben a nagy házban. Gyuri, az idősebb, magába forduló természetű volt, melankolikus és fázós – még nyáron is felöltőt hordott. Pista tele volt élettel, mindenki szerette, és gondtalannak tűnt. Egy nap azonban – Gyuri 16 éves volt, Pista pedig 14 – ez a fiatalabb ölte meg magát egy pisztolylövéssel az idősebb jelenlétében. Könnyen el lehet képzelni, hogy ennek a tettnek súlyos következményei lettek magára Gyurira, és a többi családtagra, főképp anyjával való kapcsolatára nézve. Talán elegendő itt utalni «*Mohave etnopszichiát-*

ria és öngyilkosság» című művének hetedik fejezetére, amely az öngyilkosságról szól [Devereux 1961]. A *Komplementarista etnopszichiátria* (1972) *Előszava* még messzebb megy: 1924-re, öccse halálának évére vezeti vissza «ebben a kötetben az analitikus *problémák* tudatosítását», és arra utal, hogy megoldás[uk] alap gondolata már 1930-tól kezdve kifejeződést nyert!

Abban az időben Gyuri már verseket írt magyarul, angolul és főleg németül, amelyeket 1928-tól többek között Klaus Mann publikált (lásd a Georges Bloch doktori disszertációjában összeállított bibliográfiát). Amikor 18 éves korában Párizsba érkezett, hogy egyetemi tanulmányokat folytasson, lehetősége nyílt arra, hogy két Nobel díjas tudós, Marie Curie és Jean Perrin laboratóriumaiban dolgozzon. Tehát szellemi fejlődésének kezdeteitől az irodalom és tudományok határán működött, mindenevő kíváncsisággal, ám ugyanakkor a valódi újdonságok felfedezésének szándékával. Említsük meg itt, hogy unokatestvére, Edi, vagyis Teller Ede – aki 1926-ban iratkozott be a karlsruhei műegyetemre, hogy ott kémiát tanuljon – igen hamar beleszeretett a fizikába (noha Gyurihoz hasonlóan kiváló zongorista volt), és doktori disszertációját a Nobel díjas Werner Heisenberg irányítása alatt védte meg Lipcsében, posztdoktori kutatásait pedig egy másik Nobel díjasnál, Niels Bohrnál, Koppenhágában kezdte el. (A két briliáns fizikus, Bohr és Heisenberg találkozása a háború alatt számos spekuláció tárgyává vált; Michael Frayn «Koppenhága» című sikeres színdarabja e találkozásról ad képet.)

Gyuri a román katonai szolgálat elől menekülve (szülővárosa, Lugos az első világháború után Romániához került) Németországba utazott. Rövid ideig Lipcsében tanult, és végül keleti nyelvekre és antropológiára szakosodott. Miután eljutott Indokínába, járt a hegylakó szedangoknál, és az Egyesült Államok délnyugati részén a hopiknál, a yumáknál és a kokopáknál, majd később a mohávéknál a «Colorado Folyó Indián Törzsek Rezerátumában» is, a Kaliforniai Berkeley Egyetemen védte meg doktori disszertációját Alfred Kroebernek, az amerikai antropológia egyik alapítójának (1876-1960) irányításával. Ne feledjük el, hogy az amerikai antropológia két forrása – egy humoros verzió szerint – a «cowboyok» és a «németek» voltak, egyfelől a Wetherill fivérek, a mesa verde-i sziklaüregek* felfedezői, másfelől Franz Boas és Columbia Egyetemen lévő tanítványai.

* Mesa Verde = „zöld asztal”, a Colorado államban lévő fennsík, amelyen az 1890-es években ősi indián romvárost fedeztek fel. (A szerk.)

Alfred Kroeber valószínűleg Boas legnagyobb hatású tanítványa volt: ma például a berkeley-i antropológiai intézet főépületét Kroeber Hall-nak hívják. De Georges barátsága Margaret Meaddel, aki maga is briliáns Boas-tanítvány volt, arra engedett következtetni, hogy a „kultúra és személyiség” irányzat művei sokirányú hatást gyakoroltak Georges-ra.

Miután 1935-ben megvédte disszertációját, Karl Menninger klinikáján kezdett el dolgozni a kansasi Topekában, ahol az ember megismerésének még egy útját fedezte fel, a pszichoanalízist, amelyben elsősorban magáról az individuumból van szó, nem pedig az egyénről mint egy társadalom tagjáról, ahogyan a klasszikus antropológiában. 1933-tól kezdve publikált az *American Anthropologist* című folyóiratban, 1939-től pedig a *Psychoanalytic Review*-ban és *Psychoanalytic Quarterly*-ben is jelentek meg írásai. Topekai tartózkodása alatt kezdett hozzá „egy síkföldi indián” pszichoanalíziséhez, amelyből azután első nagy – mindössze egyszer, 1951-ben publikált – könyve (*Reality and Dream: Psychoanalysis of a Plains Indian*) származott. Talán nem véletlenül, mivel Georges gyermekkorában May Károly indiánregényei – bennük Winnetou-val, a mescalero apacsok (fiktív) törzsfőnökével és annak fegyverbarátjával, Old Shatterhanddel – nagy szerepet játszottak. Az ellenátételt (amelyre ebben a tanulmányban később még visszatérünk) a Wolf indián és „sápadt arcú” pszichoanalitikusok között, vajon nem facilitálta-e Winnetou és az ő *Blutsbruder*-e (vértestvére) közötti barátság, amelynek árnyéka mindkettőjükre rávetült? De ez egy másik történet.

Georges Devereux gondolatainak gyökerei tehát a fizika, a társadalom és a személyiség tanulmányozásából erednek. Ebben a cikkben azt állítom, hogy a fizikai tudományokban – rövid ideig, ám igen magas színvonalon – szerzett képzettsége meghatározta leginkább újító gondolatait, amelyeket az etnopszichoanalízis, vagy általánosabban (ahogyan az Egyesült Államokban nevezik) a pszichológiai antropológia keretein belül tudott kibontakoztatni; azon gondolatokat, amelyek egy új tudomány megteremtéséhez vezettek. Ezen elméletek szolgáltatták az alapot a társadalomban élő egyén modern felfogásához, és egyszerű példáját nyújtották a *transzdiszciplinaritásnak* – egy olyan fogalomnak, amelyet manapság annyit dicsérnek, ám csupán sovány eredményekre vezet a kevésbé hozzáértők kezében.

A kvantumfizika két alapelve

A két elv, amelyekről általánosságban beszélek a *megfigyelő hatása* a megfigyeltre, és a tárgyak atomi szintű leírása, és manifesztációjuk, mint «részecskék» vagy mint «hullámok» közötti *komplementaritás*. A kvantumfizika természetesen a végtelenül kicsivel foglalkozik, míg a humán- és társadalomtudományok által vizsgált makroszkopikus tárgyak jóval komplexebbek, mint az elemi részecskék, atomok vagy kristályok. Georges zsenialitása abban nyilvánult meg, hogy meglátta a lehetséges analógiákat az emberi gondolkodás látszólag két ennyire különböző területének megközelítéseiben és módszereiben.

Az első alapelvből a *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences* [A szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban] (1967; franciául *De l'angoisse à la methode dans les sciences du comportement*, 1980 és 1994) című művében merített, amelyet ő maga a *magnum opus*-ának tartott. A második a *Komplementarista etnopszichoanalízis* legmeggyőzőbb érveinek szolgált alapjául (1972).

E két elv magyarázatával kezdem – amelyek a filozófiai újdonsága felfedezésük idején, a két háború között káprázatos volt – és amelyek továbbra is paradoxonokban gazdagnak tűnnek, ám nem szűkölködnek a paradoxonok lehetséges megoldásaiban sem. Ezt követően megpróbálom felállítani azon analógiákat, amelyeket felfedezni véltem igen korlátozott embertudományi ismereteim mellett Georges-nak a Párizs melletti Antony-ban lévő lakásán folytatott beszélgetéseinkben. Végül, szerény javaslatokat fogok tenni az ezen elképzelések, vagyis Georges ötleteinek esetleges pótlólagos alkalmazására az ember- és társadalomtudományok kortárs problematikájában.

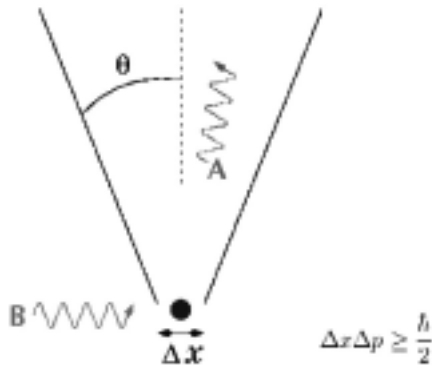
Nézzük először is a *megfigyelés hatását*. A klasszikus fizikában egy mérést gyakorta végrehajthatnak anélkül, hogy az a mért jelenséget jelentős mértékben megzavarná. Galilei például meg tudta mérni, hogy mennyi időre van szüksége egy testnek ahhoz, hogy a földre essen a pisai ferde toronyból – méghozzá elég pontosan ahhoz, hogy azt találja, hogy ez az idő független a test tömegétől. Ezzel megcáfolta Arisztotelész elvét, amely végig tartotta magát a középkorban; eszerint a nagyobb testek gyorsabban esnek, mint a kisebbek.

Pedig a megfigyelés hatása – jelen esetben a mérőeszközé – még a klasszikus fizikában sem elhanyagolható a megfigyelt viselkedésre

nézve. Így a hőmérő által felvett meleg jelentősen módosíthatja annak a serpenyőben lévő víznek a hőmérsékletét, amelybe azt belemártják, viszont a tengerét nem; egy feszültségmérő egy mikrohullámú sütő elektromos áramkörére kapcsolva azonnal mérhető módon módosíthatja az áramot a sütőben, ám egy elektromos központ által létrehozott áramot nem.

A klasszikus fizikában a megfigyelés e hatása jól ismert, és nagyjából arányos a mérőeszköz és a megfigyelt rendszer relatív méretével. Ez a hatás a humán tudományokban is ismert, mivel mindenki, aki megfigyelve érzi magát, máshogy – mégpedig kevésbé spontán módon – viselkedik, mint a természetes keretei között lévő személy. Georges gondolatainak eredetisége nem ebben áll, mivel számos eljárás létezik e probléma kiküszöbölésére a társadalomtudományi kutatás «klasszikus» helyzeteiben, valamint kérdőíveinek kezelésének és értelmezésének terén.

A kvantumfizikában ellenben nincsen olyan mérőeszköz, amelynek nagysága vagy energiája sokkal kisebb lenne, mint a megfigyelt tárgyaké vagy jelenségeké. Ebből következik, hogy «a megfigyelés hatása» sohasem elhanyagolható. Ebben az összefüggésben különösen fontos a Werner Heisenberg nevével fémjelzett *határozatlansági elv*. Heisenberg, ahogy már fentebb említettük, Teller Ede témavezetője volt; mindig a családban maradunk tehát, legalábbis a tágabb intellektuális családban, hiszen németül a témavezetőt *Doktorvater*-nek (doktorpapa) nevezik. Ezt az elvet számos módon ki lehet fejezni, jobban hangsúlyozva matematikai vagy fizikai aspektusait. Hogy rövidre fogjuk, mondjuk azt, hogy egy elemi részecske állapota két változóval jellemezhető, a részecske pozíciója, q , és a sebessége, p (pontosabban a tömege szorozva a sebességével); e két változó kapcsolódik össze egy pontos matematikai értékben. A határozatlansági elv azt mondja nekünk, hogy e kettő közül egyik sem mérhető abszolút pontossággal, és a határozatlanságok konjugáltja mindkettő mérésében szükségszerűen magasabb értékkel jellemezhető egy általános konstansnál, a Planck-féle h állandónál (pontosabban $h/4\pi$). Ezen elv a kísérleti helyzet szerint más változók konjugáltjaira is alkalmazható a fizikában, például egy szögre és a konjugált szögsebességre. Az elv egy kifejeződését illusztrálja a következő ábra (H).



H ábra. A Heisenberg által 1927-ben leírt gamma hullámok sematikus mikroszkopikus diagramja. A fekete kör a részecske, a B hullám a beérkező gamma hullám, és az A hullám a megtört gamma hullám a mikroszkópon keresztül (a fekete vonalak jelzik). A határozatlanság a részecske x pozíciójában e refrakcióval mérve Δx (a Wikipédia alapján, 2007. március 29.)

E határozatlansági elv matematikai kifejezése lehetővé teszi, hogy azt más konjugált mennyiségekre alkalmazzák, például a pontosságra, amellyel képesek vagyunk egyfajda jelet, másfelől a zenei struktúrát mérni – vagyis az idő t egy funkciója $f(t)$ és Fourier spektruma $F(w)$, ahol w a frekvencia. Egy másik alkalmazás, amely napjainkban egyre fontosabb, meghatározza egy csatorna sáv szélességét az informatikában (kábel, műhold, ADSL) és az e csatornán átmenő bájtonkénti «becsült» hibák (a valószínűség elvének értelmében, vagyis a legvalószínűbb szám) számát. Ez Claude Shannon zsenialitása, a XX. századi tudomány egy másik óriásáé, aki a kommunikáció elméletét olyan korlátok megvalósításával alapozta meg, amelyek rákényszerítik e területre a határozatlanság elvét.

Hogy visszatérjünk a *szorongástól a módszerig a viselkedéstudományokban* című műhöz, Georges – az 1930-as évek elejétől, Rockefeller ösztöndíjasként, a szedangoknál és hopiknál eltöltött terepgyakorlata során – észrevette, hogy az antropológusra, akivé válni szeretett volna, hatást gyakorolnak azon egyének és közösségek, amelyeket éppen megfigyel, és ő éppúgy hat ezekre. Később témavezetője, Alfred Kroeber felkeltette érdeklődését a pszichoanalízis iránt, és az e területen való képzés megnyitja Georges számára az *áttétel* útját, mint az analitikus és az analizált közötti kommunikáció eszközt – ugyanakkor mint a «megfigyelés» eszközt is a fent említett fizikai elméletek értelmében. Tehát egyfajda arról van szó, hogy megjelenítse a megfigyelő – megfigyelt inter-

akció elkerülhetetlen jellegzetességét, és ennél fogva, számításba véve ezt az interakciót, eljusson a *szorongástól a módszerig*. Másfelől Georges megtalálta a *viszontáttétel* különleges eszközét, amely mint eszköz, már jól ismert volt a pszichoanalízisben, csakúgy, mint a *viselkedéstudományi* kutatásokban. A viszontáttételnek mint a mai társadalomtudományi kutatások eszközének problémája megtalálható például a francia szociálpszichológus Alain Giami életművében.*

Rögtön megérkezünk a kvantumfizika második alapelvéhez, amely Georges-ot antropológiai, pszichiátriai és *végül* etnopszichoanalitikus kutatásaiban egyaránt inspirálta. Ez a «részecskék» és a «hullámok» *komplementaritásának* elvéről szól a világ atomi szintű leírásában. Ma evidensnek tűnhet számunkra a gyümölcsöző párhuzam az *elszigetelt egyén és a részecske között* egyfelől, valamint annak *társadalommal való interakciói* és a hullámok vagy a sugárzás között. De nem ez volt helyzet a harmincas években, amikor a fizikusok saját maguk is küzdöttek a kérdéses kettőséggel, és annak szükségszerű kvantummechanikai következményeivel. Ma már az Egyesült Államokban is «pozitív, vagy negatív» rezgésekről beszélnek, amelyeken keresztül az egyik személy a másikat észleli.

Georges komplementarista elképzeléseinek egyik forrása Pascual Jordan német fizikus írásaiban keresendő. A kvantummechanika úttörőinek egyike, Max Bornnal és Werner Heisenberggel (akit fentebb már kétszer említettünk), színes egyéniség volt, aki egyaránt érdeklődött ezen «új fizika» biológiai és pszichológiai alkalmazása iránt. Sajátos politikai ízlése** kissé elfeledtette Pascual Jordant (akit nem szabad összekeverni Camille Jordan-nel, a XIX. századi francia matematikussal) a háború után, de Georges enciklopédikus kultúrája és határtalan emlékezőtehetsége megőrizte Jordan hatását szavaiban és írásaiban.

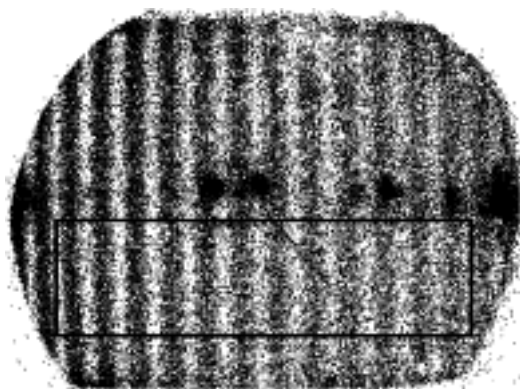
Mielőtt visszatérnénk a komplementarizmus definíciójához és értelmezéséhez Georges életművében, egy pillanatra forduljunk a «részecske–hullám» komplementaritás fizikai gyökereihez. Maga az *atom* szó, amely a görög filozófusoktól ered – akik pusztán spekulációval és minden megfigyelést mellőzve az atomból vezették le a létezését – egy olyan kompakt

* Lásd például Giami Alain (2001) Counter-transference in social research: beyond George Devereux, *Papers in Social Research Methods – Qualitative Series*, no 7, (ed MW Bauer). London School of Economics, Methodology Institute. (A szerk.)

** Pascual Jordan (1902-1980) náci párttag volt, és a második világháború alatt a német rakétafejlesztési programban dolgozott. (A szerk.)

tárgyra utal, amely már nem osztható tovább (*átomos*). Az «elemi részecske» kifejezés szubatomi tárgyakra mutat rá, ugyanazon intuíciót jelezve.

Ám – a modern fizika világában, amely a megfigyelés és a kísérletezés tudománya és már nem egy spekulatív «természetfilozófia» –, a kísérleti tanulmányok ellentmondanak annak az intuíciónak, amely szerint egy részecskének egy jól meghatározott röppályával kell rendelkeznie. Ennél fogva, ha két párhuzamos nyílás van a részecske röppályájára merőleges lemezen, akkor az egyikben vagy a másikon kell áthaladnia. Ám azt találjuk, hogy nem ez a helyzet: egy efféle kísérletben, amikor nagyszámú elektronnal bombázzák a lemez két nyílását, a lemez mögött elhelyezett további lemez interferencia nyalábokat fog fel, olyan nyalábokat, amelyek hasonlítanak azokhoz, amelyeket makroszkopikus szinten, egy keskeny nyíláson áthaladó fény indukált. Ezek a nyalábok sűrűségükben és valószínűségükben megfelelnek egy olyan hullám felső és alsó pontjának, amely az elektron útját jellemzi, hullámformában, az egyik vagy a másik nyíláson keresztül! Egy újkeletű kísérleti példája e nyaláboknak az alábbi ábrán (I) látható:



I. ábra. Két hideg higany ionból ($^{198}\text{Hg}^+$) származó fotonok által létrehozott Young-féle interferencia nyalábok egy lézersugárban (Itano és mtsai, 1998)

Valójában Niels Bohr komplementaritás-elve kimondja, hogy ugyanazon kísérletben lehetetlen ugyanazon időben megfigyelni egy foton hullámtermészetét, vagyis az interferencia nyalábok jelenlétét, és részecske-természetét; vagyis röppályájának azt a tulajdonságát, hogy csak az egyik vagy a másik nyíláson haladhat át. Ezen elv filozófiai interpretációja

továbbra is jelentős vitákat okoz, és kísérleti demonstrációja megőrizte teljes aktualitását.

Egyébként a komplementaritás más gyümölcsöző analógiákat is sugall a fizikai tudományok számos területén, például a magas légköri áramlatok tanulmányozása és előrejelzéseáthatósága tekintetében. A napi időjárás követése ugyanis lehetővé tette az 1000-10000 km-es hullámhosszú Rossby hullámok felfedezését, de elég sűrű és teljesen lokalizált örvényeket is. E hullámok – néha elég szabályos – terjedése, csakúgy, mint az állandóság az örvények alkalmával, a káoszelmélet korlátait meghaladva tudta előmozdítani a meteorológiai jelenségek előrejelzését.

Georges megközelítése a komplementaritás definícióját és annak humán tudományi hozadékait tekintve, szélsőségesen szigorú, mint mindig. Tekintsük igaznak a *Komplementarista etnopszichoanalízis Argumentumát*, amelyet szabadon idézek: már az elején úgy határozza meg a megfigyelőt «mint a korlátozás forrását», az első, fentebb tárgyalt elvre támaszkodva. Ez a megfigyelő «kívül esik» a szociológia tárgyán és «belül» a pszichológiáén. «A korlátozás tehát mindig jelen van, ami azt jelenti, hogy a viselkedést részben a megfigyelés idézi elő. [...] De ami itt lényeges, az az, hogy komplementer kapcsolat van a pszichológiai magyarázat (magába foglalva egy belső megfigyelőt) és a szociológiai magyarázat (magába foglalva egy külső megfigyelőt) között.»

Az *Argumentum* a «kiscsoport» (klán, család) és a «(nagy)csoport» vagy a «társadalom» megkülönböztetésével folytatódik. Van itt egy kitérő, amelyre nincs időnk, egyfelől a részecskék klasszikus mechanikája (például az égi mechanika), másfelől a termodinamikai és statisztikai dinamika irányában. Ez utóbbiak irányítják a részecskék nagy összességének viselkedéseit, azon viselkedéseket, amelyek irreverzibilisek (Carnot és Boltzman törvénye), miközben az összesség minden egyes részecskéjét szigorúan reverzibilis törvények irányítják (Newton törvénye). Ám Georges világossá teszi, hogy ez a kitérő számára csak arra szolgál, hogy meghatározza a «csoport» vagy a «társadalom» méretét vagy típusát ahhoz képest, amihez képest elhelyezkednek az általa tanulmányozott a szociológiai magyarázatok.

Rögtön megérkezünk Georges komplementaritás fogalmának lényegéhez. A «puszta tett» – például «**A mohave boszorkány Sahaykwisâ arra ösztökelte két szeretőjét, hogy öljkék meg őt.** – [...] nem tartozik egyszerre sem a szociológia területéhez, sem a pszichológiáéhoz; [...] ez azért van, mert ez a két magyarázat ugyanazon

puszta tettet vizsgálja, amit a két beszédmód nem képes egyszerre kezelni. [...] Ebből az következik, hogy létezik egy szó szoros értelemben vett komplementer kapcsolat a két beszédmód között.»

Néhány konklúzió és kitekintés

Mindenekelőtt fenn kell tartani Georges elméleteiben és klinikai gyakorlatában alapvetően humanista megközelítését: «A *megfigyelt* csak utolsó sorban az *egyén*.» Arról van szó, hogy ugyanazon időben bontakoztassuk ki az emberi személyiség univerzális vonásait csakúgy, mint a szociális struktúrák univerzális vonásait. «A komplementarizmus nem zár ki semmilyen módszert, vagy érvényes elméletet – összeilleszti őket. [...] Ebből következik, hogy a strukturalizmus igaz, mert a pszichoanalízis igaz – és fordítva.»

Ezután térjünk vissza Georges-nak a természet- és társadalomtudományokban szerzett ismereteinek kiterjedésére és mélységére, valamint a szigorúság követelményére; a szigorúságra, ami mivel nehezebben kivitelezhető a humán tudományokban, ritkább is. Vegyük például *A társadalom egy elméleti sémájáról* szóló cikket (*Un Schéma conceptuel de la société*), amely a *Komplementarista etnopszichiátria* első fejezetét alkotja, a cikket, amely a «Szociális idő: Módszertani és funkcionális analízis» (1938) (*Social Time: A Methodological and Functional Analysis*) és a «A társadalom egy fogalmi sémája» (1940) (*A Conceptual Scheme of Society*) című írások összeolvasztása. Azt mondja nekünk, hogy «a társadalom fogalma három különböző módon vezethető be a szociológiai diskurzusba», amelyek közül a harmadik az «fogalmi séma». Ezt a fogalmat ugyanazon módon kezeli, mint a fizikában a tér fogalmát: «a két esetben az eljárás ugyanaz» «az indukciót alkalmazva [...] a személyiségvonásoktól, mint adatoktól kezdve egészen az 'egyénekig'.»

Végül, mi található ma az embertudományok két komplementer aspektusában: az egyénben és a közösségben? Két komplementaritás, amelyek jóval kevésbé voltak egyértelműek abban az időben, amikor Georges megfogalmazta elméletét a megfigyelő hatásáról és az embertudományokban rejlő komplementaritásról. Először is a megfigyelő mindenütt jelen van az elektronikus megfigyelésnek és az egyéni adatok kezelésének rendkívüli módon megnövekedett lehetőségeinek köszönhetően. E «puszta ténynek» természetesen megvannak a hasznos és káros következményei a gazdasági, szociális és politikai életben. De

azt is lehetővé teszi, hogy az ember alaposabb megismerésében hasznosítsák – a kifejezés legmélyebb értelmében. És ez az, ami elsőként megszületett a szóban forgó komplementaritásokból: *minden megfigyelt, vagy majdnem és ugyanakkor megfigyelő is* ebben a «Szép új világban», amelyben élünk. A felvilágosodás korában először – vagy legalábbis tudatosan először – merült fel a kérdést «Milyen lehet egy perzsa?» vagy francia, vagy bármely más közösség tagja eltérő társadalmi és pszichológiai struktúrákkal attól, aki szokás szerint felteszi ezt a döntő kérdést. Ma, hála annak, hogy az információ minden egyén és minden közösség számára hozzáférhető a Földön, talán végül válaszolni tudunk erre a kérdésre.

A második komplementaritás, amely egyre nélkülözhetetlenebbé válik, a távolság hatásaira vonatkozik, amelyről a sűrített anyag fizikája beszél, csakúgy, mint a komplex rendszerek elmélete «small-world network»-jeikkel. A népek – legális vagy illegális migráció általi – szétszóródása, valamint az információk nagy távolságra való terjedése – a média különböző formái, így a televízió vagy az internet elektromágneses hullámain keresztül – azt eredményezi, hogy gyakorlatilag mindenki több közösséghez tartozik. Ezek a közösségek lehetnek nemzeti közösségek (azok, akiknek több útlevelük van), etnikaiak (azok, akiknek a szülei különböző etnikumokhoz tartoznak – és most idő hiányában megkímélem Önöket a Georges által leírt különbségekről az «etnikai személyiség» és az «etnikai identitás» között), szakmaiak (oktató-kutatók vagy mérnökök a marketing területén) és így tovább. A Georges által gyakran gyakorolt matematikai megközelítés lehetővé teszi, hogy a kultúrák sokféleségét egy szűk értelemben két vagy több csoport metszetéből (egybevetéséből) előálló együttesek definíciójával magyarázzuk, mint a «kínai-amerikaiak» vagy az «ír-amerikaiak» esetében az Egyesült Államokban, vagy az izraeli a «magyarok» vagy az «irakiak» esetében, származási országra utalva ezzel. De egy humanistább és mélyebb megközelítés, amellyel egyet merek érteni, úgy tekint az eltérő közösségekre (vagy kultúrákra), mint amelyek kiegészítik az egyén személyiségét, úgy, ahogyan ők maguk kiegészítik a közösséget.

Köszönetnyilvánítás

Nagy köszönettel tartozom Georges-nak magának, továbbá jogász-doktor (csakúgy, mint az édesapja) – és az élete alkonyán nemzetközi hírnevet szerzett – édesanyámnak, Ilonának (Ilana héberül és Ily a kö-

zeli hozzátartozóknak), édesanyjuknak Margitnak, csakúgy, mint unokatestvéremnek, János Kirznek. Georges egy régi tanítványa, Benjamin Kilborne, akivel New Yorkból Los Angelesbe érkezésemkor ismerkedtem össze, szintén érdekes részletekkel szolgált nagybátyámról; a mohave indiánoknál tett látogatás Parkerben, Arizonában, valamint a Conseil Tribal [Törzsi Tanács] és a Colorado River Indian Tribes (CRIT) Reservation, [Colorado Folyó Indián Törzsek Rezervátuma] könyvtárosa segített megérteni a náluk tett útjának lényegét. Nagyra becsülöm a találkozó szervezőinek és résztvevőinek meleg fogadtatását. E hozzájárulás írott változata amennyire csak lehet, hasznosította feleségem, Michèle Ghil irodalmár javaslatait, és hasonlóképpen két matematikus kolléga, Mickaël Chekroun és Jean Roux észrevételeit is. A tartalom és a forma megmaradt hibái teljes egészében az enyémeik.

Gyimesi Júlia fordítása

IRODALOM

- BLOCH, GEORGES (2003) *Les Origines culturelles et la vie de Georges Devereux — son œuvre et ses concepts — la naissance de l'ethnopsychanalyse*. Paris, thèse de doctorat, Paris-8.
- BUCHANAN, MARK (2003) *Nexus: Small Worlds and the Groundbreaking Theory of Networks*. Norton, W. W. & Co.
- DEVEREUX GEORGES (1951) *Reality and Dream: The Psychotherapy of a Plains Indian*. New York, International University Press, Karl A. Menninger és Richard H. Lowie előszavával, 438 pp., 1951; 2. bővített kiadás Margaret Mead előszavával, New York, Doubleday & Co., 1969; franciául *Psychothérapie d'un Indien des plaines: réalité et rêve*, Paris, Jean-Cyrille Godefroy, 595 pp., 1982; 2. francia kiadás Elisabeth Roudinesco előszavával, Paris, Fayard, 1998.
- DEVEREUX GEORGES (1961) *Mohave Ethnopsychiatry and Suicide: The Psychiatric Knowledge and Psychic Disturbances of an Indian Tribe*. Washington, The Smithsonian Institution, 1961, 1974; franciául *Ethnopsychiatrie des Indiens Mohave*, év nélkül.
- DEVEREUX GEORGES (1967) *From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences*, Paris/The Hague, Mouton & co; franciául *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement*. Paris, Flammarion, 1980 és 1994.
- DEVEREUX GEORGES (1970) *Essais d'ethnopsychiatrie générale*. Paris, Gallimard.

- DEVEREUX GEORGES (1972) *Ethnopsychanalyse complémentariste*. Paris, Flammarion.
- DEVEREUX GEORGES (1979) *Basic Problems of Ethnopsychiatry*, Chicago, University of Chicago Press.
- DOBÓ GEORG (1928) „Der einsame Lockruf“ (prózavers), in *Anthologie jüngster Prosa*, Erich Ebermayer, Klaus Mann et Hans Rosenkranz (Eds.), Berlin, I. M. Spaeth Verlag, pp. 181-189.
- DRAKE, STILLMAN (1973) Galileo's discovery of the law of free fall *Scientific American*, 228 (5), pp. 84-92.
- GHIL, MICHAEL, ÉS ANDREW W. ROBERTSON (2002) “Waves” vs. “particles” in the atmosphere's phase space: A pathway to long-range forecasting? *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 99 (Suppl. 1): 2493-2500.
- GIAMI, ALAIN (2001) “Counter-transference in social research: beyond George Devereux”, *Papers in Social Research Methods – Qualitative Series*, no. 7, Ed. M.W. Bauer, London School of Economics, Methodology Institute.
- GRIBBIN, JOHN (1984) *In Search of Schrödinger's Cat: Quantum Physics and Reality*, Bantam.
- HEISENBERG, WERNER (1927) „Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik“, *Zeitschrift für Physik*, 43: 172-198.
- ITANO, W. M., J. C. BERGQUIST, J. J. BOLLINGER, AND D. J. WINELAND (1998) “Complementarity and Young's interference fringes from two atoms”, *Physical Review A*, 57: 4176-4187.
- JORDAN, PASCUAL (1932) „Die Quanten-Mechanik und die Grundprobleme der Biologie und der Psychologie“, *Naturwissenschaften*, 20: 815-824.
- JORDAN, PASCUAL (1934) „Quantenphysikalische Bemerkungen zur Biologie und Psychologie“, *Erkenntnis*, 4: 215-252.
- JUNG, CARL GUSTAV ÉS WOLFGANG ERNST PAULI (1955) *The Interpretation of Nature and the Psyche*, New York, Pantheon.
- LORENZ, EDWARD N. (1969) “Three approaches to atmospheric predictability”, *Bull. Amer. Met. Soc.*, 50: 345-351.
- MAY, KARL (Carl Friedrich May) (1893), *Winnetou I – III*, Gesammelte Werke, vol. 7-9, Bamberg-Radebeul, Karl-May-Verlag, év nélkül.
- TELLER, EDWARD ÉS JUDITH SHOOLERY (2001) *Memoirs: A Twentieth-Century Journey in Science and Politics*, Cambridge, Mass., Perseus Publishing. Magyarul: Teller Ede (2002): *Huszadik századi utazás tudományban és politikában*. Ford. Mészáros György, Budapest, XX. Század Intézet.

MŰHELY

**FERENCZI THALASSÁ-JA
ÉS A KÖNNYEK EVOLÚCIÓJA**

*Anna Gibbs – Shé Hawke**

Míg Ferenczi írásait általában széles körben alkalmazzák a gyakorló klinikusok – a viszontátételről, a terápia hatékonyságáról, a pszichoanalízis kapcsolati fogalmakban való meghatározásáról, és természetesen az introjekció fogalmáról szóló vitákban – a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* [Thalassa] című munkája (Ferenczi 1924) jórészt felfedezetlen maradt, és úgy tűnik, éppen klinikusok számára többnyire ismeretlen. Talán azért, mert e mű keveset foglalkozik az analitikus helyzet percről-percre lebontott dinamikájával, ehelyett inkább átfogóbb, evolúciós szempontok szerint tárgyalja azt. Nem ad technikai ajánlásokat a klinikai analízis számára, és nem tartalmaz részletes esetleírásokat sem. Ez az írásmód visszatér később a *Final Contributions*-ban megjelent tanulmányaiban (Ferenczi 1955) és a *Klinikai napló*-ban (1996). Jelen tanulmányban azt a hatást elemezzük, amelyet a *Thalassa* Ferenczi klinikai módszerének fordulatára és késői írásainak interdiszciplináris szemléletére gyakorolt.

Thalasszális regresszió, bio-analízis és amfimizis

A *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* (továbbiakban: *Thalassa*) időbeliségét és magyarázóelveit, valamint mitológiai erejét tekintve, Freud *Totem és tabu*-jához (1912-13) hasonlóan a Ferenczi által bio-analízisnek nevezett metódus mellett érvel:

„Ha már egyszer számtalan megfigyelés alapján megerősödött bennünk az az

* A tanulmány eredeti címe "Ferenczi's thalassa trend, the evolution of tears, and the role of affect in the psychosomatic relation", a "Clinical Sándor Ferenczi" konferencián 2006-ban Baden-Badenben elhangzott előadás alapján.

előítélet, hogy a lélek és a test szimbolikus vagy indirekt kifejezőmódja, akárcsak az őskori hieroglifák, egy elsüllyedt vagy más módon meg nem közelíthető történelmet őriznek meg, akkor talán érthető és megbocsátható, ha ugyanazt a jelfejtési módot, mely az individuum történetének megfejtésében oly jól bevált, a fajfejlődés nagy titkaira is alkalmazni merjük” (65.o.).

Ferenczi emellett új módszertant is ajánl ehhez a „jelfejtéshez”: mivel a biológiát értelmezhetjük pszichodinamikai törvények szerint is (legalábbis ő így érvel), a szervezet maga is vizsgálható pszichoanalitikusan. Egy ilyen pszichoanalitikus értelmezés új megvilágításba helyezi a közösülést, mint ami részben „thalasszális regresszió”: vagyis a traumatizált emberi szervezet tengerbe – eredeti származási helyére – való visszatérésének vágya; vagy az egyedi ontogenetikus fejlődésből kiindulva, a születéskor traumatizált személy anyaméhbe való visszatérési vágyának megjelenése, megelőzve ezzel a születés traumáját. Az ontogenezis, a filogenezis és az amfimixis az a három ugródeszka, ahonnan Ferenczi elmélyed vizsgálatainak nedves közegében a *Thalassában*, és ezt aztán kiterjeszti és átdolgozza késői írásaiban.

Mindezek ellenére, számos más (bár egymással összefüggő) oka lehet annak, hogy a klinikai analízis nyilvánvalóan képtelen [jobban] hasznosítani a *Thalassát*. Ezen okok között lehet az írás elméleti és spekulatív jellege (mint írás, nem is lehet másmilyen); illetve maga az elmélet is, mely az emberi evolúció „történetét” próbálja összeilleszteni interdiszciplináris módszereivel. Nem mellékes az sem, hogy olyan fogalmakra és elméletekre épít, melyeknek történetét már elfedték a pszichoanalízis tudományos létjogosultságának bizonyítására tett erőfeszítések. A létjogosultság bizonyításának nagy feladatának végrehajtása közben bizonyos elméleti összefüggéseket előtérbe helyeztek másokkal szemben. Miközben elragadtatott és őszinte érdeklődés mutatkozott olyan területek iránt, mint az okkultizmus, a mítoszok és az irodalom (különösen W. B. Yeats és George Bernard Shaw munkái iránt, lásd. Smith, 1998, 1999), az 1800-as évek végének, az 1900-as évek elejének felvilágosodás utáni érájában azonnal szkeptikusan fordultak el mindentől, amit nem lehet racionálisan és tudományosan bizonyítani.

A *Thalassa* emellett más problémákat is felvet, melyekkel Ferenczi is tisztában volt. Értekezése elején elegánsan vázolja az intellektuális nehézségeket, melyekkel ilyesfajta interdiszciplináris felfedezések során kell szembenéznünk: „természettudományos fogalmak alkalmazása a lélek-

tanra és lélektani fogalmak bevétele a természettudományokba” (11.o.). Egész pontosan azzal kapcsolatban hezitál, hogy: „olyan folyamatokat, melyeknek ismeretét a pszichoanalízisnek köszönhetem, aggály nélkül alkalmaztam állatok, szervek, szervrészletek, szövetelemek működésének magyarázatára” (10.o.). Ez a folyamat bizonyos „pszichomorfizmus” bűnébe taszítja őt, bár megvan az az előnye, hogy az ellenkező irányba is elvezeti, hogy a – „tudományos állatmegfigyeléseket, az embriológia tényeit, stb. használjam fel lelkiállapotok, pl. a közösülés, az alvás alatti lelkiállapot megmagyarázására” (10.o.). Ennek ellenére beszámol büntudataról, melyet ez a természet- és lélektudományok határait leromboló módszer használata okoz. Ez az analogikus módszer természetesen önmagáigazolójává is válik – azzal a feltétellel, hogy a szóban forgó analógiák a lehető legtávolabb eső tudományokból származnak, mint például az irodalom és a természettudományok; hiszen, ha túl közeli, egymással összefüggő tudományterületekről alkotunk analógiákat, az már kimerítheti a tautológia fogalmát, így nem tekinthető igazságnak.

Az analógiák problémája napjaink interdiszciplináris munkáival kapcsolatos kétségek mélyén rejlik. Hiszen az analógiák alapján hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy a különböző tudományoknak ugyanaz a tárgya – mintha ezek a tárgyak adottak volnának, és nem csupán a tan diszkurzív folyamatainak konstrukciója. Az interdiszciplináris munka nagy problémája továbbra is az, hogy bizonyos tudományok valóban összehasonlíthatatlanok. Az analógia vitathatatlan érdeme azonban, hogy felteszi a kérdést: „mi van, ha?”, heurisztikai lehetőségek tárházát megnyitva – ahogyan ezt Ferenczi is tisztázza az utolsó fejezetében, melyben ismét módszertani kérdéseket tárgyal.

Történetileg a pszichoanalízis már számtalanszor szembekerült azzal, hogy az idők során milyen megbízhatatlanná válik a narráció – a görög mítosz (egész pontosan Ödipusz), a filozófia, a neurológia és pszichiátria, különösen Charcot és Breuer munkáin keresztül. Freud, kortársaihoz hasonlóan, szinte fürdőzött a kreatív írás élvezeteiben, mint ahogy Groddeck és később mások is. A különböző tanok analógiás viszonyítása szélesebb lehetőséget nyújtott a kereszt-utalásos kommentárok számára a tudományterületek és műfajok között – de talán egészen napjainkig lebecsülték ezt. Az interdiszciplináris gondolkodás eme talaján új ötletek és gondolatok jelennek meg, illetve keverednek; emellett nehezen áttekinthető összefonódásokhoz vezetnek a narratív fikto-kriticizmus, a filozófia, a pszichoanalízis és a természet-

tudományok diskurzusának szövegeiben.¹ Ezek az összefonódások azonban – melyeknek Ferenczi oly hűséges támogatója – az eredeti elméletek és gondolatok beteljesülései is lehetnek egyben. Groddeck fiktív orvosi értekezése, amely a mindannyiunkban jelenlevő elsődleges mozgatórugókról szól – a *Könyv az ősvalamiról* (1923) – jó példa erre. Az ilyen írások másfelől feltárják az olvasás, írás/megírás és az értelemadás és jelentésadás alapvető meghatározatlanságát a testi és a leírt szövegben egyaránt, összhangban a szélesebb értelemben vett pszichoanalitikus folyamat, és az ehhez hozzászóló mito-poetikusok inherens határozatlanságával. A heurisztika új látomásokat hozhat létre, a megértés új útjait, amelyek kirekesztődhetnek a kevésbé színes intellektuális vállalkozások köréből. Tehát, ahogy ez gondolatmenet is mutatja, a kölcsönös analógiákban való gondolkodás létrehozta a maga nehézségeit.

Nehéz manapság Ferenczi munkásságát értelmezni. Ennek egyik oka az, hogy – pszichoanalitikus tapasztalatai alapján – „filogenetikai párhuzamot”, vagyis egyfajta történelmi megfelelést tételez fel az egyén születési katasztrófa élménye és annak közösülésben való megisméltődése között. Bár nehéz feltérképezni, és sokszor összehasonlíthatatlan, a kölcsönös analógiák és párhuzamok kapcsolati természete központi jelentőségű Ferenczinél a *Thalassában*, és azt követően. A saját maga által „utrakvizitikusnak” elnevezett módszert javasolja a tudományos munkához, amely a „kapcsolatiság” természetét a „vonzás”, a „taszítás”, az „erő” és az „ellenállás” fogalmaiba zárja. Ezzel a módszerrel – reméli Ferenczi – az eddig megválaszolhatatlan kérdések is megválaszolhatóak lesznek a tudomány számára, a tudományos módszer pedig leegyszerűsödik (1924/1997, 12.o.). Semmi nem áll önmagában, különálló egységként, minden kapcsolódik valamihez vagy valakihez.

Ferenczi ötlete – hogy a biológiát és a pszichoanalízist vegyítse, és ezáltal létrehozza az általa megnevezett „bio-analízist”, mint kapcsolati mód-

¹ A különböző tanok egymás mellé helyezésének vagy elméleti problémák fikcionális (regény-szerű) fogalmakkal való meghatározásának vannak előnyei – ezt láthatjuk Shé Hawke *Sea Milk* [Tengeri tej] című készülő regényének fikto-kritikájában / kritikái regényében is. Itt a görög tragédia dramatizálása kerül napjaink pszichoanalízise és a testmunka –elmélet mellé. A szerző mindezt Métisz, Orfeusz és Thalassa újraírt történeteinek keresztül mutatja be. Ezek a szereplők pszichoanalitikus szemmel megfelelnek Ferenczi és R. N. párosának; a Groddeck-kel kezdődő testmunka-elmélet pedig Tina karakterének keresztül jelenik meg. Ez a módszer új életet lehel a régi elméletekbe, azáltal, hogy új kapcsolatokat lát (alkot) meg közöttük.

szertant – mindenekelőtt segít megértenünk az utrakvisztikus megköze-
lítést. Orvosként nagy lelkesedéssel végezte megfigyeléseit: a személyek
közötti viszonylatokat (az analitikus/analizált kapcsolatrendszere valójában
ezen alapszik), a területek, a szervek, testnedvek, szövetek, stb. viszonyla-
tait térképezte fel előszeretettel. Az ilyen inter-korporealitásokkal és intra-
korporealitásokkal összefüggésben ír az amfimixisről a *Thalassá*-ban. A
testnedveket intelligensként írja le, amelyek nem csak a szervezet többi
részéhez kötődnek szorosán, hanem az evolúcióhoz is. Az amfimixis tehát:
„anális és uretrális innervációk célszerű egybekapcsolódása” (uo., 20.o.).
Ferenczi gondolkodása itt egyszerre fiziológiai és pszichoanalitikus. Ez a
gondolkodásmód a pszichoanalitikus kollégáktól való viszonylagos elzárt-
ságban, a katonai szolgálata idején, az első világháború alatt született. (Így
aztán természettudományi könyvtára csak Hesse és Dofflein állattanából,
és néhány más kötetből – Darwin, Lamarck, Haeckel munkáiból – állt.) A
férfi ejakuláció mechanizmusát vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy
„Amit... az anális és uretrális beidegződés koordinációjának neveztem,...
úgy is leírható, mint anális és uretrális erotizmusok genitális erotizmussá
való egyesítése. ...Nevezzük két vagy több erotizmusnak egy magasabb
egységbe való egyesítését az erotizmusok vagy részletösztönök *amfimixisé*-
nek.” (uo., 22-23.o.). Itt írja le Ferenczi a – genitalitás elméletének
kereteiben – apró részletességgel a húgycsőben a folyadékviszatartás és
elengedés feszültségét a férfiaknál heteroszexuális szex közben. Alapve-
tően a férfi vágyáról van szó, hogy vissza-introjektálja a nő ontogenetikus
méhébe az ondót, szélesebb, filogenetikai értelemben pedig, hogy a száraz-
földi lét előtti óceán-létbe térjen vissza. Ez a viszonylat „a közösülési
aktusban az odaadás és megtartás, tehát az egoisztikus és libidinózus törek-
vések” sikeres egyensúlyozásától függ (uo., 31.o.). Ferenczi úgy találta,
bizonyos embereknél a thalasszális tendencia különösen egyértelműen
jelenik meg.

Ejaculatio praecox-ban szenvedő betegeinél megfigyelte az amfimiktikus
áthelyezést, amikor is egy korai gyermekkori genitális trauma után közvet-
lenül zavarodnak össze az egoisztikus és libidinális viszonyok. Ez az áthe-
lyezés nyilvánvaló volt az *impotentia ejaculandi*-ban szenvedő betegeknél
is, vagyis olyan férfiaknál, aki képtelenek voltak az (életet adó) ondójukat
elengedni, és mintegy traumatikus ön-védellezésként viszatartották azt.
Az amfimixis úgy értendő, mint egy folyadék (vizelet) viszatartása és egy
másik (ondó) levezetésének viszonylagos feszültsége, ugyanazon csatornán
keresztül, az anyaméhbe/filogenetikus óceánba jutva, amely lehetővé teszi
a fajok reprodukciójának „magasabb egységét”. „Továbbá, melyek azok az

onto- és filogenetikus okok, amelyek annyi élőlényt készítetnek arra, hogy legnagyobb kielégülésüket éppen a közösülési aktusban keressék, ami az előbbi fejtegetések szerint voltaképpen az anyaméhbe való visszatérés vágyának megnyilvánulása.” (Ferenczi 1924/1997, 34.o.).

Ferenczi szerint az „amfimiktikus áthelyezések” (ejakulációs és vizelet-ürítési zavarok) kora gyermekkori megrázkódtatásokból erednek, a nem megfelelő szobatisztaságra szoktatás gyakorlatából – amikor az elnyomó felnőtt a gyermek szerveitől olyan teljesítményt vár el, amire azok még nem képesek önmaguktól. Arról is beszámol, milyen gyakori az általános szexuális visszaélés a gyermekekkel, mely aztán megzavarja a természetes működési rendet – ez jelenik meg később a klinikumban filogenetikus regresszióként. Ha tovább olvassuk a *Thalassát*, hét fontos (mindannyiszor vízzel kapcsolatos) megrázkódtatást sorol fel, melyek később pszichopatológiához vezethetnek: születés – az anyaméhből való elszakadás; elválasztás – a folyadékadó és tápláló anyamellről való elszakadás; szobatisztaságra szoktatás – a gyermeket túl korán és rutinszerűen rákényszerítik a számára „kedves” anyagainak és folyadékainak testéből való kiürítésére; koragyermekkori szexuális visszaélés – a felnőtt testnedvek patológiás introjekciója a gyermeki testbe,² éjszakai magömlés (fiúknál) és menstruáció (lányoknál); érett és közös megegyezésen alapuló szexuális közösülés; gyermekszülés (nőknél).

Az amfimiktikus áthelyezést eredményező szexuális traumával kapcsolatban Ferenczi mind a gyermeki szexualitás, mind az Ödipusz-komplexus freudi elméletét felborítja. Ez utóbbiról szólva, Ferenczi szerint evolúciós értelemben intelligensnek tekinthető, hogy trauma után az ember visszavágyik az anyaméhbe. Ezt a jelenséget nem tisztán az ödipális anya iránti szerelemnek látja, hanem az anyát, az anyaméhet a biztonság, az otthon helyének tekinti. Az ejakulációs problémákkal küzdő férfiaknál gyakran megfigyelhető más, kényszeres szexuális zavar is, melynek kóreredete egyaránt pszichológiai és fiziológiai is. Ennek megfelelően hisztériás (és gyakran más kísérő, patológiás tünetekkel is rendelkező) nőknél a tünetek oka az általánosan kielégítetlen szexuális vágyakban keresendő. Magyarázata szerint:

„... a félelmi, aggodalmas, vagy szorongó állapotokat mindig a szexuális kielégítetlenség, illetőleg hiányos vagy tökéletlen kielégülés okozza, s hogy

² Ez utóbbi két jelenségről írta „A korai magömlés jelentőségéről” és a „Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között” című írásait (Ferenczi 1908; 1933).

ezen hiány leggyakoribb oka a házasság- vagy élettársnál fennforgó korai magömlés (ejaculatio praecox)” (Ferenczi 1908/1991, 47.o.).

Később megállapítja azt is, hogy „a szexualitás irányadó jelentősége folytán oly ritka a kielégüléseken alapuló, tehát megelégedett házasság” (uo., 52.o.), majd egy lábjegyzetben találóan megjegyzi: „A nő ösztönének igaza van [ebben]; a teljes absztinencia kevésbé árt az idegzetnek, mint a frusztrált izgalom.” (uo., 49.o.). A faj szaporodása mindemellett a szexuális kölcsönviszony sikeres „magasabb egységbe szerveződésétől” függ, vagyis az amfimiktikus viszony jól működő harmóniájától. A *Thalassa* írásának ideje alatt (1914-24) úgy érezte, hogy még nem vértette fel magát az amfimixis elméletének igazolásához – utalva arra, hogy a fiziológiai gondolatmenet nem csak kívánatos, de szükségszerű is lenne. 2006-ban ez az interdiszciplináris megközelítés nyilvánvalóan szokványosabbá vált, és már meghaladta az analógiás módszert.

Ferenczi bioanalitikus módszerével elsősorban nagy bio-pszicho-szexuális részletességgel helyezi új megvilágításba, mi is történik a gyermekkorukban traumatizált, ezért felnőttkorukban thalasszális regresszióban levő emberekkel. A genitális folyamatok bioanalitikus felfogása szerint:

„érthetővé válik, hogy az *Ödipusz-vágy*, az anyával való párosodás vágya miért tér vissza oly rendszerességgel, és egyhangúságában szinte fárasztóan, mint centrális törekvés a neurotikus férfiak analízisében. Az *Ödipusz-vágy* lelki kifejezője egy sokkal általánosabb biológiai tendenciának, amely az élőlényeket a születés előtt élvezett nyugalmi állapotba való visszatérésre készíti.” (1924/1997), 34.o.).

A könnyek evolúciója

De Ferenczi még ennél is messzebbre megy, és felveti, hogy analógiás megfelelés van a magasabbrendű emlősök méhen belüli élete és a „hal vízben való élete” között; illetve a születés és a tengeriből a szárazföldi létre való átmenet között (1924/1997, 68.o.). Ebben a hipotézisben – ahogyan ezt el is ismeri – még Haeckel palingenezis elméletét is meghaladja (melyet egyébként napjainkban már nem tartanak megbízhatónak). Ez a fajta analógiás gondolkodás mai szemmel eléggé gyanús, mivel a „primitív” és „civilizált” emberek közötti történelmileg alkotott ellentétekkel

kapcsolódott össze (különösen a pszichoanalitikus diskurzusban³); megalapozatlan univerzalizmussal, nem beszélve a teleologikus nézőpont („az ontológia legyőzi a filogenezist”) alkalmazásáról a személyiség fejlődésére, kulturális különbségekre és a történelemre nézve. Nem is olyan régen ez még azt jelentette, hogy a bölcsészettudományok az emberi természet iránt nem érdeklődtek, vagy gyanakvóan tekintettek az olyan analógiás érvelésekre, amelyek evolúciós nézőpontot is tartalmaztak; ehelyett inkább a szociális-konstruktivista (sokszor leegyszerűsített) szemléletet kedvelték. Ez az attitűd nagyban áthelyeződött a klinikai területre is. Továbbá, az antropológusok és archeológusok csak a legutóbbi időben kezdték el próbára tenni azon állítást, miszerint az őseink az afrikai szavannák fáiról másztak le, és ehelyett hitelt adni annak a feltételezésnek, hogy legalább részben nedves környezetben⁴ fejlődtek. Talán az egyik legkidolgozottabb és leginkább meggyőző elmélet ezen a téren Elaine Morgan feminista gondolkodóé.⁵

Morgan munkájában Alistair Hardy (1960) majdnem tökéletesen ismeretlen „vízimajom” elméletét dolgozza ki – mely, úgy tűnik, megerősíti Ferenczi pszichoanalitikus intuícióit az emberiség vízi eredetéről. Az elmélet talán segítette volna Ferenczit abban is, hogy megértse írásainak (és Hardy korábbi írásainak) problematikus fogadtatását. Morgan fogadtatásának története különösen érdekes. Morgan semmilyen tudományos képzésben sem részesült (Oxfordban tanult angolt, majd házassága után női magazinokba írt novellákat, később színdarabokat, sorozat-epizódokat és forgatókönyveket a BBC számára). 1972-ben, a *The Descent of Woman* [A nő származása] című könyvében feminista elméletet fejtett ki az ember származásáról – az általa „Tarzan” zoológiai és antropológiai iskolának nevezett tanokkal ellentétben, melyek az emberi evolúció központi figu-

³ Melanie Kleinnél például ezt olvassuk: „Ahogy minden egyes személy megismétli biológiai fejlődésében az emberi faj evolúcióját, ugyanezt tesszük lélektanilag is. Felfedeztük az elfojtott és tudattalan létezését, ezeket a szakaszokat a primitív népeknél még mindig nyíltan megtaláljuk: a kannibalizmus és gyilkos tendenciák számtalan változata egyértelműen megfigyelhető. A személyiség ezen primitív része teljes mértékig ellentmond a személyiség kulturált részének, mely az elfojtást hozza létre”. (Criminal tendencies in normal children, In: *Love, Guilt and Reparation*, London, Virago, 1986)

⁴ Egy figyelemreméltó kivétel a tengerbiológia szaktekintélye (egyben tengeri művész) Richard Ellis, aki *Aquagenesis: the origin and evolution of life in the sea* című könyvének egy fejezetében pontosan ezt az elméletet fejté ki (Ellis 2001).

⁵ Különösen hálásak vagyunk Ann-Louise Silvernek, amiért felvetette (az előadásunk eredeti absztraktjára válaszolva), hogy Ferenczi nagyra tartotta volna Morgan gondolatait, és érdemes azokat ennek fényében újraolvasni.

rájának a szavannai vadászó Férfit jelölik meg. Morgan munkáját ignorálta, visszautasította, eltorzította a tudományos közélet, mivel nem volt tudományos képzettsége, emellett nő és feminista volt, és mivel az elmélete (mely túlságosan közvetett ahhoz, hogy empirikus adatokkal bizonyítani lehessen) egyszerűen túl szokatlanok tűnt a megszokott bölcsességekkel szemben. Tekintsük át röviden, mit jelent számunkra Morgan munkássága a könnyek evolúciójáról (a tenger és a könny analógiájáról) való gondolkodásban. Ez a téma felveti az érzelmek kérdését, melyet számos tudományterület kezd úgy megközelíteni, mint a test és a lélek határát.

Morgan egy későbbi könyvében (*The Scars of Evolution* [Az evolúció sebei], 1990) kifejezetten a könnyek evolúciójáról is ír, szerinte a könnyezés „a veseműködés mellett egy további mechanizmus, mely sótválaszt ki a szervezetből”. A tengeri madarak orrcsőpögéssel oldják meg ezt a problémát, de Morgan azt állítja, hogy a tengeri hullók és egyes tengeri emlősök sósvízű könnyeket könnyeznek. A főemlősök közül egyedül az ember tesz így. Morgan szerint nem igaz az az állítás, miszerint a könnyezés pusztán a minden emlősnél egyformán meglévő könnymirigyek erőteljesebb működése miatt létezne. Ehelyett az emberi könnyet pszichésnek tekintik, és hangsúlyozza a kiváltó ingerek és a beidegződés különlegességét is. Ez a felfogás meglehetősen különbözik a „reflexes” sírás elmélettől, mely szerint a külső zavaró ingerek hatására indul meg a könnytermelés (a trigeminus agyideg felügyelete alatt); vagy a „bazális” könnyek elméletétől, miszerint a könny a folyamatos kenőanyaga a szemgolyónak. Rámutat, hogy a könnyezés és a distressz (de legalábbis a stressz) közötti kapcsolat kimutatható tengeri emlősöknél is, sőt, ebből levezetve *A nő származásában* azt állítja, az elefánt is tengeri eredetű emlős – mivel, bár nincsenek könny-szervei (erre a célra Harder-mirigye van), mégis sír, ha zaklatott (1972, 138-140.o.)⁶. Morgan úgy gondolja, a sírás és az izzadás egy időben

⁶ A *Sea Milk* [Tengeri Tej] című novella a könnyek evolúciójának értelmezésére egy mito-poetikus kezdőpontot ajánl, Métisz, Zeusz és Athéna görög mitológia-beli történetének újraolvasásával. A várandós Métiszt (aki éppen egy vízcsepp formájában rejtőzött) Zeusz lenyelte. Zeusz azt remélte, ezzel megszerzi majd Métisz minden ősi tudását, és közös leánygyermeküket, Athénát is kismizmizheti jogos matriarchális örökségből. Úgy is hitte, hogy sikerült a terve, de nem sokkal később Zeusz feje megdagadt, nem vette észre, hogy Métisz és Athéna varázslattal átkerültek oda. A novella szerint Métisz Athéna születése után is megmaradt víz (magzatvíz) formájában, majd a Triton folyóba ömlött, és vele együtt az Égei tengerbe jutott. A szerző feltételezi, hogy Métisz magzatvíze és könnyei lánya életmentő elengedéséért folytak, sőt talán ez a folyadék hozta létre a Thalassát, rámutatva az archaikus, filogenetikus regresszióra.

keletkezettek – mindkét folyamatban só kiválasztódása történik, mivel, ellentétben más, szárazföldi emlősökkel, az embernél nem létezik a só-háztartás egyensúlyának fenntartására irányuló ösztön. Beszámol Frey kutatási eredményeiről, melyek szerint a sírással kibocsátott könny összetétele különbözik a reflexes könnytől – 20 százalékkal több fehérjét és rengeteg mangánt tartalmaz. Egyet is ért azzal a feltevéssel, hogy a könnyezés egyik funkciója a stresszel kapcsolatos kémiai anyagoktól való megszabadulás. Ezért mondja a nép bölcsesség is, hogy a sírás érzelmi megkönnyebbülést hoz. A szerző mégsem fejt ki bővebben a sírás, mint érzelmi reakció, evolúcióját. Mi lehet tehát az oka ennek a furcsa és zavarbaejtő kapcsolatnak a sírás és a sókiválasztás között? Miért kötődnek nyilvánvalóan egymáshoz evolúciójukban, és mit jelent ez a (folyamatosan a test és a lélek határán dolgozni kényszerülő) klinikai gyakorlat számára? Milyen természetű a kölcsönhatás közöttük?

Az ilyen kérdések feltétele nehézségekkel teli területre kalauzol minket, napjainkban csakúgy, mint 1914-ben. Nemcsak hogy a vízimajom elméletet nem fogadják el egyetemlegesen, de már az érzelmek tanulmányozása is eléggé ellentmondásos – bár más okokból kifolyólag. Tom Lutz jegyzi meg *Crying, the Natural and Cultural History of Tears* [Sírás; a könnyek természet- és kultúrtörténete] című munkájában (1999), hogy az érzelmek élettana számos tudományterületet ölel fel (pl. pszichobiológia, neurofiziológia és neuropszichológia) melyek önmagukban sem képviselnek egységes álláspontot, és egymás között is vitáznak. Mindemellett, mivel az érzelmek a test és a lélek határán léteznek, központi jelentőségűnek tűnik, hogy újra átgondoljuk kölcsönös kapcsolatukat, és azt is, hogyan gondolkozunk róluk külön-külön. Lehet, hogy megint arról van szó, amit Ferenczi előrelátóan mondott: a test nem tehetetlen anyag, mely a lelki erőknél kiszolgáltatva reagál bizonyos körülmények között, hanem saját nyelvén aktívan beszélő szerv, melynek szövege elolvasható.

Ferenczi a test és a lélek értelmezésének kölcsönös viszonyát feltételezi. De hangsúlyozza, hogy a test bonyolult időbeliségben létezik, mely az ő idejében a biológiai nézőpont felől nem volt megközelíthető a pszichoanalízis számára. Az akkori biológiai tudományt leíró állítások sorozataként, egyfajta homlokzatként képzeli el, amely az általa „mély biológiának” nevezett módszer lehetőségét kizárja. A mély biológia feladata lenne a libidinális „élvezetbiológia” hangsúlyozása, a szokványosabb „hasznosság elven alapuló fiziológia és patológia” helyett (1924/1997, 116.o.), mint ahogyan az az amfimiktikus áthelyezésnél is történik. Ezután példakön keresztül mutatja be, hogyan történik az áthelyeződés biológiai ese-

tekben – a szervek saját ösztönkésztetések által hajtva sűrítene, elfojtának, regresszióba esnek (amikor is archaikus impulzusok uralják az élet-tani folyamatokat) – mindezt analóg módon a neurózisoknál és pszichó-zisoknál tapasztalt mechanizmusokkal. Groddeck (a maga filozófiai-orvosi, kreatív írásmódjában) szintén feltételez lehetséges „motivációkat” az egészség és a betegség, a tudat és a tudattalan, a test és a lélek működés-módjában. A *Könyv az ősvalamiról*-ben (melyet 1923-ban írt, amikor Ferenczi éppen a *Thalassa* csodavilágában lebegett mélytengeri felfedező-útján) fiktív orvosi értekezést nyújt a gyakran elhanyagolt elsődleges moz-gatórugó, a láthatatlan elevenségéről/dinamizmusáról, mely meghaladja a test és lélek kettéhasadtságát. Ősvalaminek [*Es*] nevezte el, mivel nem kötődik sem érzelmekhez, sem intellektushoz:

„Ismeretektől nem béklyózott vak bolyongásomban nagyjából azon gondo-latra bukkantam, hogy a gondolkodó agy tudattalanja mellett azzal analóg tudattalanok léteznek a többi szervben, a sejtekben, a szövetekben stb. is, és lévén hogy ezen tudattalanok az élő szervezetben bensőséges kapcsolatban állnak egymással, gyógyító hatást lehet gyakorolni az egyes tudattalanokra az agy tudattalanjának elemzésével” (Groddeck 1923/1996, 119. sk.o.).

Groddeck pályája a dolgok bio-pszicho-spirituális rendjében jól kiegé-szíti Ferenczi kérdéseit a test és lélek dinamikus viszonyairól, különösen a traumát elszenvedettek esetében. A biológiai anyag Ferenczi szerint *dinamikus*: ugyanolyan elvek lapján működik, mint a dinamikus tudat-talan, és ugyanúgy analizálható is:

„Végeredményben egy bátran animisztikusan gondolkodó szellem úgy a fizio-lógiai, mint a patológiai folyamatokat leírhatná a *szerves élet pszichológiája és pszichiátriája gyanánt...*” (1924/1997, 118.o., kiemelés az eredetiben)

Ferenczi tehát a testet önmagában „biológiai tudattalannak” gondolja, az intelligencia alapjának:

„...a fejlődési folyamatok bioanalitikus felfogása mindenütt csak *vágyakat lát működni korábbi élet- vagy halál-állapotok helyreállítására*. A hisztéria bioanalitikus tanulmányozásánál láthattuk, hogy a vágy lelki hatalma a szer-vezetben is oly hatékony, hogy egy kívánság a testben »materializálódhatik«, átalakíthatja a testet saját elképzelése szerint” (uo., 122.o.).

Ez a vakmerő gondolat nem talált túlságosan pozitív fogadtatásra a klini-kusok körében. A lacani gondolkodási keretben dolgozók szerint Ferenczi test-olvasata csak egyik jellemző tünete a lelki realitásokra – és annak

kísérőire, köztük a nyelvre – fordított figyelme elégtelenségének. André Green szerint Ferenczi (és Groddeck, Jung és Rank) számára a nyelv „felszínes”; „a szavak áttetsző, vértelen árnyékok [...], semmit nem mondanak a valóságos dolgokról, melyeket csak a közvetlen, azonnali infra- vagy supra-verbális felfogás képes megvilágítani a maguk fényes hatósugarában” (1999, 197.o.). Roland Gori azt írja: „Ahol Freud a lelki valóságot kedveli, míg lemond a kézzelfoghatóról a kimondott szó kedvéért, Ferenczi tapinthatóan és anyagi világban ír, a szimbolikus testi valóságosságát nyújtja” (1998, 275.o.). Véleményünk szerint nem a test anyagi valóságnak való felfogása az, amit Ferenczi képvisel, hanem, hogy a test, csakúgy, mint a lélek, a *Nachtraglichkeit* („késleltetett cselekvés”) pszichoanalitikus elve szerint működik. Amit képtelenek vagyunk egy jelentésteli kontextusban belsővé tenni, azt a későbbi tapasztalat ruhazza majd fel jelentéssel. A traumatikus esemény a sűrítőménye az ilyen befogadhatatlan tapasztalatnak. Éppen ezért érdemes újra átgondolni Ferenczi felfogása – a test, mint biológiai tudattalan – fényében, mit is mondott Morgan az „evolúció sebeiről”. Ezek a sebek – az emberiség hajlama különféle betegségekre, mint például derékfájdalmak, elhízás, mirigy-túlműködések, pattanások, visszerproblémák, bölcsőhalál, napégés, alvási apnoé, nőgyógyászati és szexuális zavarok, hajkorpora, sérv, aranyér – tünetei, jelzői annak a kompromisszumnak, amit az ember a kiegyensúlyozott gerincéért és a beszédképességéért kötött a szárazföldi élethez való alkalmazkodás során. Lehetséges, hogy pontosan annak a traumának a jeleit mutatjuk, amit az egyéni test (vagy a kollektív faj teste) képtelen feldolgozni, amiről nincs emlékünknél, vagyis amivel kapcsolatban Ferenczi szavaival „emlékezet-maszk” fejlődik ki (Ferenczi 1932, 126.o., idézi, Frankel 1998, 59.o.). Ferenczi számára a pszichikus hasadtságtól elválaszthatatlan testi sebhelyek elferdült (lelki és testi) tartóoszlopokként húzódnak meg a testben; a memória pedig gyűjtőmedencéje ennek: „az én sebhelyeinek és megrázkódtatásainak gyűjteménye” (uo.). Az analitikus tehát ezt veszi számba.

Talán jobban megérthetjük Ferenczi biológiai tudattalan fogalmát a kortárs tudományos leírások fényében: például a Candace Pert neurobiológus által is leírt „pszichoszomatikus hálózat” vagy „mozgó agy” fogalmaival. Pert népszerű könyvében leírja tudományos kutatásainak történetét, ahol idéz is egy szakmunkájából:

„A neuropeptidek és receptoraik tehát egyfajta kommunikációs hálózatban kapcsolódnak össze az aggyal, a mirigyekkel és az immunrendszerrel, köz-

vetítve az agy és a test között, valószínűleg az érzelmek biokémiai alapjait képviselve” (Pert 1998, 179.o.).

Ezután Pert a következőket írja:

„... a szervezet ilyenén felfogása radikálisan eltér a régi, newtoni, mechanisztikus szemlélettől. A régi paradigma szerint a test energiából és anyagból áll. A szinapszisokon keresztül kapott elektromos ingerlések által előidézett előrehuzalozott reflexek végigfutnak a testen, többé-kevésbé mechanikusan, reaktív módon, kevés teret hagyva a rugalmasságnak, változásnak vagy intelligenciának. Ha az információt is hozzáadjuk a folyamathoz, láthatjuk, hogy valamilyen intelligencia mozgatja a dolgokat. A viselkedést nem az energia hatása hozza létre az anyagon, hanem az információ, mely keresztülhalad minden rendszeren” 1998, 185.o.).

Ami a mi szempontunkból érdekes Pert munkájában az az, hogy az intelligencia nem egyszerűen az agyban található⁷ (amely egyébként is egy sokkal szerteágazóbb rendszer, mint ahogy azt gondoljuk); és az, hogy az érzelmeket az intelligencia középpontjába helyezi.

Kategorikus érzelem és a pszichoszomatikus viszony

Nagyon is félrevezető lehet az érzelmekről általánosságban beszélni. Az érzelmileg felfokozott állapotokban érzékelések (tapintásos, zsigeri, izomzati, kinesztétikus és proprioceptív) mintázatát tapasztaljuk, mely attól függően változik, melyik elhatárolható érzelem lépett életbe az adott időben. Az érzelem ezen testi érzékletek meghatározott mintázatba rendeződése. Silvan S. Tomkins szerint valójában kilenc ilyen jól elkülöníthető, öröklött érzelem van (öröm-élvezet, érdeklődés-izgalom, meglepetés-megriadás, harag-düh, félelem-rémület, aggodalom-kín, szégyen-megaláztatás, undorlenézés, kellemetlen szag érzete), melyek együtt alkotják az emberi motivációs rendszert, erősítik a késztetéseket (drive), az értelem számára sürgetést jelentenek, és felkészítik a testet különböző tevékenységek elvégzésére (Tomkins 1962). Ezzel Darwin úttörő munkásságát követi az érzelmek

⁷ A második, belekben létező agy lehetőségéről részletesebben lásd még: Michael Gershon (1990) *The Enteric nervous System: A Second Brain*, *Hospital Practice*, 1990: 7.; és: Elsbeth Probyn (2004) *Thinking with Gut Feeling*, in: Scott McFarlane (szerk) *Eating Things*, Public 30, Toronto. Probyn kritizálja Gershont, amiért a koponya-agyat helyezi előtérbe, szerinte ezzel megerősítve a lélek/test hasítást.

evolúciójának kérdésében (Darwin 1963). Ezzel pedig visszatértünk a könnyek evolúciójának kérdéséhez.

Darwin – ahogy Paul Ekman (*Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése* végleges kiadásának szerkesztője) rámutat – mindig azt kérdezi:

„...*miért* lépnek különféle érzelmek esetében különféle izmok működésbe, például miért húzza fel szemöldökének belső végét, és görbíti le a száját az, akit fájdalom vagy félelem kínoz.” (Darwin 1963, 8.o., kiemelés jelen tanulmány szerzőitől)

Magyarázataiban evolúciós okokra hivatkozik. A szomorúság okozta könnyek esetében arra a következtetésre jut, hogy a szem körüli izmok összehúzódása (ami megvédi őket, amikor a szem véredényei megduzzadnak a feszült kiáltozástól) először tudatos, majd a későbbiekben megszokássá válik. Ezen tevékenység okozta nyomásnövekedés hatására a könnymirigyek működésbe lépnek, és végül...

„annak az elvnek az alapján pedig, hogy az idegerő a szomszédos idegsejtekre kisugárzik, a könnymirigyek könnyelválasztásra ingerlődtek. Mint-hogy ez gyakran visszatért, az idegerő pedig könnyebben halad a már megszokott pályák mentén, végül csekély inger is elegendő ahhoz, hogy bőséges könnyelválasztást okozzon.” (Darwin 1963, 134-135.o.)

Darwin megjegyzi, hogy az állatok közül láthatóan csak az indiai elefánt könnyezik a szomorúságtól. Ha Ferenczinek és Morgan-nak igaza van az emberi (és az elefánt) faj vízi származását illetően, lehetséges, hogy a szemkörnyéki izmok összehúzódásának célja eredetileg a sós víz kizárása volt a szem védelmének érdekében, amikor az a legvalószínűbben belefolyhatott. Mindemellett Morgan ragaszkodása a könnyek „lelki” természetéhez, és Darwin nézete – miszerint ki kell derítenünk, hogyan lehetséges, hogy egyszerű szomorúság vagy szélsőséges stressz hatására is ugyanúgy könnyezünk – további magyarázatokat igényel, nem elégedhetünk meg Darwin végső magyarázó elvével, a „habitus” fogalmával.

Hasznos lehet itt Silvan Tomkins elmélete az arcon keresztüli érzelmi kommunikációról és visszajelzésekről. Ő azt állítja, hogy saját arckifejezésünkön (pontosabban a bőrérzeten és az izmokon) keresztül tudjuk azonosítani, hogyan érezzük magunkat, és ez motivál bizonyosfajta viselkedésre is. És mivel az arc jól látható mások számára is, az érzelmkifejezés egyben érzelmi kommunikáció is (Tomkins, 1962, 1979). Így tehát eltűnődhetünk azon, hogy a bőrön érzett könny olyan visszajelzést ad,

amely nem jön létre, amikor nincs jelen egyszerre a szomorúság miatti sírás és az ezzel együtt járó intenzív izomösszehúzódás. A könnyek látványa ugyanezen feltételek mellett szintén kommunikálja a szomorúságot mások számára, és ez nagyon fontos (különösen, bár nem kizárólag, a csecsemő és a gyermek számára), hiszen a szomorúság aktiválja mások válaszkészségét – vagy közvetlenül a szimpátia (érzelem-fertőzés) kifejezésével, vagy egy bonyolultabb cselekvés: az empátia és megértés létrejöttével (melynek egyébként előfeltétele a szimpátia). A kellemetlen érzések (mint például a félelem) kommunikációja azért is fontos, mert a kötődési viselkedést aktiválja, amely elsősorban arra szolgál, hogy szabályozza a gondozó és a csecsemő közelségét, különösen a veszélyes helyzetekben⁸. Tomkins szerint a félelem vészhelyzeti érzelem, mely akut stresszállapotot okoz a szervezetben, azonnali válaszkészséget követelve, míg a szorongás egyenletesebb állapotot hoz létre, mely hosszabb távon is elviselhető (Tomkins, 1979). Mindenesetre, a kellemetlen érzés jelzés mind önmagunk, mind mások számára, hogy valami nincs rendben, és a kisbaba gondozójához való közelsége lehetővé teszi, hogy megtanulja: a kellemetlen érzések megváltoztathatók mások válaszkészsége által – végső soron saját viselkedése következményeként. Az emberi – társas – lény számára létfontosságú lecke ez, melyhez elengedhetetlen az érzelmi önszabályozás képességének – és ezáltal bizonyos fokú függetlenségnek, rugalmas önállóságnak – elsajátítása.

A kötődés kialakulásában (és mindabban, amit az lehetővé tesz) tehát jelentős szerepet játszanak a kellemetlenséget kifejező könnyek, feltéve, hogy a gondozó személy kellő válaszkészséget mutat irántuk. De ugyanilyen jelentőséggel bír a könnyek hiánya, a sírás elfojtása, mind az érzelmi kommunikációban, mind a szelf felé történő állapotvisszajelzés funkciójaként. Ha a kötődési rendszerben ez problémát okoz, az visszhangot kelt a testben is, későbbi pszichoszomatikus tünetek képében. Pontosabban: ha a gondozó reakciója a sírásra büntető (Ferenczi megfogalmazásában: gyengédség-mentes), ahelyett, hogy vigasztaló (Ferenczi szóhasználatában: gyengéd) lenne, a kisgyermek „szorongó-elkerülő” kötődést fog kialakítani – vagyis olyan kötődési mintázatot, amelyben stressz, distressz esetén elkerüli a gondozót. Ekkor a gyermeknek egyedül kell megküzdenie a distresszel. Kifejezésének tiltása és ezáltal bármiféle

⁸ Peter Fonagy szerint az embernél a kötődési rendszer eltéríti az érzelmi rendszert, ezáltal biztosítja a csecsemő az anyja közelségét.

átdolgozás elérhetetlensége a gyermek számára elviselhetetlenné teszi a distresszt, le kell hasítania, meg kell tagadnia érzéseit. Ezáltal elveszíti kapcsolatát saját érzéseivel, nem lesz információja arról a világról, melyet ilyesfajta érzések hoznak létre. Ha emlékeznek is ennek bizonyítékaira, arra a következtetésre kell jutniuk, hogy mindez megbízhatatlan. Ferenczi „kettős sokkhatásról” beszél: a sokkhatás iránti közömbösség vagy annak tagadása legalább annyira ártalmas, mint az eredeti sokkhatás. Ebben az eseménysorozatban benne foglaltatik az önvédelem céljából való adaptív azonosulás az agressziorral.

Ferenczi elmagyarázza, hogy a gyermek és felnőtt közötti játékos gyengédség kívánatos és elfogadható.

„Nem így azonban a kóros hajlamú felnőttek esetében... A gyerek játékeit összetévesztik egy szexuálisan érett személy vágyaival...” (Ferenczi 1933/1997, 107.o.)

Az ilyen viselkedés a gyermeket annyira sokkolja, hogy nem érti, mi történik:

„...óriási szorongás bénítja meg a gyermeket...Mégis, ugyanez a szorongás, amikor eléri tetőpontját, automatikusan arra kényszeríti őket, hogy támadójuk akaratának alávevessék magukat, kitalálják és kövessék annak minden kívánóságát, és hogy magukról elfelejtkezve a támadóval azonosuljanak.” (uo.)

Ilyen körülmények között az „utalási tevékenység” (mely kapcsolatot kovácsol a reprezentáció szubszimbolikus rendszerei és a nyelv szimbolikus közege között) zavarttá vagy lehetetlenné válik. Ezeket a szubszimbolikus testi reprezentációkat egyszerűen testi eseményeknek élük meg, anélkül, hogy bármiféle lelki jelentést kapcsolnának hozzá – a gondolatok átalakító hatása nem érvényesülhet, ehelyett „az érzelmi szabályozási zavarokkal összefüggő szomatizáció vagy más orvosi, pszichiátriai tünetképződés történik” (Taylor 2003).⁹

A szomatizáció tehát különbözik a hisztériás konverziótól, ahol a tünetek „történeteket mesélnek és... pszichikai törvényeket követnek” (Taylor 2003). És bár Ferenczi ragaszkodik hozzá, hogy a test termékeit pszichikai törvények mentén lehet olvasni, munkái nyomán felmerül bennünk a szimbolizáció kudarcának lehetősége (például „gyulladás és

⁹ Ebben Taylor a reprezentációk többszörös kód elméletét (Wilma Bucci) alkalmazza – Anna Gibbs hálás köszönettel tartozik Grame Taylornak, amiért különösen hasznos cikkét rendelkezésére bocsátotta.

láz”, „daganatképződés” és a „legbanálisabb patológiai reakciók”), melyet „az embrionális és még ősbibb működési módok visszatérésének kell majd felfognunk” (Ferenczi 1924/1997, 114.o.). A túldetermináltság pszichoanalitikus koncepcióját felhasználva rámutat:

„...ugyanaz az elem egyidejűleg besorozható és analitikusan lokalizálható egy aktuális és egy emléksorozatba, ami egyben a tudattalan emléknymok »időtlenységét« is jelenti. Ezeket a lelki életből nyert tapasztalatokat a biológiára is átvittük s ezek alapján írhattuk le a közösülést és az alvást aktuális zavaró ingerek levezetéseként és ezzel egyidejűleg az intrauterin és az ősvízi lét látszólag rég túlhaladott szituációjának reprodukálására irányuló tendenciák megnyilvánulásaiként, sőt sejtettük, hogy bennük még sokkal archaikusabb és primitívebb nyugalomra törekvés tér vissza. (Ösztönvágy az anorganikus nyugalom után, halálösztön.)” (uo., 115.o.)

Klinikai megfontolások: Ferenczi gyengédség-gyűjtőmedencéje

Ahogy Ferenczi és Groddeck megfogalmazta, a pszichoanalízis legnagyobb feladata a test és a lélek összeragasztása, a szellem–lélek–test felépítményének újrarajzolása lenne. Ferenczi Elizabeth Severn-nel (R. N.) folytatott kölcsönös analízise Ferenczi korábbi bio-analízisének modelljére épült. Így aztán, a közös vállalkozás felszínre hozott egy inter- és intraszubjektív tapasztalatok között fordító tolmácsot is: Orphát. Az intenzív – és amellettklinikailag gyengéd – kölcsönös analízis új klinikai kiképző terepet nyújtott mind R. N., mind Ferenczi részére: a három részre szakadt (testi-korporeális, pszichés és szociális) valóság ismételt feltérképezésére nyílt lehetőség. Azoknak is, akik napjainkban vállalják egy kifinomultabb és naprakész pszichoanalízis-történeti irodalom újraolvasását és alkalmazását (vagy alkalmatlanságát) a pszichoanalitikus gyakorlatban.

Ferenczi a *Thalassában* lefektette a bio-analitikus kapcsolati módszer elméleti kereteit, és megalapozta a klinikai gyengédség és a kölcsönös analízis mint módszer szükségességét és hasznosságát a szenvedélyekkel traumatizált páciensek analízisében. Az 1932-es *Nyelvzavar*-előadásában felvázolja klinikai tapasztalatait ezen a téren. Hangsúlyozza, milyen fontos különbséget tenni a szexuális fejlődés általa „gyengédség”-nek nevezett szakasza, és a szenvedély szakasza között. Ahogy Martin Stanton magyarázza: „a nem bántalmazott gyermek tárgykapcsolata gyengéd, a

bántalmazott gyermeké szenvedélyes” (Stanton 1991, 47.o.). Ferenczi megfigyelte, hogy ez utóbbi kapcsolat a *szenvedés terrorjából* jön létre: a gyermek tehetetlenül kötődik a felnőtthez, a „szenvedélyes szereteten és szenvedélyes büntetésen” keresztül (Ferenczi 1933/1997, 111.o.).

R. N. kisgyermekkorában a könyörtelen apai pszichoszexuális bántalmazás jegyében telt, három lépcsőfokban – amikor is a gyermek tudatos, gondolkodási (énhez kapcsolódó) képességei túlterhelődtek – másfél, öt és tizenegy éves korában. Az első szakaszban, másfél éves korában R.N.-t elcsábították valami jóval, majd valami rosszat kapott, mely a „nyelvezavarhoz” vezetett.¹⁰ Bár eleinte valószínűleg próbált ellenállni, a bántalmazás túlságosan rémisztő volt ahhoz, hogy magában hordozza, így leválasztotta a tudatos énnel kapcsolódó testben. Így történik az első hasadás: „legbelül valószínűleg az élni-nem-akarási vágyával” (Ferenczi 1996, 39.o.). Az első töredék:

„...a *színtiszta, elfojtott affektussal*. Ez a rész úgy viselkedik, mint egy ájult, öntudatlan gyermek, aki csak nyöszörögni tud talán, és akit lelkileg és időnként testileg is fel kell rázni” (uo., 39.).

Bár Ferenczi érzélemmentességről beszél, más szavakkal a terror okozta érzéketlenségnek, bénultságnak is nevezhetjük ezt az állapotot, amely általában együtt jár a trauma lehasításával, éppen az érzések elviselhetetlensége miatt. A második bántalmazássorozat nyomán, R. N. öt éves korában szélsőséges hasadás vagy *atomizálódás* lép fel – melyet maga R. N. és Ferenczi is Orphának becézett (uo., 39.o.).

„Ez a fragmentum játssza az őrangyal szerepét; vágyteljesítő érzéki csalódásokat, vigasztaló fantáziákat produkál; elkábítja a tudatot és az érzékeket az elviselhetetlenné váló érzetekkel szemben” (uo., 39.o.).

Ez a jelenség egy életmentő alkalmazkodást mutat be, amikor is R. N. tudatos (énhez kapcsolódó) intelligenciája kikapcsolódik, és behódol a szubsztrátum intelligenciának – regresszióban visszatér az őseredetű intelligenciához, mely megerősíti a halálvágyat, és halálszerű (én és érzelmek nélküli) állapotot hoz létre, ahol Orpha uralkodik. Emlékezhetünk az állatok szélsőséges fenyegetettség és vészhelyzet esetén alkalmazott viselkedésére is, ahogyan Ferenczi is megjegyzi: „...az állat a többé nem véde-

¹⁰ Lásd a *Klinikai naplóban* (Ferenczi 1996); továbbá Kilborne 1999; Rachman 1998; Frankel 1998; Fortune 1993; Smith 1998, 1999.

kező, halottnak vélt teremtést, aki érdektelenné vált a számára, otthagya” (uo., 165.o.). Ha a gyermek sikeresen lehasít magáról bármilyen szélsőséges traumát, vissza tud térni ahhoz az érzéshez, mintha még meg sem született volna, mintha biztonságos területen volna, egy „érzelmileg embrionális” állapotban – amely aztán a klinikai gyakorlatban a thalasszális regresszió képében jelenik meg.

R.N.-t az ismétlődő támadások szükségszerűen szolgálatkészségre kényszerítették, vagy Ferenczi fogalmaival: azonosult az agresszorral saját énje védelme érdekében. Csak egy lélektelen töredék marad a személyiségéből, „számolnunk kell a személyiségnek egy... lélek nélküli részével is, azaz egy lélektől megfosztott testtel” (uo., 39.o.). Amikor tizenegy éves korában is folytatódik R. N. bántalmazása, már teljesen halálszerű védekezési állapotban van, nincsenek érzelmei, nem sír, nem mozdul – nem is engedelmeskedik. Ferenczi érvelése szerint a vágyteljesítő fantáziák és hallucinációk egy ál-egyensúlyt hoznak létre a szélsőséges sokk okozta pszichés hasadtságon keresztül:

„Ahogyan szaporodnak a felnövekvő ember életében a megrázkódtatások, úgy nő a száma és a változatossága a lehasadásoknak, és csakhamar nagyon nehézé válik, hogy a töredékek között, melyek mind külön személyiségeként viselkednek, egymást azonban nem ismerik el, a kapcsolat zavar nélkül fennmaradjon [Orpha, a szerző megj.]. Végül is olyan állapot jöhet létre, amelyet, a *fragmentálódás* képét folytatva, nyugodtan nevezhetünk *atomizálódásnak*.” (Ferenczi 1933/1997, 111.o.).

Nancy Smith szerint az Orpha jelenség idegrendszeri intelligenciaként magyarázható, ahogyan leválasztja magát az énről, és minden lehetséges érzelemről. A félelem és rettegés átfordítása eme érzelemmentes intelligenciára (Orphává, az őrangyallá), úgy is olvasható, mint a tudattalan intelligencia különleges teljesítménye, amely Smith szavaival: „különleges genetikai nyelvtant aktivál, egy visszájára fordított libidinális ösztönt... mely lehetővé teszi a faj folyamatos túlélését, amikor a kötődés a trauma hatására lehetetlenné válik” (Smith 1998, 243.o.).

Ferenczi R. N-nel hosszú évek során szerzett tapasztalatai megmutatják, milyen értékes és radikális munka a kölcsönös analízis, amikor a rémisztő és elhúzódó trauma hatására kialakult *atomizálódott* lélek különböző fragmentumait akarjuk elérni. R.N. hozzájárulását a pszichoanalízishez egészen napjainkig figyelmen kívül hagytuk. Mindemellett kitartóan ragaszkodott hozzá, hogy Ferenczi tud segíteni neki, ezzel pedig az áttétel és viszontáttétel termékeny felhasználásának kidol-

gozását segítette elő – amelyet ők még kölcsönös analízisnek hívtak. Nancy Smith szerint „bonyolult kezelési módszert dolgoztak ki, mely megpróbált az interszubjektív-interperszonális világ és az intrapszichés világ között egyensúlyozni” (Smith 1999, 346.o.), méghozzá olyan módon, ahogyan Freud pedagógikusabb megközelítésével ez nem lett volna megvalósítható.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a *Thalassát* nem használják túl gyakran a klinikusok – mint ahogyan ezt már korábban kifejtettük – kétségtelen, hogy hatással volt a klinikai gyakorlatra, természetesen Ferenczi saját gyakorlatára, ahogyan azt R. N-nel születő kölcsönös analízisükből is láthatjuk. A bio-analitikus módszertan korábbi kidolgozása, melyre Ferenczi későbbi elméleteit is építette, a tudományok és a test és lélek közötti analógiák meghatározása a klinikai helyzetben is analógiás gondolkodáshoz vezetett. Ferenczi korai elméleti munkásságából bontakozott ki későbbi klinikai elmélete is – talán napjaink klinikusai is találhatnak valamilyen értéket saját gondolataik kifejlésztéséhez a *Thalassában*.

Székeley Zsófia fordítása

IRODALOM

- DARWIN, CHARLES (1963): *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Gondolat, Bp.
- ELLIS, RICHARD (2001): *Aquagenesis: The origin of Evolution and Life in the Sea*, Viking/Penguin: Auckland.
- FERENCZI SÁNDOR (1908): A korai magömlés jelentőségéről. In: uő. *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*. (Vál. Gulyás Katalin). Kossuth, Bp., 1991, 47-52.
- FERENCZI SÁNDOR (1924): *Versuch einer Genitaltheorie*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien. Angolul: *Thalassa: A Theory of Genitality* Norton: New York 1928; Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Pantheon, Budapest, é.n. [1928]; e kiadás alapján legújában: Filum, Bp., 1997.
- FERENCZI SÁNDOR (1996): *Klinikai napló 1932*. (Előszó: Judith Dupont; Bevezetés a Naplóhoz: Bálint Mihály). Akadémiai Kiadó, Bp.

- FERENCZI SÁNDOR (1955): *Final Contributions to the Problems and Methods of Psychoanalysis*. Ed. Michael Balint, transl. Eric Mosbacher et al. The Hogarth Press: London; reprint: 1994, Karnac, London.
- FERENCZI SÁNDOR (1933): Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. [Eredetileg "Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind. (Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft)" címmel elhangzott a XII. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (Wiesbaden, 1932. szeptember)] In: *Technikai írások (1921-1933)*. Animula, Bp., 1997, 102-112.
- FRANKEL, J (1998): Ferenczi's Trauma Theory. *American Journal of Psychoanalysis*, 58:41-61.
- FREUD, SIGMUND (1912-13): Totem és tabu. [Totem und Tabu]. In: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Filum, Budapest, 1995, 23-157.
- GORI, ROLAND (1998): The Ventriloquist's Mouthpiece: thought transference and the spoken word. *International Forum of Psychoanalysis*, 7:271-275.
- GREEN, ANDRE (1999): *The Fabric of Affect in the Psychoanalytic Discourse*, Routledge, New York and London.
- GRODDECK, GEORG (1923): *Das Buch vom Es*, magyarul: *Könyv az őszvalmiről* (részlet). *Thalassa*, (7) 1996, 3:118-122.
angolul: <http://www.haverford.edu/psych/ddavis/p109g/groddeck.html>
- HARDY, ALISTAIR (1960): Will Man be More Aquatic in the Future. *The New Scientist*, March 1960: 730-733.
- LUTZ, TOM (1999): *Crying, the Natural and Cultural History of Tears*, W W Norton and Co.: New York and London.
- MORGAN, ELAINE (1972): *Descent of Woman*, Stein and Day, New York, 1980.
- PERT, CANDACE (1998): *Molecules of Emotion*, Simon and Shuster: Sydney.
- SMITH, NANCY A. (1998): 'Orpha Reviving': Towards an Honourable Recognition of Elizabeth Severn. *International Forum of Psychoanalysis*, vol. 7: 241-246.
- SMITH, NANCY A. (1999): From Oedipus to Orpha: Revisiting Ferenczi and Severn's Landmark Case *American Journal of Psychoanalysis*, December, 59, 4; Academic Research Library, 345.
- STANTON, MARTIN (1991): *Sandor Ferenczi: Reconsidering Active Intervention*, Jason Aronson: London.
- TAYLOR, GRAEME J. (2003): Somatization and Conversion: overlapping or distinct constructs. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 31 (3) :487-508.
- TOMKINS, SILVAN (1962): *Affect, Imagery and Consciousness. Volumes I and II*, Springer: New York.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUDAKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

LEVELEZÉS

BÍRÁLAT

LUDASSY MÁRIA – JEAN STAROBINSKIRŐL

BOROS JÁNOS – TALLÁR FERENC RŐL

SIMON ZOLTÁN – RICHARD HORTYRŐL

HACK PÉTER – BÁRD KÁROLYRŐL

MANDICS GYÖRGY – GÖRÖG-KARÁDY VERONIKÁRŐL

SIMON ZSOLT – TELEGDI ZSIGMONDRŐL

SZEMLE

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK

M E G J E L E N I K

2008. TAVASZ

N E G Y E D É V E N T E

MEGJELENT A *BUKSZ* 2008. TAVASZI SZÁMA

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél;

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 303-3440. További információ
a (06-80) 444-444-es telefonon.

ARCHÍVUM

BRACHFELD F. OLIVÉR (1908–1967)

*Egy magyar individuálpaszichológus a spanyol
pszichológia történetében*

Horváth Petra

„...Több nézőpontból, multidiszciplinárisan szükséges közelíteni a dolgokat, ily módon feelve korunk egy imperatívuszára. Nem arról van szó, hogy a »végletekig kimeríthetnénk« egy témát: »végérvényes írások« nincsenek. Azonban korunk egyik nagy betegsége – úgy tűnik – éppen abban áll, hogy a témák, az eszmék s a fogalmak oly nagy sebességgel elkopnak mibennünk. A középkorban, melyet a *magister dixit* jelmondata uralt, nem dobták a gondolatot a feledés lyukas zsákjába ily hamar, ahogyan manapság már a csak félig kifacsart citromot is félredobják: akkoriban még mindaddig forgatták, míg az utolsó cseppet is sikerült kivonniuk belőle. Ma nem szoktuk végiggondolni a gondolatot – úgy ahogyan illő – egészen végig: zu Ende denken ...”

(Brachfeld F. Olivér)¹

A Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika tanszékének kutatói régóta igyekeznek már felhívni a figyelmet Brachfeld F. Olivér specifikusan pszichológiai tárgyú munkáinak jelentőségére. Mivel Brachfeld 1931-től Spanyolországban élt, munkái javarészt spanyol nyelven íródtak – ami Brachfeldtől magyar nyelven ránk maradt: publikációi a harmincas évekből, például a *Korunk* című folyóirat², avagy a *Nyugat* hasábjairól. 2002-ben a Veszprémi Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg Brachfeld *Az egyén és a csoport kisebbség-érzése* című munkája rövidített, szemelvénytiszta kiadás formájában.³ Ámbár Brachfeld műveit a spanyol nyelvű kiadásokon túl – többek között – angol, német, francia és olasz nyelveken is megjelentették, magyarul – azaz *Brachfeld Olivér anyanyelvén* – a mai napig nem olvashatók.

Brachfeld liberális értékeire hosszú időn keresztül – nemes egyszerűséggel – *nem lehetett nyitott* ez az ország. 1936-ban jelentette meg

Magyarország igazsága című könyvét Spanyolországban, mely a trianoni igazságtalanságról beszélt; majd 1957-ben, „Magyarország története” című írásában az 1956-os eseményekkel vállalt szolidaritása okán „elnyerte” a *persona non grata* címet a Kádár-rendszertől.⁴ Brachfeld helyzetének a polgárháború utáni Spanyolország sem kedvezett. Sohasem kapta meg a spanyol állampolgárságot, így élete végéig csupán a hontalanok *Nansen* útlevelével bírt.⁵

José Ortega y Gasset úgy írja le az emberi életet, mint *eredendő hajótöröttség* állapotát. Az ember az állandó bizonytalanba vetetett: *tett* (acción) és *gondolat* (pensamiento) összefonódó kötelébe kapaszkodón írja magát szüntelen abban a „feltétlen és végzetes” *drámában*, ami az élete.⁶ Brachfeld az 1920-as évek második felében, az akkor érvényben levő *numerus clausus* okán nem tanulhatott a budapesti egyetemen, így Bécsben folytatta tanulmányait. Itt ismerkedett meg Adlerrel, akinek tanítványa volt 1925-27 között. A későbbiekben Máday Istvánnal a Magyar Individuálpaszichológiai Társaság alapító tagjai között találjuk.⁷ 1927 után sikerült felvételt nyernie a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol katalanisztikával foglalkozott; doktori értekezését is a katalán irodalomban, népballadákban megjelenő magyar vonatkozásokról írta 1930-ban. „Magyarország, a magyarság és a magyar ember, amint az az idegen népek irodalmában tükröződik: van-e ennél érdekesebb tükör, amelyben önnön arcvonásainkat kereshetnők? Hol torzít, hol szépít ez a tükör; néhol egészen virtuálissá mosódnak el a vonások, és csak egész kevés esetben adják vissza azt, aminek érezzük magunkat, amik vagyunk és amik voltunk.”⁸ – írja Brachfeld a doktori értekezése⁹ bevezető soraiban.

A következőkben mi is egy „tükörbe” pillantunk: a spanyol pszichológia történetében a *már-csak-szavakban tükröződő* nyomába eredünk Brachfeld Olivér „arcvonásait” kutatva. A választás – Ortega szerint – a személyiség központi magvát engedi felsejleni; „*csapóajtó*”, mely a személyiség mélyrétegeibe, „*kazamatáiba*” vezet.¹⁰ Brachfeld az adleri individuálpaszichológiát választotta, s mert Adler *Életünk értelme* című könyvét Brachfeld Olivér fordításában ismerhetik meg a spanyol olvasók, így írásom vezérfonalául is ezt a művet választottam. Adler úgy gondolta: a személyiség megismerése során fel kell térképeznünk, hogy adott individuum milyen álláspontra helyezkedik az életfeladatok vonatkozásában. Az életkérdések pedig három nagy probléma alá rendelődnek: „*a közösségi élet, a munka és a szerelem*” körül körvonalazódnak; *élet-*

stilusunk e három nagy kérdéshez való viszonyunkban tükröződő. Brachfeld legfontosabb írásaira fókuszálva közelítjük hát a következőkben ezt a három kérdést. Előbb kontextualizáljuk a témát, felvázolva a spanyol pszichológia történetének vonatkozó fejezetét és benne Brachfeld Olivér szerepét – „közösségi-énjét” körberajzolva. Majd egy-egy rövid pillanat erejéig elidőzünk a brachfeldi perspektíva horizontján: a *munkához* – ez esetben a pszichológia tudományához – fűződő viszonyát egyrészt az 1936-ban megjelent *A kisebbségi érzés*, másrészt az 1933-as *Marañon vitairat* segítségével igyekszem láttatni; míg a *szerelem* vonatkozásában az 1949-ben kiadott *A nő kisebbségi érzése, avagy bevezetés a Nő pszichológiájába* című kötet szolgálhat alapul.

Brachfeld és a spanyol pszichológia intézményesülésének kezdetei

Brachfeld 1931-ben telepedett le Barcelonában. 1931 Spanyolország történetében a nagy változások kora. 1930-ban ért véget Primo de Rivera diktatúrája, 1931 áprilisában trónfosztottá lett XIII. Alfonz spanyol király, és kikiáltották a spanyol történelem második köztársaságát. A politikai instabilitás mellett az új köztársaságnak majd egy évszázados elmaradással kellett szembenéznie a modernizáció terén. A spanyol kultúra *ezüstkorát* a megsebzett politikai test, a gyarmatbirtokait veszített világbirodalom 19. század végi aggodalma fémjelezte. Kuba 1898-as leszakadása egy egész nemzedéket bélyegezett. Gondolkodók, írok és művészek – a kor emberei – vágyták és keresték a rendet, s mikor a körülölelő világban nem találták: *önmagukban* teremtették meg azt. És Spanyolország ekkor adta Unamunót a világnak, Gaudít, Dalít és Picassót, hogy csak pár ismertebb nevet említsünk meg itt. 1906-ban Nobel díjjal tüntették ki tudományos munkájáért Santiago Ramón y Cajalt. Ebben a korban gyökerezik José Ortega y Gasset szellemi ébersége is. Ez a szellemi pezsgés egészen 1936-ig tartott¹¹, és nem hagyta érintetlenül az ekkor ébredező új tudományt, a pszichológiát sem.

A spanyol pszichológia intézményesülésének kezdetei ebben az időszakban gyökereznek. 1934-ben alapították meg az első, valóban tudományos alapokon nyugvó pszichotechnikai intézetet, az Instituto Nacional de Psicotecniá-t.¹² Az intézet vezetője: José Germain (1898-1986) pszichiáter volt, aki a pszichológiai ismeretek társadalmi alkalma-

zásának élharcosa a korban. Germain elsősorban a francia pszichológiához állt közel, Pierre Janet követőjének, tanítványának vallotta magát; ugyanakkor érdeklődött a *Gestalt* pszichológia iránt is, és személyes kapcsolatot ápolt Köhlerrel. Germain kapcsán fontos megemlítenünk, hogy a kezdetektől igyekezett elősegíteni a spanyol pszichológusképzés intézményesítését, és 1953-ban – többek között neki köszönhetően – indították el az ún. „Pszichológiai Iskolát”, mely a madridi egyetem égisze alatt működött posztgraduális képzés formájában (elsősorban orvosok, bölcsész-tanárok, jogászok, filozófusok számára). A madridi egyetem rektora ekkor Pedro Laín Entralgo (1908-2001) volt, akinek antropológiai tanulmányai figyelmet érdemlők, s érdeklődése illetve támogatása a pszichológia oktatásának fejlődését nagymértékben elősegítette ekkortájt. Mindezek ellenére Spanyolországban egészen 1968-ig nem működött önálló pszichológusképzés.¹³

A pszichoanalízis elmélete is a harmincas évek környékén kezdett népszerűsége szert tenni Spanyolországban – többek között – Ramón Sarró (1899-1993) katalán ideggyógyásznak köszönhetően. Sarró egy ideig Freud tanítványa volt Bécsben, illetve közreműködött Wilhelm Reich bécsi pszichoanalitikai klinikáján is. Hazatérve Barcelonába, baráti kapcsolatba került Brachfeld Olivérrel és együttes erővel igyekeztek megismertetni a pszichoanalízist a spanyol közönséggel.¹⁴ Elsősorban a könyvkiadás terén igyekeztek hatni fordításokkal, továbbá *Acción y Pensamiento* [Tett és Gondolat] címmel egy pszichológiai sorozatot is szerkesztettek. A pszichoanalízis spanyolországi térhódítása kapcsán meg kell említenünk José Ortega y Gasset (1883-1955) nevét is, aki már 1911-ben, Spanyolországban elsőként reflektált a freudi elméletre¹⁵ – kritikai jelleggel, és a húszas években támogatta Freud írásainak spanyolra fordítását. Sigmund Freud műveinek spanyol nyelvű első kiadásai 1922-1934 között születtek. Spanyolországban Freud „pánszexualista” elképzelései nem arattak nagy sikert szakmai berkekben (inkább a spanyol művészek – mint Machado, Dalí, vagy Buñuel – alkotásaiban figyelhető meg ez irányú hatás), ámde a tudattalan koncepciója az első pillanattól kezdődően elfogadott tézissé vált.

Brachfeld a harmincas évektől kezdődően több pszichoanalitikai munkát is spanyolra fordított, így például – a már említett – Adler *Életünk értelmé* című könyvét, mely legalább 8 kiadást megért ebben a fordításban, s a mai napig használatos. Brachfeld Jung¹⁶ fordítása is időtállóan

bizonyult: a könyvet még a nyolcvanas években is ebben a formában adták ki. Adler elmélete nagy érdeklődéssel kísért a harmincas évek Spanyolországában – többek között szintén – José Ortega y Gasset filozófus javaslatára kezdődött meg az Adler művek spanyol nyelvű kiadása. A spanyolul 1931-ben megjelent *Emberismeret*-et is maga Ortega ajánlotta a fordítók figyelmébe.¹⁷

Hazánkban kevésbé ismert Ortega pszichológiai tevékenysége, bár Harkai Schiller Pál *A lélektan feladata* című könyvében még olvashatjuk: „a lélektannak azzá a nuovissima scienziává kell válnia, mint Ortega hirdeti az emberismeretről, melyet mélyen hallgatva magunkban hordunk, anélkül, hogy kooperatív módon rendszerezni.”¹⁸ A spanyol pszichológiatörténet számon tartja Ortegát – a pszichológust¹⁹, s maga Brachfeld is külön fejezetet szentel az ortegai pszichológiának *A kisebbségi érzés* című munkájában. Brachfeld és Ortega gondolkodása elsősorban a *szintetikus meg-látás* igényében találkozik: egyikük sem tartott elfogadhatónak olyan pszichológiai „rendszer”, mely atomizálná a tudatot, mely megtörné az *emberi létezés egységét*. A brachfeldi *pszichoszintézis* fogalom éppen erre a jellegzetességre utal.²⁰ Brachfeld úgy gondolta, hogy az adleri pszichológia olyan pszichoterápiás módszer alapja lehet, mely nem igényelné az analízist, az egységes lélektani folyamat felbontását lelki mechanizmusokra, hanem egy közvetlenül a *szintézisben ható* rövidterápiás technika formájában működhetne.²¹ A pszichoszintézis – Brachfeld szerint – legalább három dimenzió mentén követelne egységbe foglalást: egyrészt a rendelkezésre álló pszichoterápiás iskolák, módszerek és technikák tekintetében; másrészt a pedagógia és a pszichológia legújabb eredményei kapcsán; harmadrészt pedig a személyiség mélyén munkáló, látens lelki erővel összefüggésben értendő – a biológia, a pszichológia és a szociológia perspektíváinak metszetén. Az adleri pszichológia kétségtelen pedagógiai vonzata (*Menschenführung*) és elkötelezettsége a magyar individuálpszichológia ismertető jegye is. Fontos megemlíteni, hogy Brachfeld e tekintetben (is) gyakorta hivatkozik Viktor Frankl munkáira.²² Viktor Frankl logoterápiája, s mögöttes filozófiai bázisa pedig – többek között – az ortegai, integratív szellemet tükröző.²³ Brachfeld és Ortega kapcsolatát mutatja egy német nyelven 1931-ben megjelent cikk is, Brachfeld rövid interjúja Ortegával, ahol a filozófus elsősorban az adleri elméletről beszél, s annak hatásáról gondolataira.²⁴ Ortega és Brachfeld személyes ismeretségének kezdete 1929-re datálható.²⁵

Brachfeld – pszichológiai munkái, fordításai mellett – igyekezett megismertetni a kortárs magyar irodalmat is a spanyol olvasókkal: Zilahy, Márai, Karinty, Herczeg Ferenc, Németh Andor írásokat fordított – többek között. Nevéhez köthető Thomas Mann több művének spanyol kiadása is, de fordított Dosztojevszkijt, és Stefan Zweiget is.²⁶ Brachfeld pszichológiai írásaiban is gyakorta alkalmaz irodalmi példákat – az esettanulmányok mellett, ezek majdnem minden esetben a magyar irodalomból származó idézetek. Brachfeldet elsősorban fordítói, műfordítói tevékenysége saját kiadó alapítására ösztönözte, mely „Oliver Brachfeld Editor” néven kezdte meg működését, és később egy másik kiadó alapítása is követte, az „Editorial Victoria”-é. A Brachfeld kiadók az ötvenes évekig funkcionáltak.²⁷

A negyvenes évekre a spanyol politikai élet, s ily módon a spanyol társadalmi valóság radikális változást szenvedett el az 1936-tól kezdődő spanyol polgárháború, majd az 1939-től 1975-ig tartó Franco diktatúra hatására. A pszichológia kezdeti intézményesülése megtorpant. A polgárháborút követő években a *Psicotecnia* című folyóirat tartotta össze a szakmai közösséget. Ez a folyóirat Germain vezetésével 1945-ig folytatta működését, majd átadta helyét korunk egyik legjelentősebb spanyol pszichológiai szakfolyóiratának, a *Revista de Psicología General y Aplicada*-nak.²⁸

Brachfeld kezdetben – a megváltozott körülmények ellenére is – folytatni igyekezett a munkáját, ám helyzete egyre inkább ellehetetlenült, így előbb Franciaországba, majd az ötvenes években Venezuelába vándorolt²⁹, ahol a méridai egyetemen oktatott. Venezuelában 1946-tól kezdődött meg a tudományos igényű pszichológia kibontakozása, Európához hasonlóan filozófiai indíttatással, Dr. Eugenio González chilei filozófus irányítása alatt. Brachfeld az *Instituto de Psicosisntesis* megalapításával, vezetésével lett megbízva itt, mely kimondottan a pszichoszintézis elveit követő és azt oktató intézményként működött Méridában.³⁰ Publikációs tevékenysége ekkortájt sem lankadt. Venezuelában az általa vezetett *Pszichoszintézis Intézet* működéséről adott ki egy könyvet.³¹ Tudományos tevékenységét elismerendő 1953-tól 1955-ig az „Interamerican Society of Psychology” elnöki posztját tölthette be. 1957-ben visszatért Barcelonába. 1958-ban *Bevezetés a Pszichológiába*³² címen jelent meg egy – többek között – Brachfeld által szerkesztett kötet, mely több kiadást is megért. 1966-ban Brachfeld közreműködésével jelent meg Hofstätter: *Bevezetés a*

szociálpszichológiába³³ című könyve spanyolul. Ugyancsak Brachfeld ismertette meg a spanyol olvasóközönséggel Rudolf Allers munkáit, előbb 1958-ban, majd 1965-ben is sikerült kiadnia Allers *Szexuálpedagógia: Az egzisztenciál-analitika alapvetése és irányvonalai*³⁴ című könyvét. 1959-ben – többek között Ernest Jonesszal – együttműködve jelentette meg *A Pszichoanalízis, ma* című kötetet.³⁵ Később – a hatvanas évek közepétől – a volt NSZK egy nemzetközi tudományos programjának keretében ismét Latin-Amerikában, előbb Bogotában, majd Quitóban tanított. 1967-ben itt érte a halál.³⁶

Brachfeld kivette a részét, s felvállalta feladatát abban a közösségben, mely a spanyol pszichológiát első önálló lépései felé vezette. Egy másik közösséggel szemben is helyt állt, hisz származását soha meg nem tagadva – mintegy a magyar kultúra diplomatájaként – járult hozzá a magyar irodalom, pszichológia és filozófia spanyolországi megismertetéséhez. Műveiben számtalan magyar pszichológus és filozófus kutatásaira és elméleteire találhatunk utalásokat, így például Harkai Schiller Pálra, báró Brandenstein Bélára (aki a negyvenes évek közepéig a Magyar Filozófiai Társaság elnöke volt), Ferenczi Sándorra (aki már 1928-ban előadást tartott Madridban), Völgyesi Ferencre (akinek *Minden a lélek* illetve az *Üzenet az ideges embereknek* című munkái spanyolul is olvashatók), vagy Szondi Lipótra.³⁷

Brachfeld hazánkban még ismeretlen, pszichológiai tárgyú írásai³⁸ közül álljon itt néhány a legismertebbek közül, csupán felsorolás jelleggel:

1933 – *Marañon vitairat*³⁹ (*Gregorio Marañon szexuálpszichológiai elméletének kritikája*)

1936 – *A kisebbségi érzés*⁴⁰

1936 – *A gyermeki intelligencia vizsgálata*⁴¹

1949 – *Hogyan értelmezzük az álmokat?*⁴²

1949 – *A nő kisebbségi érzése, avagy bevezetés a Nő pszichológiájába*⁴³

1951 – *Komplexusok*⁴⁴

A spanyol pszichológia bizonyos „karakterisztikumai” Brachfeld spanyol nyelvű írásait is átítják. Mielőtt Brachfeld írásaira térnénk, vegyük sorra ezeket Helio Carpintero pszichológiatörténész professzor segítségével. Carpintero a spanyol pszichológia klasszikus jellemzői között kiemeli

a pszichológiai elméletek eklektikus mivoltát (1), melynek elsődleges oka, hogy a spanyol pszichológia elsősorban recepció-alapú. A spanyol lélektan elméletei elválaszthatatlanul kötődnek kurrens filozófiai tradíciókhoz (2), ennek következtében pedig főként a spirituális dimenziót, a lelkit, s a szellemi hangsúlyozó orientáció volt jellemzője mindenkori. A spanyol pszichológia kérdésfeltevéseinek fókuszában a kezdetektől – Luis Vives 1532-es *De anima et vita* című munkájától datálva – a gyakorlatra, az életre alkalmazhatóság követelménye állt (3), ily módon pedig a személyiség egyedisége és az egyéni különbségek vizsgálata foglalkoztatta (4). Módszertanilag – mert az idiografikusra fókuszált – az ún. „lágymegismerési modellek domináltak: a kvalitatív kutatómódszertan tradíciója mély gyökerű (5). Érdekes jelenség a pszichológiai laboratóriumok szinte teljes hiánya egészen a negyvenes évek végéig. A spanyol pszichológiára elsősorban a francia nyelvű pszichológiai szakirodalom hatott (6): a funkcionalista alaphangoltság ebből következő (7). Végezetül fontos megemlítenünk, hogy a (spanyol) pszichológia fejlődési lehetőségein mély nyomokat hagyott maga a történelem: a tovasuhanó ideológiák viharos váltakozásaival, melyek gyakorta marginalizálták, perifériára kényszerítették a gondolatot (8). Az inkvizíciótól a spanyol polgárháborún át a demokratikus átmenetig minden történelmi kor szükségszerűen szelektálta, s bélyegezte azt, amit az emberről lehetett mondani. Ezért is írja Yela, hogy a spanyol pszichológiatörténet őrizője annak, mely mindenkor egy mában születik, s egy holnapban a semmibe veszni látszik, hogy azután újjászülethessen ismét a maga szabálytalan, diszkontinuus és egyenetlen ritmusában.⁴⁵

A kisebbrendűségi érzésről

Amikor egy gondolat megszületik, avagy újjászületik a közösség számára, szükséges tisztázni az azt felépítő fogalmak jelentését, és kontextusát. Nos, Brachfeld éppen *ezt* célozza meg *A kisebbrendűségi érzés*-ről írott munkájával. A könyv nem csupán a szakmabelieket szólítja meg. A kötet bevezetője egy kis történettel indít,⁴⁶ amely talán mindünk számára ismerős lehet. Az ember felnyit egy magazint, és abban egy hirdetést talál. A hirdetés megszólítja a kor bizonytalan emberét. Azt ígéri, hogy „ennyiért és ennyiért” és „csak Önnek” és ráadásul „személyre szabott” pszichoterápiát kínál, még hozzá *levelező* formában, így még csak találkozni sem kell velem, ha már egyébként is „kisebbrendűségi komplexusban

szenved” (és miért is ne szenvedne ebben?). Van, aki magára ismer, jelentkezik majd *stencilezett* formában „személyre szabott” levelező-terápiában részesül. Aztán persze rájön, hogy becsapták és elszégyelli magát, hogy egyáltalán hitt valaha. És ekkor felmerül a kérdés: mit tesz vajon a pszichológus szakma ezt látva? *Brachfeld válasza: ez a kötet.*

A *kisebbrendűségi érzés* recenziója már 1937-ben megjelent a *Korunk* című folyóiratban. A *kisebbrendűségi érzés* című könyv tulajdonképpen Brachfeld individuálszichológiáról tartott egyetemi előadásainak vezérfonalán íródott meg és 1936-ban, a spanyol polgárháború kitörése előtt néhány héttel adták ki. A polgárháborús helyzet ellenére alig nyolc hónap alatt elkapkodták a könyv első kiadását. „Vajjon ez-e az oka, hogy magyar nyelvű lap egy sem emlékezett meg arról a munkáról, mely a fogyatékosági – »csökkentértékűségi, alacsonyabbrendűségi« – érzés első alapos és a kérdést számos oldalról megvilágító monográfiája?” – tette fel a napjainkig aktuális kérdést a recenzió szerzője.⁴⁷ Kiemeli továbbá: a mű egyik jelentős hozadéka, hogy *mélyíti az Idő lélektani problémájának* kérdését – az ún. „*tempus est dolor*” elméletekkel (például Franz von Baader, Marcel Proust, Diego Ruiz gondolataival) fűzve össze a lélektan eredményeit.⁴⁸

A brachfeldi kérdésfelvetés fókuszában a talajveszítettség élménye áll, mely lassan kulminálódva fojtogatja az emberi létezést. Erre a jelenségre fűződik fel a kisebbértékűségi komplexus kérdésének aktualizálása, tematizálása. Paradox módon talán sohasem volt akkora a bizonytalanság és a kétségbeesés, mint ma / akkor: egy olyan korban, amikor a technológia „megtámasztja” a mindennapokat; mikor gyorsabban és technikailag biztonságosabban utazunk, mint valaha; mikor ismerjük a hidak teherbírásának maximumát; több-kevesebb sikerrel szelídíteni igyekezzünk a természetet; és megbirkózunk betegségekkel is – csupán a legalapvetőbb biztonságélmény az, ami hiányzó – idézi Wittels gondolatait Brachfeld. Ma, amikor a rádió, a televízió, és a sajtó gyakorlatilag mindenről hírt ad már: feléled a bizonytalanság, hogy valójában nem tudunk semmiről sem; hogy minden a „hátunk mögött” történik; hogy kicsúsztott a kontroll a kézből, és nem csupán a távoli, de az énközeli is elhomályosult. Az emberen erőtlenség, tehetetlenség-élmény lett úrrá és minél lázasabban törekszik a biztonság megteremtésére, annál fájóbban üt vissza a legkisebb törés is a bizonyosságba vetett hit testén. Ha például csupán egyetlen percre is kimarad az áram – a megszokott – a kor embere

rögvest kétségbe esik.⁴⁹ Megváltozott a körülölelő dologi világ. Valaha az értékállóra törekedett a kézműipar. Ma papírpohárból iszunk. Az időtálló helyét átvette az eldobható, ez pedig lélektanilag is átírta az emberi létezés hogyanját. Az ember ma megijed az „üres időtől”, így állandóan nyüzsgőn létezik, a „sebesség” rabja lesz. Elvész sokak számára a nyugalom *lehetősége* is – ezt nevezi Brachfeld „kronofóbiának”.⁵⁰

A bizonytalanság és bizalmatlanság spirálja fokozatosan gyűrűzik le a család intimitásáig. Valaha egy házasság még az „égben köttetett”, ma kihunyni látszik a bizalom még a házastársak között is. Az emberi létezés lassanként gyökértelenedik el. „A bizonytalanság létélménye manapság minden filozófia kitüntetett kérdése, nem csupán a szociológiát és a pszichológiát foglalkoztatja. Elsősorban a – ma igen divatos – egzisztencializmus témája ez, mely a dán gondolkodó írásaiból merít, akit valaha – sok évvel azelőtt, hogy divatossá lett Németországban – Unamuno, a »spanyol-Kierkegaard« fedezett fel ismét, és aki érdekes gondolatokat ébresztett a katolikus filozófusban, Peter Wustban is.”⁵¹ Wust úgy gondolta, hogy az emberi létezést átítatja a bizonytalanság élménye: az előrelátás lehetetlensége a közösségi élet horizontján. Bár az ember minduntalan törekszik ennek felszámolására, „bizonyos végzetszerűség lebeg a létezés felett, amely bármely pillanatban lecsaphat, s magával ránthat a semmibe.”⁵² Ennek a bizonytalanság-élménynek metafizikai gyökerezettsége van, mely lényegi különbözőség forrása az emberként létezés és az állat létmódja között. Az állati létforma közvetlen kapcsolódást jelent a természeti léthez, mely már önmagában limitálja az állat létezésének hogyanját. Ezzel szemben az ember számára effajta határok nincsenek: az emberi létezés „nyitott a fejlődés végtelen lehetőségeire”. Az ember valójában nincsen „otthon” sem a Természet, sem a Szellem birodalmában: a *Bios* (Élet) és a *Logos* (itt: Szellem) közötti átmenet, állandó oscilláció jellemzi. Ez az *intermedier* helyzet létbizonytalanságba vettet, paradoxonokkal átítató. A bizonytalanság élmény az emberi létezés sajátja – „valódi egzisztenciális törvény”: az ember már eleve „arra született, hogy kutasson, születésénél fogva, *per definitionem* számkivetett, nincsen hazája, állandóan vándorló, zarándok, idegen.”⁵³

Adler és követői – általában – a kisebbsértékűségi komplexust, mint zavart, patológiát kezelték – mely minden ember sajátja bár, de – neurózis, pszichózis és kriminalitás felé vezet. Ám éppen, mert minden ember

sajátja, mert egy „valódi egzisztenciális törvényben” gyökerező: természetes. „Sohasem gondoltak arra, hogy »megszelídítsék«, »beidomítsák«, kontroll alá helyezték és irányíthatóvá tegyék...”⁵⁴ – a mindenkori „én” számára (!) pozitív irányba fordítsák.

Brachfeld rámutat: a pszichológia túri, hogy olcsó reklámok, hirdetések manipuláljanak fogalmaival, s húzzanak hasznot abból, ami valójában az emberért született. Túri, hogy fogalmai a láthatatlanságig, az érthetlenségig nivellálódjanak, s mikor az olyan fogalmak körberajzolására kerülhetne sor, mint: „kisebbértékűség”, „szégyen”, „félelem”, vagy az „irigység” – ha *végre* az *emberi érzésekről* kezdődhetne meg a beszéd elhallgatunk, azt mondjuk: *trivialitás*. „A kísérleti pszichológia egy professzora – és manapság nem majd mindegyik professzor az? – bizonyonnan elszégyellné magát ily botrányos területre tévedve. »Ez már nem pszichológia, hanem morál« – mondta egyikük nekem megvető arckifejezéssel. Bánom is én! Mintha csak az, ami igaz a pszichológiában, rögvést érvényét veszítené a pedagógia, az etika, vagy a filozófia területén!”⁵⁵

A *kisebbrendűségi érzésről* írott Brachfeld kötet fogalmak, elméleti horizontok tisztázására tör. Szintézist igyekszik teremteni irodalom, individuálpszichológia – és általánosságában a pszichológia, szociológia és filozófia között. Új megoldásokat keres a jelen feladataira, miközben áttekintést ad a „tegnapról” – kontextualizál. Javasol új fogalmakat is, így például a „kisebbrendűségi” –, és a „főlénykomplexus” elnevezések helyett a *Gulliver-komplexust* használja, mely egyetlen fogalomként (és kapcsolódó negatív konnotáció nélkül) képes ezt a kettősséget láttatni: Gulliver mindenkor a környezete függvényében lesz törpe avagy óriás. A korabeli Amerikai Egyesült Államok példáján szemlélteti ezt, mely Európára tekintve kisebbértékűnek érezve magát rögvést Latin-Amerikára irányozza tekintetét, ahol túlkompenzálhatja emez kellemetlenségét.⁵⁶ Brachfeld társadalomkritikája erős, miként az liberális értékrendje is.

A Marañon vitáit

„A klasszikus biológia és pszichológa képviselői teljes érdektelenséggel kezelik az individuumot. Általánosságokból indulnak ki (...) Az általános már implikálja az egyedit: ez a klasszikus biológus és pszichológus véleménye, következképpen a konkrét individuumot egy sor funkcióra bontják és minden egyes funkciót – melyek statisztikája minden újabb cédulával, minden új

számadattal csak növekszik – egy hozzárendelt iratkötegbe gyűjtenek. (...) Ha valamelyik eset nem illeszkedik az általános megállapításokhoz, akkor új adatok nyomába erednek, hogy megerősítsenek egy új variánst, és ha megnyilvánulásgileg elegendőnek találtatik ennek gyakorisága, akkor módosítják az általános tézist. Ha csupán egyetlen kivételt találnak, akkor azt érdekes, kivételes esetként kezelik (...) Az individuum konkrét esete nem létezik; számukra ez csupán egy példázat, *exemplum*, mely szemléltetője a tanításnak (eine Lehre vermittelnd), így csak szekunder jelentőséggel bír. Ami számít: az a tanítás, a doktrína, a már előfeltételezett gondolatrendszer. (...) Ha vakok maradunk az individuálisra, a konkrét egyedit is szem elől tévesztjük, s vele a biológiát és a pszichológiát: nem marad más, mint néhány mítosz – az antikvitás szfinxéhez hasonló (...) Sajnálatos, hogy a *Ganzheitsbetrachtung*, a személy globális és átfogó megfigyelésének követelménye (...) még nem érkezett el [Spanyolországban]...⁵⁷

Brachfeld szigorú és felelősségteljes tudós. Ami motiválja: a személyiség egészségességének, egységének megértésére irányuló törekvés – ez az, amit *pszichoszintézisnek* nevez. Az 1933-ban publikált „*Marañon vitáirat*” is ennek szellemében fogant. A könyv tartalmazza Brachfeld – eredetileg – 1931-es keltezésű tanulmányát, mely Gregorio Marañon szexuálpszichológiai elméletének első kritikai áttekintése, és egy barcelonai orvosi folyóiratban (*Revista Médica de Barcelona*) jelent meg – bővített formában és kommentárokkal kiegészítve. Marañon ugyanitt megjelent válasza, illetve a témában született három rövidebb Brachfeld írás alkotják még ezt a gyűjteményes kötetet.

Gregorio Marañon (1887-1960) a kor legjelesebb tudósának számított Spanyolországban. Orvosként, egyetemi professzorként, kutatóként, történészként, íróként is számon tartják. Többek között ő volt egy ideig a Spanyol Földrajztudományi Társaság vezetője, bár bevallottan nem értett a geográfiához.⁵⁸ Valójában endokrinológus volt, aki a második köztársaság idején politikai szerepet is vállalt. Emócióelmélete az, amely a mai napig jelentőssé teszi nevét a spanyol pszichológiatörténetben.

Erre az időszakra datálható az érzelmek centrális és perifériás (James-Lange féle tézis) elméletei közötti vita: kérdés tehát, hogy a testi változások követik, avagy megelőzik-e a szubjektív érzelmi élményt. Marañont is érdekelt a kérdés és kísérleteket végzett páciensein, akiknek adrenalin injekciót adott (tudtukon kívül), és megfigyeléseket végzett ennek hatásairól. Rájött, hogy amikor a beteg tudta valaminek tulajdonítani a testi változásokat, konkrét élethelyzetének például, akkor ennek megfelelően

reagált azokra. Akik ellenben nem tudtak magyarázatot adni az átélt fiziológiai változásokra, azok Maraňon különféle magyarázatainak megfelelően reagáltak: azaz mind pozitív, mind negatív érzésekkel társíthatóaknak mutatkoztak a testi észleletek. Megfigyeléseit publikálta, 1924-ben franciául is, és ez a francia verzió került azután Schachter kezébe, aki – mint tudjuk – Singerral karöltve továbbdolgozta ezt az elméletet 1962-ben. A kísérletet ma, mint *Schachter* és *Singer paradigmaticus kísérletét* ismerjük, a *téves érzelmi attribúció* témakörében, ámde maguk a szerzők eredeti publikációjukban Gregorio Maraňonra hivatkoznak.⁵⁹

Brachfeldnek ezzel az elmélettel nincs is baja, sőt üdvözli Maraňont, a nagyhírű endokrinológust is, ámde Gregorio Maraňonnak van egy szexuálpszichológiai elmélete is, mely nem talál ilyen meleg fogadtatásra Brachfeld részéről. A maraňoni elmélet az alkati biszexualitás tételéből indul ki. Lényegileg Goldschmidt, Magnus Hirschfeld, Lipschütz, Wilhelm Fliess, és Otto Weininger korabeli, a szexuálpatológiákra vonatkozó elméleteinek keveréke ez a maraňoni eszmefuttatás.⁶⁰ A Goldschmidt féle *interszexualitás* fogalom (Intersexe) a hermafroditák egy alcsoportjára utalt eredetileg. A fogalom történetének bemutatását a Magnus Hirschfeld⁶¹ féle elméleti kontextus felvázolásával (Sexuelle Zwischenstufentheorie / „szexuális határesetek elmélete”) zárja Brachfeld és rámutat, hogy a maraňoni tanok valójában parafrázisai a hirschfeldieknek, aki egy „köztes nem”, egy „szexuális átmenet” tételezésével igyekezett magyarázni a homoszexuális irányultságot, illetve az általa leírt „interszexuális változatokat”.⁶²

„1836-ban (...) a svájci Heinrich Hössli, *Eros* című munkájában, a homoszexuális szerelem védelmében kijelentette, hogy a nemi szervek (...) nem indikálják egyértelműen a valódi nemi hovatartozást. Harminc évvel később a német Ulrichs írásaiban (...) »a férfi testbe zárt női lélek« tézisének alátámasztására törekedett (...) Kicsivel később, szintén a homoszexualitás jelenségéből kiindulva vette kezdetét a kérdés tudományos igényű feltárása. Nem ismerve még a belső elválasztású mirigyek működésének jelentőségét, Kraft-Ebing (...) felveti a két különböző agyi központ hipotézisét, melyek közül az egyik a maskulin, a másik pedig a feminin jellegzetességeként felelne, és a pubertáskor előtt nem manifesztálna hatásuk (...) Fliess a bal agyféltekében lokalizálni véli a nőiességgért felelő régiót (...) Végül megszületik Magnus Hirschfeld elmélete a századelőn, a »szexuális átmenet fokozatairól«.»⁶³

Weininger „biszexuális komplementaritás törvényének” vonatkozó tézisei⁶⁴ – Brachfeld szerint – logikus következményei az interszexualitás kapcsán tételezett fejlődési fokozatoknak és Hirschfeld elméletének, így Maraňonra is – „természetes” – hatással volt ez az elképzelés. Maraňon elmélete a – Németországban ekkorra már elutasított – Lipschütz féle elméletből is merítkezett: ez a teória már a hormonális hatások jelentőségének felismerésén alapszik. Alexander Lipschütz könyvének 1927-es spanyol kiadásához maga Maraňon írta a bevezetőt⁶⁵. Ebben a bevezető szövegben „él a lehetőséggel”, és rövid összefoglalóját nyújtja *saját* interszexualitás elméletének.

Maraňon úgy vélte, hogy a feminin és maszkulin jellegzetességek nem egymás ellentettjei, hanem egyazon fejlődés különböző fokozatait reprezentálják. Így ír erről maga Maraňon: „nem antagonizmus, hanem szukcesszió tételezhető a két nem kapcsán. A feminin jelleg, mint már mondtuk, egy közbülső szakasz a kamaszkor és a virilitás között. A szexuális fejlődés végállomása a férfiúi erő. Minden férfi, hogy gyermekből férfivá legyen, szükségszerűen átesik egy többé-kevésbé elfojtott feminin időszakon. Minden nő, midőn életciklusa a végéhez közeledik, fejlődése végállomásaként nőiességét gyengülni látja, és előtör ekkor, amaz romjai közül, a virilitás hírnöke.”⁶⁶ Az *ember*, tehát – a Maraňon féle elmélet kontextusán belül – *fejlődése maximumát* a férfiban, közelebbről pedig a *kopasz férfiban nyeri el*. „Nehéz vitatni, hogy a kopaszág – írja Maraňon, a virilitás jele.(...) A kopasz férfiak majdnem kivétel nélkül hypervirilisek alkatilag – minden tekintetben. Egy eunuch sohasem lesz kopasz.” – érvel a szerző.⁶⁷

A férfiúi létezés kitüntetett pozícióját (és a Brachfeld által hangsúlyozott maraňoni gynaecophobia [nőgyűlölet] gyanúját) erősíti az is, hogy a madridi doktor egy teljes tipológiát vázol köré. Maraňon Don Juan mítoszát morfológiai jellemzéssel egészíti ki: úgy véli, hogy a tipikus Don Juan *göndör hajú, korán őszülő, továbbá szemtengelyferdülésre hajlamos* illetve *prognathismus* jellemzi. Szoknyavadász életstílusa veleszületett „adottságként” kerül bemutatásra: Don Juan valójában nem szándékolja nők elcsábítását, ámde mert valamiféle *congenitalis erő* magához vonzza őket, s mert benne egy – szintűgy veleszületett, ösztönös – bizonyítási vágy, siker utáni éhség munkál, *képtelen* megtagadni „személyes varázsát” az őt körberajongó hölgyektől. Ugyanakkor *nem* a szoknyavadász Don Juan karaktere az ideális férfi megtestesítője, hanem Othello

figurája: a *férfiúi tekintély*, büszkeség szimbóluma (no, meg a féltékenysége – mutat rá Brachfeld). Ezekkel szemben tűnik elő az „Amiel-típus”: a félénk férfi. A „prototípus” ez esetben Henri-Frédéric Amiel (1821-1881) svájci filozófus, moralista, akinek *Diario Intime* című művének „lélektani” elemzése által revelálja Marañon ezt a „kategóriát”. Amiel félénkségének oka – Marañon szerint – hogy *túlértékeli* a nőt, a nőiséget, ily módon azután nem mer kapcsolatot kialakítani hölgyekkel, mert – *veleszületett* hajlama van arra, hogy – „idealizálja” őket. Mindezt „árnyalja” még Marañon vonzalma az eugenika tanaihoz, melyek ködébe burkolózva elutasítja a szerelem „idejétmúlt”, s „korszerűtlen” szokását; helyette az utódok egészségének szem előtt tartását, illetve „szocioökonómiai” szempontok figyelembevételét szorgalmazza.

Wilhelm Fliess⁶⁸ hatása is tetten érhető Marañon szexuálpszichológiai teóriáiban. Ott van például a hypogenitális kéz; avagy a lúdtalp marañoni elmélete: ez utóbbi szerint a lúdtalp patogenezisében genitális insufficiencia állna. Marañonnál is megjelenik a gondolat, hogy az ember bal oldala az erotikumra „hangolt”. Brachfeld a következőképp kommentálja ezen tételeket:

„A genitális eredetű lúdtalp, a hypogenitális kéz és az ezekhez hasonlatos tézisek (...) Hirschfeld azon vizsgálódásaira emlékeztetnek, melyek kapcsán arra a kijelentésre vetemedett egy nap, hogy egy személy homoszexuális hajlandósága meghatározható oly módon, hogy lemérjük... a nagylábujja és a láb »mutatóujja« közötti távolságot!”⁶⁹

„Fontos kiemelni, hogy Marañon számára észrevétlen marad az élet lüktetése: sablonokkal dolgozik – Don Juan, Amiel – élettelenül üresek. Nem lévén érzéke az élet drámájához, a színház világából példálózik, hogy az élet valódi és inherens drámaiságának helyébe léptessen egy – ahhoz mérten – külsődleges drámát ...” – írja Brachfeld.⁷⁰

Brachfeld felhívja a figyelmet, hogy az effajta elméletek idejétmúltak: az európai tudományok 19. századából valók. Elutasítja az efféle teóriákat, mert a társadalmat, a nő-férfi viszonyt alapjaiban mérgezők. Felhívja a figyelmet a tudósember *morális felelősségvállalásának szükségére*. Kritizálja azt a korrupt intellektuális légkört, mely engedi, hogy bizonyos személyek protekcióval juthassanak magas pozíciókba úgy, hogy annak betöltésére gyakorta teljes mértékben alkalmatlanok. Itt a konkrét példa Marañon, a „földrajztudomány-nélküli” földrajztudós esete. Marañon nagyhatalmú

tudósa a kornak, valójában senki sem illette kritikával a polgárháborút megelőzően nyilvánosan.⁷¹ Egyedül Brachfeld hallatta a hangját, ezért is jelentős a '33-as *Marañon vitairat* – amellet, hogy a korabeli szexuálpszichológiáról nyújt egy átfogó képet a mai olvasó számára is.

A női lélekről

„A legszebb és leginkább költői kifejezését a férfi nővel szemben érzett kisebbértékűségi érzésének – a szláv lélekkal született, ámde német nyelven szóló nagy költő – Rainer Maria Rilke feledhetetlen soraiban – képek foglatában – találok. Egyik költeménye, az *Angyali Üdvözlét* az Arkangyal és a Szűz beszélgetésének színpadán, szublimált formában fejezi ki a Férfi szavát, aki a Nőhöz fordulva szól:

».....
hajnal vagyok, harmat vagyok,
ámde te vagy a Fa.
.....
.....
Lásd: én kezdet vagyok, s a tő,
ámde te vagy a Fa.
.....
.....
Alig tekint rám két szemed,
s magad vagy mint soha;
vagyok szellő liget felett,
ámde te vagy a Fa.«

A nőt, mint levelekkel ékes fát láttatja a költői tekintet, erejében és kitéphetetlenül mélygyökerűként a valóság szilárd talajába ágyazottan; mellette ő, mint ember, mint férfi csupán csak a szellő suttogása lehet. Lehet Fény, érintheti termékenyítő Harmatként a nőt: »hajnal vagyok, harmat vagyok, ámde te vagy a Fa...« A férfi az örök kezdet: »Lásd: én kezdet vagyok...«, ámde a nő: a Gyökerezettség, az Állandóság, az Erő. (...) A Nővel szemben a Férfi örök vándornak érzi magát, egy gyökértelen létezőnek, egy háttorzonaton lebegő bizonytalanságnak.⁷²

A Nőt mindenkor a Férfi tekintete láttatja. Egy hagyományosan férfi-központú társadalomban a férfi beszél a nőről a „felszíneken”: rá sem csodálkozunk már, ha például az „anyaság” élményéről halljuk nyilatkozni. A nőként-létezés mélyrétegeiben pedig a nő önnön nőiességét a szeretett férfi pillantásában éli, és érzi meg. A mai társadalom megnyitotta kapuit a Nő előtt: ma már nem kérdés, hogy a nő azonos intellektuális és munka-

bírási képességgel bír, mint a férfi. Ugyanakkor *ez* a társadalom *megfelekezett* valamiről: lélektanilag elfeledte felkészíteni az *embert* az új kihívásokra. A női lélek misztikum, talány maradt – *a nézőpont hibája ez* Brachfeld szerint. Férfiszemek láttatják a nőt – fekete-legendába, mítoszokba burkolva még mindig – mert egy olyan keretben, mely a férfi-lét sajátja: férfi módon gondolva, s egoisztikus viszonyítási keretek között. A nő passzív – szokás mondani, legalábbis reaktív lény. Komolytalan, ledér, érzéki. Minek köszönhető *ez a még látszatként is* megkérdőjelezhető? Mi állhat a „jelenség” mögött? – kérdez rá Brachfeld Olivér. Vajon nem abból a férfi-egoizmusból fakad-e ez a sok üres karakterisztikum, mely *választásában preferálja ezt* az örök-gyermeki, mintegy mesterségesen életben tartott, „infantilis” (pontosabban: „infantilizált”) nőtípust?

A lélek nem a *logika, és „racionalitás”* jegyében működik – így a női lélek sem. „A lélektan nem hagyja, hogy a logika szabályai vezessék, hanem sajátos »logikája« van, *sui generis.*”⁷³

Biológusok, sőt korabeli nőgyógyászok, mint Liepmann beszélnek a nők alapvető biológiai, alkati sebezhetőségéről – gyakorta a menstruáció jelenségére alapozva az effajta beszédet, melyet mint visszatérő patológias állapotot „mitologizálnak”, mintha ez egy veleszületett „sérülésként” kísértené a nőt, mintha a „nőnek lenni” kifejezés egy permanens betegség állapotára utalna⁷⁴. S ha nem ezt teszik, akkor általában a másik végletbe csap át a beszéd és a nő, mint magasabbrendű lény jelenik meg, szemben az „értéktelen” férfival. Nem újszerű ez a jelenség – mutat rá Brachfeld, már a 16. században megfigyelhető ez az extrém interpretáció, egy bizonyos Agrippa – németalföldi filozófus, teológus – 1505-ös kéziratában. Agrippa még kis híján máglyára került nézeteiért, miszerint a Nő, a Szentírás bizonyosságai alapján nemesebb, kiválóbb teremtmény a férfinál⁷⁵. Tendenciózus az is, ahogyan a „társadalmi lét” maszkulinizálja a nőt: az azonosság jegyében. *Talán* eljön az idő, mikor a férfit feminizálja majd a kor – veti fel Brachfeld 1949-ben. „A problémafelvetés (...) egyszerűen rossz formában történik. Felesleges mind a nő állítólagos »inferioritásáról«, mind az állítólagos »fölényéről« beszélni, mert a nemek az effajta becslések számára nem összemérhetők.”⁷⁶

„Az emberi élet sejtje nem az individuuum, nem az elszigetelt egyén, hanem a pár: egy Férfi és egy Nő.”⁷⁷ Ez a megélt egység minden egyéb társadalmi és individuális élmény megalapozója. Egészen egyszerű azt

mondani, hogy ma már nem „divat” szeretni *ex abundantia cordis*. *Megélni* a hiányát annál nehezebb. S mert a szerelem a *férfiasság* és a *nőiség létélményének* találkozásában fakad, így fontos visszaadni az *értékét* annak, amit a *feminitás* magában rejt, és jelenthet ma. „Már Nietzsche a szép lehetőségek »fátyláról« beszél, mely beburkolja még a nőt, és ami éppen az élet varázsát adja.”⁷⁸

Brachfeld úgy látta, hogy a női értékek lassanként veszítenek teret a társadalomban. Ezzel párhuzamosan figyelhető meg, hogy „... manapság szokás (...) túlértékelni a fiatalságot és lebecsülni a kort.” A nyugdíjasok száma növekvő tendenciát mutat, azonban életterük eltűnni látszik, fokozatosan felszámolja ezt a dimenziót a kor embere. „Ez a helyzet súlyos következményekkel jár az idős ember számára, s főként a nők! Ma a családok sokkal kisebbek, mint korábban, és ez a jelenség megfosztja a nőt attól, hogy” nagymamaként, még tevékenyen vegye ki a részét a családi életből. „Az élet modern körülményei – a mozi, szemben az otthoni esték meghittségével; az étterem, szemben a családi asztallal; a sportok és a turizmus szemben az otthoni nyugalom békéjével – lassanként szűkítették be az (...) asszonyok életterét”⁷⁹ és a családok szerepét. S nem csupán az élet „ősze” veszíti színeit, megnyugtató melegségét. Megtagadni azt, ami valójában lélektani szükség, az *idővel dacolni*: hasztalan. „... az idő mindenütt jelenvaló, új istenség, amely elől csak látszólag lehet elrejtőzni, de nem a valóságban.”⁸⁰ Az *idő „jólvédett rejtekhelyeinkbe” betör és diadalt arat* végül – figyelmeztet Brachfeld.

Brachfeld ezzel az írásával a negyvenes évek konzervatív, katolikus Spanyolországát szólítja meg, ugyanakkor az a tisztelet, melyet a női értékekkel szemben mutat napjainkig példaértékű lehet. Felteszi a kérdést: Miért tapad annyi misztikus és alaptalan vélemény a nőiség / nőiesség kérdéséhez? Vajon nem abból a „*kisebértékűségi*” *érzésből* fakad-e ez, melyet az *erő szimbólumaként értett és nevelt* férfi megél? És a nő válasza erre nem a *férfiasság tiltakozás* lesz-e egyfelől, majd mikor még ifjan vénnek titulálja a társadalom – a bizonyítási kényszertől megremült férfi – nem a „*robinsonizmusba*” menekül-e, messze a világtól, egyedül, lélekben-magányosan? És mit veszít a társadalom egésze mindezzel? Lehet-e boldog a Nő, aki férfias életmódra kényszerül? Nem úgy van-e, hogy nőként – és éppen nőiessége által – jóval nagyobb teljesítményekre lehet képes, mint férfiszerepbe bújtatva a Nő? S

hogyan fordítható *pozitíva* a kisebbértékűség-érzés eszkalálódó spirálja ebben a kontextusban? Nos, ezekre a kérdésekre keresi a választ Brachfeld Olivér, miközben végigjárja a Nő életútjának állomásait és igyekszik felszámolni számtalan előítéletet, melyek a Nőt sújtják. Spanyolországban, ámde nem csak spanyolokhoz szólnak e sorok.

Végezetül...

Brachfeld pszichológiai munkássága színes, sokrétű és inspiratív. Úgy hiszem, hogy mi, a ma pszichológusai nem hagyhatjuk, hogy ez a gazdag életmű a „feledés lyukas zsákjába” hulljon. Brachfeld individuálszichológusként a politikum szférájára nyitottan, a gazdasági, társadalmi folyamatokra reflektálva, *erős kritikai érzékkel és kiváló humorral* igyekezett megérteni és megértetni az *embert a maga történetiségében*. Korában *megelőzve korát* válhattak gondolatai a mai napig érdekesen aktuálissá.

Ortega a spanyol kultúrát impresszionista kultúrának nevezi, *„határ menti kultúrának”* mely megszakított módon él. Nagy alakjainak mindegyike *„a világot ismét a semmiből”* kényszerül megteremteni, *„nem pedig onnan kiindulva, ahol azt egy másik zseniális előd hagyta”*. Újra és újra a káoszról kell az új-Ádámnak előlépnie, míg egy kultúra úgy érzi *„híján van a tegnapihoz, a fejlődésnek, a biztonságának”*⁸¹. Ne értékeljünk, ne ítéljünk ámde gondoljunk a múltra megértően s megérteni vágyón – hangzik az ortegai imperatívusz.

Magam úgy gondolom, hogy a magyar pszichológia története nincsen híján a tegnapihoz. A brachfeldi életút szép fejezete pszichológianknak, kérdéseiben gyökerezhet a ma. Helio Carpintero spanyol pszichológiatörténész, filozófus gondolataival szeretném zárni soraimat:

*„csupán annak az értéknek a tudása és szeretete, melyet birtokolunk, és ennek megkülönböztetése mindattól, ami valaminek látszik, ám végülis csupán csak árnyék és semmiség, tűnik számomra hathatós útnak a holnap felé.”*⁸²

JEGYZETEK

¹ Brachfeld, F. Olivér (továbbiakban: BFO) (1936/1959) 7.o.

² Brachfeld néhány, a *Korunk*-ban megjelent cikkéről közöl egy rövidebb listát (a '38-as publikációkra fókuszálva) Harmat, Pál (1994) 510.o. ill. magáról Brachfeldről: uo. 202-205.o.

³ BFO (1936/2002) A mű eredetileg katalán nyelven íródott 1936-ban – Brachfeld főművének, *A kisebbrendűségi érzés*-nek egy rövidített változataként. A katalán, rövidített verzió alapján készült azután egy francia, majd a franciából egy angol fordítás. A 2002-es magyarul megjelent szemelvénykötet ezen az angol fordításon nyugszik. Érdekességként említeném, hogy Brachfeld legfontosabb munkáját, *A kisebbrendűségi érzés*-t németül 2002-ben újra kiadták.

⁴ Lásd bővebben: Anderle, Ádám (2005) ill. Anderle, Ádám (2007)

⁵ Brachfeld, Péter (1993/2001)

⁶ Ortega y Gasset, José (1969) 89.o.

⁷ Vö. Brachfeld, Péter (1994) és BFO (1937)

⁸ BFO (1930) 2.o.

⁹ A későbbiekben két további könyv is születik a doktori értekezés témájából kibomlón, már spanyol nyelven, 1942-ben az *Árpád-házi Jolánta*, majd 1947-ben *A történelem legelfeledettebb királynéja*. Az *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja* című kötetet Csikós Margit fordításában és Anderle Ádám gondozásában jelentette meg a SZTE Hispanisztika tanszéke, először 1993-ban. A könyv érdekessége, hogy Brachfeld pszichológiai értelmezéssel vezeti fel a történelmi témát. Árpád-házi Jolánta II. András leányaként ment nőül 1235-ben I. (Hódító) Jakabhoz, Aragónia királyához. Jakab jellemének, illetve a házastársak között kialakuló – szerelmi – viszonynak az ábrázolásakor Brachfeld az individuálszichológia eszköztárával él, a témát magát pedig „pszichoanalitikus tollához méltónak” nevezi. Lásd BFO (1942/2001) 9-17.o.

¹⁰ Ortega y Gasset, J. (1991) 69-76.o.

¹¹ Az „ezüstkör” kifejezés *José Carlos Mainer* nevéhez köthető, aki az 1898-1936 közötti kultúrtörténeti időszakra utalt általa. Vö. López Vega, Antonio (2007). A spanyol történelem vonatkozó fejezeteiről lásd bővebben Anderle, Ádám (1992) ill. Csejtei, Laczkó, Scholz (1999)

¹² Brachfeld is tartott előadásokat ebben az intézményben. Vö. Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

¹³ Carpintero, Helio (2004)

¹⁴ Brachfeld, Péter (1994)

¹⁵ Ortega y Gasset, José (1911) *“El Psicoanálisis, ciencia problemática”* – Ortega kritikájának gerince a pszichoanalízis episztemológiai státuszának problémája. A kérdésnek ma már nagy a szakirodalma, ám 1911-ben Ortega az elsőként reflektált rá.

¹⁶ Carl Gustav Jung (1935): *Teoría del psicoanálisis*. Ed.Costa, Barcelona.

¹⁷ BFO (1936/1959) 157.o.

¹⁸ Harkai Schiller, Pál (1940/2002) 12.o.

¹⁹ Ortega 1905 és 1907 között Németországban folytatott tanulmányokat, s nem csupán filozófiát hallgatott, ám nagy érdeklődést mutatott a kísérleti lélektan első, önálló lépései iránt is. Előbb Wundt-nál hallgatott pszichológiát Leipzig Egyetemén, majd Berlinbe utazott, ahol Stumpf-nál tanult. Hazatérése után egyre távolodott a kísérleti paradigmától és a fenomenológia irányába nyitott. Vezérelve a *valóság, s vele / benne az ember teljes és integráns megismerésének vágya*: „soha nem tárják fel az embert mikroszkóppal” – írja 1907-ben. 1916-ra datálható pszichológiával kapcsolatos elmélkedéseinek foglalata: a „*Pszichológiai vizsgáldások*” (Investigaciones Psicológicas) című mű, mely egy előadásorozat vázára fűződik fel (1915 októbere és 1916 márciusa között „*A Pszichológia rendszere*” [Sistema de Psicología] címen tartott egyetemi kurzus kéziratosa alapján 1979-ben adták ki először ezt a posztumusz kötetet) – ez már egy *fenomenológiai pszichológia* vázlata. Vö. Hernández, Justo (2007). Lásd még *Javier Echegoyen Olleta* vonatkozó tanulmányát, spanyol nyelven: <http://www.e-torredabel.com/OrtegayGasset/Estudios/SistemadePsicologia.htm>

²⁰ A brachfeldi pszichoszintézis a svájci *Poul Bjerre* (1876-1964) elméletére vezeti vissza magát, illetve a berlini *Schultz-Hencke* „Neopszichoanalízis” koncepciójával vállal rokonságot. Schultz-Hencke halála előtt előadást is tartott Venezuelában a Brachfeld vezette „Pszichoszintézis Intézetben”, ahol maga is elismerte a két elmélet közötti hasonlóságot. Lásd még 30. jegyzet szövegkörnyezete, ill. BFO (1936/1959) 16-17.o. *Bjerre* neve említésre kerül Harmat Pál könyvében is *Ferenzi aktív technikájával összefüggésben* lásd Harmat, Pál (1994) 160-161.o. Közvetlen előzményként merülhetnek fel a pszichoszintézis kapcsán a – szintén – svájci *Alphonse Maeder* és *Charles Baudouin* munkái is. Vö. BFO (1936/1959)

²¹ Lásd még BFO (1936/1959) 172-174.o.

²² A pszichoszintézis kapcsán lásd még: Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

²³ A Frankl féle logoterápia és az ortegai filozófia közötti összefüggésekről lásd Bastida, Álvaro (2007)

²⁴ Ortega y Gasset über Alfred Adler und über Individualpsychologie (1931) – *Internat. Zf. f. Ind. Psych. – Leipzig*. A cikket 1981-ben megjelentették ismét a *Journal of Individual Psychology* című folyóiratban, így angol nyelven is elérhetővé lett.

²⁵ BFO (1936/1959) 161.o. Figyelemre méltó, hogy bár Brachfeld gyakorta polemizál Ortégával (például a *Korunk* hasábjain 1938-ban), mégis számtalan ponton találkozik a két gondolkodó. A mindkettejük által használt *jellegetes* metaforák összehasonlítása egy önálló tanulmányt érdemlő téma.

²⁶ Brachfeld műfordításainak listájáról bővebben: BFO (1942/2001) 101-108.o.

²⁷ Lásd Brachfeld Péter (1994)

²⁸ Carpintero, Helio (2004)

²⁹ Vö. Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

³⁰ Venezuelában 1956-ra alakult csak ki az önálló pszichológusképzés. Lásd bővebben: Pedro R. Rodríguez C., Ligia M. Sánchez (1996): *La Psicología en Venezuela*. Papeles del Psicólogo. n° 66. URL: <http://www.papelesdelpsicologo.es/vernumero.asp?id=735>

³¹ Prof. F. Oliver Brachfeld (1952): *El "Instituto de Psicosíntesis y relaciones humanas" de la Universidad de los Andes*. Dirección de Cultura de la Universidad de los Andes. Imp. El Vigilante, Mérida, Venezuela. A *pszichoszintézis* tematikában cikkek is születtek ekkortájt, ezek közül kiemelném a *Medicina Clínica* című barcelonai szakfolyóiratban megjelent: *Orvoslás és pszichoszintézis / Medicina y Psicosíntesis* (1953) és *A pszichoszintézis alapjai / Los fundamentos de la Psicosíntesis* (1954) című Brachfeld írásokat.

³² Gemelli, Zunini, Gutiérrez, Brachfeld (szerk) (1958): *Introducción a la Psicología*. Luis Miracle, Barcelona.

³³ Hofstaetter, Peter Robert (1966): *Introducción a la Psicología social*. [Lektorálta és jegyzetekkel ellátta: Oliver Brachfeld]. Luis Miracle, Barcelona.

³⁴ Allers, Rudolf (1959/1965): *Pedagogía sexual: Fundamentos y líneas principales analítico-existenciales*. [Fordította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta: Dr. Oliver Brachfeld] Luis Miracle, Barcelona.

³⁵ S. Nacht, M. Bouvet, R. Diatkine, A. Doumic, E. Jones, Oliver Brachfeld (szerk) (1959): *El psicoanálisis, hoy*. Luis Miracle, Barcelona. (A kötet bevezetőjét Ernest Jones írta; a könyv egy pszichoanalitikai fogalomtárral zárult – ez Brachfeld munkája.)

³⁶ Brachfeld, Péter (1994), ill. Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

³⁷ Érdekeség, hogy Unamuno „*caimismo español*” koncepcióját Brachfeld Szondi ösztönsors elméletével (Káin komplexus/karakter-típus) összefüggésben tárgyalja. Lásd Brachfeld (1936/1959)

³⁸ Brachfeld műveiről és műfordításairól lásd még: BFO (1942/2001) 101-108.o.

³⁹ Lásd BFO (1933)

⁴⁰ Lásd BFO (1936/1959)

⁴¹ BFO (1936): *El examen de la inteligencia en los niños*. Dalmau Carles, Gerona. Erről a könyvről 1938-ban a *Korunk* című folyóirat jelentetett meg egy recenziót (Lásd *Korunk*. 1938-as évfolyam. 74.o.). „*A gyermek intelligencia vizsgálata*” valójában még 1931-ben íródott a Budapesti Egyetem egy pályázatára. Brachfeld ebben az írásában a tanítókat, tanárokat szólítja meg és bemutatja az intelligencia vizsgálatok – azóta is sokat vitatott – kérdéskörét. Felhívja a figyelmet arra, hogy nem az a kérdés, hogy mi az intelligencia, hanem hogy mire / hogyan használjuk voltaképp. Kritizálja azt az elterjedt szokást is, hogy az intelligenciavizsgálatok során a „gyorsasági faktor” túlértékelt.

⁴² BFO (1949): *Cómo interpretar los sueños*. José Janés, Barcelona.

⁴³ Lásd BFO (1949)

⁴⁴ BFO (1951): *Los Complejos*. Caracas.

⁴⁵ Carpintero, Helio (1994) 21-22.o.

⁴⁶ BFO (1936/1959) 29-35.o.

⁴⁷ Lásd *Korunk*. 1937-es évfolyam. 1082-1083.o. Az idézetből látható, hogy a fogalmakkal még a recenzió írója is küszködik. A kötet címe magyarra fordítva, mint „A fogyasztékosági érzés” jelenik meg itt. A szerző kiemeli, hogy „A kisebbségi érzés” 1937-re már angol és német recepcióval is bírt.

⁴⁸ Lásd a kérdésről még BFO (1938)

⁴⁹ BFO (1936/1959) 62.o.

⁵⁰ Lásd még BFO (1938)

⁵¹ BFO (1936/1959) 55-56.o. Wüst gondolataira (1929/1938 –as írásaira) *Brandenstein Béla* hívta fel Brachfeld figyelmét.

⁵² Uo. 57.o.

⁵³ Uo. 59.o.

⁵⁴ Uo. 29.o.

⁵⁵ Uo. 22.o.

⁵⁶ Lásd még Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

⁵⁷ BFO (1933) 39-41.o. Brachfeld a *Ganzheitsbetrachtung* fogalmát Adlerrel összefüggésben használja másutt, rámutatva, hogy Adler azon kevesek közé tartozott, akik képesek voltak az elemzés helyére az „összelátás” követelményét állítani. Lásd BFO (1937)

⁵⁸ BFO (1933) 13-14.o.

⁵⁹ Carpintero, Helio (1994)

⁶⁰ A korabeli szexuálpatológiai elméletekről lásd bővebben pl. Sulloway, Frank J. (1987) 284-322.o.

⁶¹ Hirschfeld a homoszexuálisok jogainak élharcosa volt már az 1890-es évektől kezdődően.

⁶² Az ún. „interszexuális változatok” alatt értsd: *hermafroditizmus, androgynia, metatropizmus, transzvesztizmus*.

⁶³ BFO (1933) 109-110.o.

⁶⁴ Weinigerről lásd még Sulloway, Frank J. (1987) 231-236.o.

⁶⁵ A. Lipschütz (1927) *Las secreciones internas de las glándulas sexuales*. Ed. Javier Morata. Madrid. *Lipschütz* azonos című és tematikájú 1917-es tanulmánya elérhető angolul: <http://jp.physoc.org/cgi/reprint/51/4-5/283.pdf>

⁶⁶ BFO (1933) 112-113.o.

⁶⁷ Uo. 142.o.

⁶⁸ Fliessről lásd még Sulloway, Frank J. (1987) 147-180.o.

⁶⁹ BFO (1933) 85.o.

⁷⁰ Uo. 45.o.

⁷¹ Marañon a második köztársaság idejétől datálhatón baráti kapcsolatban állt Ortégával, akinek később háziorvosa is lett. Ortega *magánlevelekben* adott hangot barátja szexualitásra vonatkozó, bizzar elképzeléseivel kapcsolatos „meglepettsé-

gének”, s kérdezett rá ennek mögöttesére. Marañon Lipschütz könyvének elolvasását javallotta a filozófus számára, főként a saját szövegezésű bevezetőt – Ortegára mindazonáltal ez az „eszmeiség” egyáltalán nem hatott, s „rácsodálkozását” sem csökkentette – az egyébként liberális beállítottságú – Marañon vonatkozó eszmélkedése ... Lásd López Vega, Antonio (2007).

⁷² BFO (1949) 71-72.o. Rilke versét *Garai Gábor* fordításában közöljük.

⁷³ Uo. 139.o.

⁷⁴ Uo. 62.o.

⁷⁵ Uo. 78-80.o.

⁷⁶ Uo. 81.o.

⁷⁷ Uo. 146.o.

⁷⁸ Uo. 248.o.

⁷⁹ Uo. 183-184.o.

⁸⁰ BFO (1938) 437.o.

⁸¹ Ortega y Gasset, José (2002) 135-136.o.

⁸² Carpintero, Helio (1967) 12.o.

IRODALOM

ANDERLE, ÁDÁM (1992): *Spanyolország története*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

ANDERLE ÁDÁM (2005): *A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szegedi Egyetemi Kiadó.

ANDERLE ÁDÁM (2007): *Hungría y España relaciones milenarias*. Szegedi Egyetemi Kiadó.

BASTIDA, ÁLVARO (2007): Razón vital y logoterapia. Un diálogo entre Ortega y Viktor Frankl. In: Lasaga, Márquez, Navarro, San Martín (eds.) *Ortega en pasado y en futuro. Medio siglo después*. Biblioteca Nueva. Fundación José Ortega y Gasset.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1930): *Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadákban*. Sárkány nyomda, Budapest.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1933): *Polémica contra Marañon – con una crítica de las teorías sexuales de Marañon, una réplica del Dr. D. Gregorio Marañon, y un epílogo*. Sobs. de López Robert y Comp.^a, Barcelona.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1936/2002): *Az egyén és a csoport kisebbségtétség-érzése*. Veszprémi Egyetemi Kiadó.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1936/1959): *Los sentimientos de inferioridad*. Luis Miracle, Barcelona.

- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1937): Alfred Adler halálára. *Korunk*. 1937-es évfolyam. 650-654.o.
- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1938): Az „időfélelem” fogalmához. *Korunk*. 1938-as évfolyam. 435-438.o.
- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1942/2001): *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Hispánia, Szeged.
- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1949): *Los complejos de inferioridad de la mujer – Introducción a la psicología femenina*. Horta de Impresiones y Ediciones (Oliver Brachfeld Editor), Barcelona.
- BRACHFELD PÉTER (1993/2001): Dr Brachfeld Ferenc Olivér – életrajzi vázlat. In: Brachfeld F. Olivér: *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Hispánia, Szeged.
- HARKAI SCHILLER, PÁL (1940/2002): *A lélektan feladata*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CARPINTERO, HELIO (1967): *Cinco aventuras españolas*. Ed. Revista de Occidente, Madrid.
- CARPINTERO, HELIO (1994): *Historia de la psicología en España*. Eudema, Madrid.
- CARPINTERO, HELIO (2004): Medio siglo de la psicología en España. *Interamerican Journal of Psychology*. Vol.38. Num.2. 343-350.
- CSEJTEI DEZSŐ, LACZKÓ SÁNDOR, SCHOLZ LÁSZLÓ (szerk) (1999): *El 98 a la luz de la literatura y la filosofía*. Szeged.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908-1993*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Sopron.
- HERNÁNDEZ, JUSTO (2007): La psicología en la *Weltanschauung* orteguiana. In: Lasaga, Márquez, Navarro, San Martín (eds.) *Ortega en pasado y en futuro. Medio siglo después*. Biblioteca Nueva. Fundación José Ortega y Gasset.
- LÓPEZ VEGA, ANTONIO (2007): Ortega y Gasset y Marañón: historia de una amistad. In: Lasaga, Márquez, Navarro, San Martín (eds.) *Ortega en pasado y en futuro. Medio siglo después*. Biblioteca Nueva. Fundación José Ortega y Gasset.
- OBERST, U., IBARZ, V., LEÓN, R. (2004): La Psicología Individual de Alfred Adler y la Psicosisntesis de Oliver Brachfeld. *Revista de Neuro-Psiquiatría*. 67, 31-44.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1969): El hombre y la gente. In: *Obras Completas. Tomo VII*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid. 71-270.o.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1991): *A szerelemről*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (2002): *Elmélkedések a Don Quijotéről*. Nagyvilág Kiadó, Budapest.
- SULLOWAY, FRANK J. (1987): *Freud a lélek biológusa – Túl a pszichoanalitikus legendán*. Gondolat Kiadó, Budapest.

NAGYAR Lettre

2007/2008 téli (67.) számának tartalmából

BÁNZSÓFI

Bán Zsófia: Amiről nem szokás beszélni, arról hallgatni kell? (Darabos Enikő interjúja) 1

HÍVÓK ÉS SZABADGONDOLKODÓK

Ernst Tugendhat: Mire való a hit?

Rakovszky Zsuzsa: Triptichon

Kornis Mihály: Az utolsó lehetőség (A Lehetőségek könyvéből)

Christian Bobin: Ünnepe a dombtetőn (Nagy Zsuzsanna fordítása)

Jorgosz Szkambardonisz kispőzái: Profán szentek (Pávai Patak Márta fordítása)

Étienne Balibar: A francia fejkendő-vitáról

Timothy Garton Ash: Az iszlám Európában

Ayaan Hirsi Ali (interjú): Szüzek a ketrecben (Varró Zsuzsa fordítása)

Salman Rushdie: A kásmíri Sálímár (regényrészlet) (Greskovits Endre fordítása)

Mohsin Hamid Egy jóra való fundi (regényrészlet) (Varró Zsuzsa fordítása)

Orhan Pamuk: Hit ? Isztambul (regényrészlet) (Nemes Krisztián fordítása)

Radics Viktória: Boszniai nyelvröplék

Boszniai prózaversek (Radics Viktória fordítása)

Józsa Márta: Vershajótörött

Grecsó Krisztián: Ördöglugas

Rui Cardoso Martins: Az emberiség haladása (Bense Mónika fordítása)

Kathrin Passig: Ön itt áll (Tatár Sándor fordítása)

BOLDOG SEMMITTEVÉS

Hannes Böhringer: Lustaság, szokás, hétköznap (Tillmann J. A. fordítása)

Robert Louis Stevenson: A henyélők védelmében (Elekes Dóra fordítása)

Hannes Böhringer: Melegvíz (Tillmann J. A. fordítása)

Thomas Kapielski: Főtlen pörkölt (Rácz Christine fordítása)

Viola Vahrson: Ráérni menet közben (Tillmann J. A. fordítása)

Justin Hoffmann: A lustaság mint betegség (Török Dalma fordítása)

Tillmann J. A.: Ikarus + germanwings. Tanulmányúton Németországban

Tom Hodgkinson: Megjegyzéseim a lustaságról (Bart Dániel fordítása)

Eberhardt Straub: Tétlenség (Sarankó Márta fordítása)

Hans Böhringer: Agyó mélabú! (Tillmann J. A. fordítása)

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK: Ian Buruma, Pascal Bruckner, Adam Krzeminski, Antonín J. Liehm, Onder Csaba, Bánki Éva, Bónus Tibor, Sárközy Bence, Tönkő Vera, Garaczi László

TUDÓSÍTÁSOK: Sergio Benvenuto, Kristian Feigelson

VERSEK: Bódis Kriszta, Borbély Szilárd, Ferida Durakoviæ, Miljenko Jergoviæ, Semezdin Mehmedinoviæ és Marko Vešoviæ versei

A **lettre** kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.
Megrendelhető ajándék előfizetésként is évi 1800 Ft-ért
a Jelenkor Kiadónál: 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a
Tel: 72/314-782 Fax: 72/532-047
a honlapon: www.jelenkor.com e-mailen: lettre@c3.hu

FÓRUM

A REPREZENTÁCIÓ TUDOMÁNYAI

Beszámoló a Negyedik Európai Pszichoanalitikus Filmfesztiválról

Papp Orsolya, Fecskó Edina, Bálint Katalin

A harmadik fesztiválról írt beszámolómban* a film–előadó–közönség valódi interaktív részvételre épülő légkörén fellelkesülve azt az egyetlen kritikát fogalmazzuk meg, hogy „a hangsúly...a fiktív szereplők pszichodinamikájának elemzése felé toldott el – elsősorban a klasszikus freudi terminológia felhasználásával” (2006, 156.). Ez az észrevétel friss élményeink hatására mindenképp módosításra szorul, ugyanis csupán az előadások fókuszára vonatkozik. Figyelmen kívül hagyja a rendezvény önmeghatározását, a fesztivál-jelleget, melynek célja a legutóbbi évek európai filmjeinek bemutatása, illetve az alkotó team oszlopos tagjainak egyasztalhoz ültetése lehetőleg ugyanabból az országból származó pszichoanalitikusokkal. Az előre megadott téma szerinti filmválasztás a pszichoanalitikus megközelítés relevanciája szempontjából idén is kiemelkedő volt, a vetítések bősége miatt azonban beszámolómban csupán példaként emelünk ki alkotásokat és elemző kerekasztal-beszélgetéseket. A szelekció szempontjai most is váltaltan szubjektívek, nem a fesztivál tematikus rendjét követik, hanem a résztvevő–befogadók által konstruált fonalon haladnak.

A konferencia szakmai programját Emily Cooper *Laid Down* (*Lefektetve*) című rövidfilmje (2006) nyitotta meg. A film egy csecsemő szubjektív nézőpontjából ábrázolja a koragyermekkort. A kamera – csecsemőként való viselkedésén keresztül – megmutatja, hogy hogyan fogadja be az újszülött a külvilágot, Peter Fonagy szavait idézve, hogy „az interszubjektív helyzetben hogyan teremődik meg a szubjektum”. A film érdekessége annak az egybeesésnek a megragadása/megalkotása, hogy úgy próbálja a filmalkotó mentalizálni a nézőkben lejátszódó belső folyamatokat,

* Fecskó Edina – Papp Orsolya: Kettős tükörben. Beszámoló a Harmadik Európai Pszichoanalitikus Filmfesztiválról. *Thalassa* (17) 2006, 1:156-168.

ahogy az anya igyekszik mentalizálni a gyermekben létrejövő intrapszichikus tartalmakat. A gyermek és filmbefogadó érzelmeinek szabályozása így párhuzamosan zajlik. A filmvetítést követő beszélgetésen a rendező, Peter Fonagy és Andrea Sabbadini vett részt, megadva az inspiratív lendületet a következő napok interdiszclipináris párbeszédeihez.

Álmodom, tehát vagyok

Ez lehetne a pszichoanalitikus mélylélektan önismereti ösvényén járó ember lámpása vágytermészetének, tudattalan ösztönkésztetéseknek és elfojtott traumáinak felfejtésekor. De az álom az a láncszem is, melynek létrejöttét analógiásan követve eljuthatunk a regresszió természetének, a pszichózisok éber hallucinációinak (Hollós, 1933), vagy a művészeti alkotások keletkezésének (Ricoeur, 1977) és a befogadói állapotnak (Metz, 1982) a magyarázatához. A film és pszichoanalízis érintkezési pontjainak vizsgálatakor ugyancsak megkerülhetetlen – és nem csupán történeti szempontok állítják előtérbe;¹ szerves része lett a kronológia és hétköznapi kauzalitás kikerülésére épülő, belső és külső világot egybemosó alkotások formanyelvének és értelmezésének, emellett dramaturgiai szerepre tett szert a narratív filmek cselekményszövéseiben (a téma aktualitását mutatja Báron György beszámolója is a 2008-as Magyar Filmszemléről [Báron, 2008]).

„A filmkészítők számára az álmok és különböző álomszerű állapotok kezdettől fogva a film ontológiájának lényegi részét képezték: míg a filmen belüli »álomszekvenciák« lehatároltnak tűnhetnek, valójában soha nem szakadnak ki teljesen az őket tartalmazó film teréből.” (Marcus 2001/2006, 1)²

A Negyedik Európai Pszichoanalitikus Filmfesztiválon két különböző nézőpontú előadás témája is az álom volt: Alexander Stein³ a *Fantastical projections in the pursuit of love* (A szerelem keresésének fantasztikus projekciói) című panelben Az álom tudományá-t (*The Science of Sleep*, Gondry, 2007) elemezte pszichoanalitikus fogalmak mentén. Míg Ian

¹ Otto Rank volt az első pszichoanalitikus, aki 1914-ban *Der Doppelgänger* (A hasonmás) című tanulmányában felhívta a figyelmet a mozgófényképészet és az álommunka közötti hasonlóságra. Az 1920-as és 30-as évek filmelméleti munkáiban szinte kiapadhatatlan analógiás lehetőségként van jelen az álom (részletesen lásd Marcus, 2001/2006).

² Az eredeti angol szöveg fordítása az Apetúra filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat 2006 őszi-téli számában jelent meg elektronikusan (internetes elérhetőség: <http://apertura.hu/2006/osz/marcus>), így az idézetek oldalszámozásai ezt a formátumot követik.

³ Zongoraművész és kiképző analitikus.

Christie⁴ az avantgard filmekben járatos közönség számára felhívó intertextuális gesztussal, *Dreams that money can buy* (A megfizethető álmok, Richter, 1948) cím alatt a filmes álmok tipológiájának felvázolására tett kísérletet.

A filmrendező álma

„Az elmebeteg bizonyos értelemben előttünk álmodik.” (Hollós, 1933, 144)

Stein hálás feladatra vállalkozott: a pszichoanalízist ismerő, eddigi alkotásaiban is érintő, saját álmait és életének eseményeit a vásznon megjelenítő és vizsgáló rendező, Michel Gondry filmjének főhősét, illetve álom és ébrenlét közötti átmeneti terében kibomló kapcsolatait elemezte. A különböző tudatállapotok összemosódása a pszichés mechanizmusok szintjén az örömelv uralmát jelzi, a cselekményszövés szempontjából azonban ez a kettős pszichés reprezentáció bináris narratív dimenzióba helyezi a filmet. Az elemzés fókusza klasszikus: a film eseményeit nappali maradványokat, érzelmi emlékeket és tudattalan származékokat magában foglaló manifeszt álomtartalomként kezeli, melyek a főhős (nem pedig a rendező!) feldolgozatlan veszteségére (az apa halála) és nárcisztikus anyjától való tudattalan elszakadási vágyára mint látens tartalomra mutatnak rá. Az átdolgozás színterei a képzeletben és álomban egyaránt megjelenő privát TV-csatorna, főző- és zenés betéteivel együtt, illetve Stephane művészi törekvései, melytől éppen anyja vágja el egy kiségitő munka révén. Az éltető kreativitás mégis adódik Stephane hétköznapijaiban a szomszéd lányhoz fűződő szerelem-szerű kapcsolatában. Ahol belépünk a történetbe és a Gondry-főhős valóban különleges vizuális világába, a felszínen egy szerethető, szinte gyermeki szereplőt találunk, aki ötleteivel, és azok megvalósításával kimozdítja a nézőt a mindennapok korlátaiból, és elfedi a mélyrétegben rejlő gyermekkori traumákat, melyek egy megoldatlan ödipális helyzetre vezethetőek vissza. A film vége azonban nyitva hagyja azt a kérdést, hogy sikerül-e Stephane-nak továbblépnie a pszichoszexuális érési folyamat következő állomására, vagy kapcsolataiban ismételni fogja az egyszerre vágyott és elutasított regresszív összeolvadást az anyával.

A pszichoanalitikus filmkritika eszköztárának alkalmazására Gondry alkotása valóban felkínálkozik – címadása, a freudi álomelmélet ironikus,

⁴ Filmtörténész, író és műsorvezető, a Film és Médiatörténet professzora.

nyelvi asszociációkat is beépítő (*duck-duke, dad-dead*) felhasználása, a patológia-normalitás közti határ elmosása, illetve az előadásban reflektálatlanul hagyott önéletrajzi elemekhez kötődő játék révén. Munkáiban a rendező kísérletezik a különböző tudatállapotok (álom, emlékek, fantázia, kreativitás) filmes megjelenítésével, mellyel eredeti módon kapcsolódik a reprezentáció tudományához.

Álomtörténet képekben

A filmtörténet felől közelít az álmokhoz Ian Christie. Eisensteintől és a szürrealista filmkészítőktől Tarkovszkijon át a kortárs moziig vezet az az ív, melyre ismert álmjeleneteket fűz fel azzal a céllal, hogy kirajzolódjon egy olyan tipológia, mely az álmok különböző dramaturgiai funkcióját rendszerezi a cselekmény kibontásában. Az álom mint alternatív vagy az igazi valóság filozófiai mélységeket is felvillantó szerepe mellett elsősorban az orosz filmművészetből vett példákon keresztül mutatja be az elfelejtett gyermekkor felidézhetőségét az álmok révén, illetve a történések vallásos, babonás minőséghez kapcsolását. Áttekintés helyett az előadás elgondolkodtat és illusztrál, szinte utólagos történeti bevezetőt ad Stein elemzéséhez, rámutatva arra a kortárs tendenciára, mely a tudatállapotok elválaszthatatlanságát, képi átjárhatóságát célozza meg (például *Nyisd ki a szemed*, Amenábar, 1997).

Emellett párhuzamot kínál Gabbard és Gabbard (1999) áttekintésével, melyben a pszichiáter dramaturgiai funkcióit, eltérő reprezentációit vizsgálták az amerikai filmtörténetben. A terapeuta–segítő egyik fontos szerepe a főhős pszichés motivációinak explicit bemutatásakor érhető tetten: elegáns „shortcut”-ot tesz lehetővé a cselekményszövésben, keretet adva a feltárulkozásnak. A művelt, vagy legalább a vulgárfreudizmust magába szívó közönség számára a főhős álma hasonló mélyrétegeket tesz elérhetővé egyszerre helyezve a nézőt az álomfejtő és a filmértelmező aktív szerepébe. Technikailag pedig az álom a terápiás beszélgetéssel összehasonlítva a vizuális és a tudati tér változatosságát kínálja. Az álombeli képek virtuozitását ismert képzőművészek bevonása biztosította például Pabst *Egy lélek titkai. Pszichoanalitikus filmjében* (*Geheimnisse einer Seele. Ein Psychoanalytischer Film*, 1926, Ernő Metzner), Hitchcock *Elbűvölve* (*Spellbound*, 1945, Salvador Dali) című munkájában, vagy az előadás védjegyének választott, de egyébként reflektálatlanul hagyott Richter-alkotásban, a *Dreams that money can buy*-ban (1948, Alexander Calder, Marcel Duchamp, Max Ernst, Fernand Léger, Man Ray). Az előadás hiányosságai ebben az esetben a téma gazdagságát és szerteágazó természetét húzták alá.

Recepció és reprezentáció

„A művészet által megformált események ugyanis maguk is egy élő dolog reprezentációivá válnak, holttá lesznek.” (Jeff Klein)

A művészetpszichológia hármaskörének (alkotó–mű–befogadó) mellett a pszichoanalízis és film egyidejű születésénél és találkozási pontjainál mindenképp számottevő a reprezentáció és utalás kérdése: hogyan jelenik meg a pszichoanalízis, és mely részei ábrázolhatóak szinte a mozgókép kezdeteitől a filmvásznon? Valamint milyen formában találhatók analógiaként hivatkozások, moziélmények leírásai, elemzései pszichoanalitikusok teoretikus munkáiban és személyes dokumentumaiban? A *The Princess and the Psychoanalyst: a new family romance* (A hercegnő és a pszichoanalitikus: egy új családi románc) panel, illetve az *Intersubjective filmmaking: The Israeli television series 'In Treatment'* (Interszubjektív filmkészítés: a „Kezelésben” című izraeli tv-sorozat) műhelybeszélgetés bemutatásakor és elemzésekor kizárólag az első problémakört, a pszichoanalízis filmes reprezentációját érintjük.

Egy film a pszichoanalízisért

Jacquot Benoît *A hercegnő és Freud* (*Princesse Marie*, 2004) című tv-filmjének sokrétű megközelítését adja Catherine Portugues⁶ és Jeff Kline⁷ helyenként átfedő, de egymást izgalmasan kiegészítő párbeszéde Marie Bonaparte és Sigmund Freud kapcsolatának feldolgozásáról. Míg Portugues az analízis következményének, egyben a film háttérének tekinthető önéletrajzi dokumentumokat (Marie Bonaparte, *Five Copy Books*, 1952; *Öt irkafüzet*), a rendező és a főszereplő személyes involváltságát, illetve a megosztott francia pszichoanalitikus közönség váratlanul egységes pozitív fogadtatását állítja elemzése középpontjába (ahogy ezt előadásának címe is előrejelzi: *The Princess, The Psychoanalyst and the Director: Catherine Deneuve on Freud's Couch; A hercegnő, a pszichoanalitikus és a rendező: Catherine Deneuve a freudi díványon*), Jeff Kline az analitikus és analizált különleges viszonyát, kölcsönös vonzalmát, és a csábításelmélet rehabilitálásának igényét hangsúlyozza (*Freud's Family Romance with Princess Marie: Benoît Jacquot Resurrects the Childhood Seduction Theory; Freud*

⁶ Az Összehasonlító Irodalomtörténet professzora, a Filmművészeti Tanulmányok Tanszék vezetője (Amherst, MA, USA).

⁷ A francia nyelv és irodalom professzora.

családi románca Marie hercegnővel: Jacquot Benoît feltámasztja a gyermekkori csábítás elméletét).

Mindkét előadás kulcsszereplője a Catherine Deneuve által megformált Marie Bonaparte, és a film során az analitikus díványon retrospektíven kibontott neurózis-története. Portugues az ábrázolás erejét éppen az analízis során harmóniában egyesülő szavak és csendek által formált vallomásos párbeszédekben látja. A terápiás folyamat hiteles megjelenítése a pszichoanalízis filmes reprezentációjának neuralgikus pontja, ellenvélemények küzdőtere. Alain De Mijolla ennek magyarázataként a film és a pszichoanalízis dramaturgiai igényeinek eltérését jelöli meg: „Valójában semmi nem kevésbé filmes, mert semmi nem kevésbé vizuális vagy lassú egy dramatizált jelenet igényeihez képest”, mint az analízis egyik fő technikai pillére, a szabad asszociáció, a csendek, a kezelés időbeli kiterjedése, valamint a belső történések és az indulatáttételi dinamika ábrázolási nehézsége (1999, 197). Az analízis „térre kristályosodó idejét”, illetve a tudattalan tartalmak időtlenségét jól ellenpontoszza a film a náci térhódítás fekete-fehér archív felvételeinek beépítésével, mely a történelmi/objektív időt, a háborús események erőszakos sodrását jeleníti meg. Ez az agresszióval teli, sürgető ritmus a filmben Marie Bonaparte önkeresését, személyes múltja feltárásának szenvedő követelését jellemzi – a szexuális öröm, hatalom és nőiség egyensúlyának eléréséért folytatott harcában.

Jeff Kline ebben a folyamatban a „Bonaparte”-név erőt sugárzó, maskulin konnotációja révén egy determinált eltolódást lát, a szokványos nemi határok megkérdőjelezését, melyek Marie-t helyezik a kezdeményező, a csábító pozíciójába. Ha az analízis hatásaként ennek változását nem is sikerül elérni, Marie aktivitása „Freud tanítványának”, „kollegájának”, majd „mentőjének” szerepébe kanalizálódik. Klein elemzésének értéke éppen a csábítás analógiájának kiterjedt használatában rejlik, mellyel a mozi ontológiájának részeként említi annak hipnotikus, szeduktív jellegét.

Az „ideális gyógyító” képei

„...teoretikus állításokat sokkal nehezebb ábrázolni. A klinikai anyag szépen adja magát a kinematografikus megjelenítésre. A klinikai adatok abból származnak, amit hallunk és látunk, ezek pedig éppen azok az érzéki modalitások, melyeket a mozi mozgásba hoz.” (Chodorkoff és Baxter, 1974, 328)

Egy régóta csábító kezdeményezést valósítottak meg Izraelben: tévésorozat formájában képernyőre vitték a terápiás kezelés „izgalmas részeit”. Az egyes részek hetente négy nap egy-egy páciens terápiás ülését, az ötödik napon pedig a pszichoterapeuta szupervízióját mutatják be. A szemléltetés-képpen levetített jelenetekben egy páciensnő terapeutával való szerelembe

esésének, egy bombázó repülőgépet vezető katonai pilóta anyja halálával kapcsolatos tagadott gyászának, egy gyermekvállalással kapcsolatos házassági krízisnek és egy balesetező serdülőlánynak a terápiás ülései jelenítődtek meg. Az ötlet megszületéséről, a forgatókönyv írásának szempontjairól, valamint a sorozat szakmai és közönség általi fogadtatásáról, illetve hatásáról szólt a konferencia egyik legsikeresebb kerekasztalbeszélgetése, az *Intersubjective filmmaking: The Israeli television series 'In Treatment'* a forgatókönyvíró, rendező Nir Bergman, a klinikai pszichológus konzulens Roni Baht és független elemzőként Emanuel Berman (kiképző analitikus) (elnök) és Shimshon Wigoder (klinikai pszichológus) részvételével.

A tévésorozat egyszerre jelentett értékes lehetőséget a pszichoterápia média által tükrözött hamis sztereotípiáinak a korrekciójára, és hívta ugyanakkor elő a pszichoanalízis ábrázolhatóságának klasszikus dilemmáit. Ez utóbbi a de Mijolla által is megfogalmazott eltérő dramaturgiai igények film és terápia között, melyek már 1925-ben, az első hiteles ábrázolás szándékával fellépő *Egy lélek titkai* című pszichoanalitikus játékfilm esetében is komoly, kirekesztő vita forrásai voltak a pszichoanalitikus mozgalomban. A mű egyik pszichoanalitikus konzulensének felkért Hanns Sachs így írt erről az oktatófilmek mintájára kiadott kísérőfüzetben:

„Egyetlen film sem képes a pszichoanalízis teljes tartományát bemutatni, ahogyan egyetlen eset sem szolgálhat összes klinikai tünetének illusztrálására. Óriási mennyiségű anyagot tettünk félre, ha az átlagközönség számára túl nehéz vagy túl tudományos volt, vagy alkalmatlan volt filmes megjelenítésre.” (Sachs, 1926, 183)

Az alkotók és a konzulens tehát kettős elvárást igyekeznek kielégíteni, melynek során a pszichoterápiás folyamat és a filmművészet az adott produkcióban testetöltő kompromisszumot köt drámai cselekményszövés és a mindennapok rutinjai, a terápia csendjei között. A 2005-ben indult népszerű izraeli tévésorozat, az „In Treatment” az előbbi mellé tette le voksát „a való élet unalmas részek nélküli imitálásával”, a feszültség fokozása érdekében az itt és mostban kibomló terápiás kapcsolat előtérbe állításával. Bár a cselekmény fő helyszíne a terápiás szoba, nem tudták megkerülni a detektív-séma alkalmazását a terapeuta alakjának megformálásában, mely a beszélgetések során a múlt eseményeinek rekonstruálásakor egy rejtély leleplezését állítja előtérbe.

A stáb ugyanakkor beszámolt arról, hogy a sorozat elindulása a pszichoterápia iránti fokozott érdeklődéshez vezetett, megszorodtak a témával kapcsolatos publikus állásfoglalások. A főszereplő terapeuta a nagyközönség számára az „ideális gyógyító” megtestesítőjévé vált, sőt a valós terápiák közegeiben gyakran megjelent referenciapontként. Lényeges különbséget jelentett viszont a reális pszichoterápiás helyzethez képest, hogy a sorozatban a tera-

peuta személyes élete is megjelent, sokszor az ő életének ábrázolásában került sor a média által megkívánt fokozott konfliktus- és drámaszükséglet kielégítésére. A reprezentáció kérdésének tárgyalásakor elkerülhetetlenül felmerülő valós és fikciós elemek egybejátszását árnyalja, hogy a forgatókönyvíró valóban személyes élményanyagból dolgozott a filmbeli pszichológus megrajzolásakor; saját analitikusa illetve a pszichoanalitikus konzulens szolgáltak mintaként, lettek egybegyúrva. Roni Baht ezt a folyamatot visszajáról láttatja; ő beépíti a forgatókönyvíró–szemléletet terápiás munkájába.

Az „és” problematikája

Ha az ember másodszor vesz részt ugyanazon a nemzetközi konferencián, kikerülhetetlen az összehasonlítás: nem lehet félretenni az elvárásokat – különösen, ha egy olyan nagyhatású, a magyar pszichoanalízis és filmművészet kapcsolatában is inspiratív eseményről van szó, mint az Európai Pszichoanalitikus Filmfesztivál –, csupán reménykedni, hogy ami izgalmas volt két évvel ezelőtt, az ugyanolyan marad, ami hiányzott, az pedig ezalkalommal hangot kap.

A nagyon jó érzékkel kiválogatott, széles nemzetközi jelenléte biztosító mozi bemutatók lelkesült alaphangot adtak a filmeket követő panelbeszélésekhez. A film szerzői képviselők nem csak a rendezőre, hanem sok esetben a színészekre, forgatókönyvíróra, operátorra is kiterjedt, érdekes színezetet adva a beszélgetéseknek. Az interdiszciplináris találkozások legnagyobb kihívása az, hogy születik-e valódi integráció, kialakul-e valódi közös nyelv az egyes előadásokon belül és a különböző területek meghívottjai között. A harmadik fesztiválhoz képest 2007-ben a beszélgetésekben kevesebb kapcsolódást fedeztünk fel. A hozzászólások mintha kevésbé törekedtek volna a dialógusra, sokszor megmaradtak a lelkes monológok szintjén, ami néhány igazán jó film esetében csalódottságot okozott a közönségben.

Hiányérzet maradt a hallgatóságban a belga származású Pierre-Paul Renders (2000) *Thomas est amoureux* (A szerelmes Thomas) című játékfilmjét követő panelbeszélgetés után is. A film cselekményét egy agorafóbiás fiatalembernek, Thomasnak a nézőpontján keresztül láthatjuk, aki évek óta szobájából nem mozdulva ki, minden kapcsolati vágyát, lelki és szexuális szükségletét az interneten keresztül próbálja meg kielégíteni. A kerekasztal-beszélgetésen a rendező, a forgatókönyvíró és a film egyik színésznője vett részt a pszichoanalízis oldalát képviselő moderátor mellett⁸, akinek kevésbé sikerült egyensúlyt találnia a pszichoanalitikus és a filmes szempontok egy-

⁸ Pierre-Paul Renders, Philippe Blasband, Aylin Yay és Susann Wolff, kiképző analitikus.

idejű megjelenítésében. A hangsúlyok eltolódtak a film izgalmas keletkezéstörténetének és a karakterek filmidő előtti múltjának megfejtése irányába. Nem lett így tere viszont az olyan párbeszédnek, melyben a pszichoanalitikus és a filmművészeti szempontok valódi integrációba kerülnek, és felfedezhetővé válik a filmnek egy olyan rejtett rétege, mely a pszichoanalízisnek tesz fel kérdéseket. Hiszen az elidegenedett ember fizikai vágyainak „cyber térben” való megvalósíthatóságán keresztül megragadhatóvá vált volna a pszichoanalitikus terapeuta testi jelenlétére, elérhetőségére vonatkozó kérdés is.

Végül személyes megjegyzésként szeretnénk azt is megemlíteni, hogy a 2007-es Európai Pszichoanalitikus Filmfesztivál számunkra különösen fontos esemény volt abból a szempontból, hogy lehetőséget kaptunk az ennek nyomán született I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia bemutatására, a pszichoanalitikus filmelmélet és filmkritika területén folyó hazai kutatásoknak nemzetközi tudományos eredményekhez való kapcsolására. Negyedórás prezentációnkban ismertettük rendezvényünk történeti és szervezeti hátterét, majd a pszichoanalitikus filmelemzési módszertannak megfelelően összegeztük a 2006-ban Pécsen elhangzott előadások kulcsfogalmait, kiemelt hangsúlyt fektetve a magyar sajátosságokra. A londoni konferenciával összehasonlítva nálunk nagyobb szerepet kapott a történelem és a kollektív identitás kérdése, Ferenczi Sándor traumaelmélete, a pszichoanalitikus filmelmélet kritikai megközelítése és a filmalkotások pszichoanalitikus értelmezésén túlmutatva a nézőszereppel való foglalkozás. Prezentációnkat lelkesedéssel és elismeréssel fogadta a nemzetközi közönség, a szünetben többek között Andrea Sabbadini (főszerző) és Laura Mulvey személyesen is gratulált. A jövőre vonatkozó terveiben a rendezvény még nagyobbra nyitja látószögét, és a 2009-es EPFF fókuszaként a kelet-európai filmművészet témakörét jelölte meg.

IRODALOM

- BÁRON GYÖRGY (2008): A szerelem-ülésből. *HVG*, február 8., 6. szám, 52. évfolyam.
- CHODORKOFF, B., BAXTER, S. (1974): „Secrets of a Soul”: An Early Psychoanalytic Film Venture. *American Imago*, 31/4, 319-334.
- DE MIJOLLA, ALAIN (1999) Freud and the Psychoanalytic Situation on the Screen. In: Bergstrom J. (ed.): *Endless Night: Cinema and Psychoanalysis, Parallel Histories*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 187-199.
- GABBARD, GLEN O.–GABBARD, KRIS (1999): *Psychiatry and the Cinema*. 2nd Edition. American Psychiatric Press Inc, Washington, London.

- HOLLÓS ISTVÁN (1933): Az álom és az elmebetegségek munkája. In: *Lélekelemzési tanulmányok (Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről)*. Somló Béla könyvkiadó, Budapest, 143-154.
- MARCUS, LAURA (2001/2006): Álom és kinematografikus tudat. *Apertúra Filmelméleti és Filmtörténeti Szakfolyóirat*, ősz-tél (internetes elérhetőség: <http://www.apertura.hu/2006/osz/marcus>).
- METZ, CHRISTIAN (1982): *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema*. Ford. Britton C., Williams A., Brewster B. és Guzzetti. A., B. Bloomington, IN, Indiana University Press.
- RICOEUR, PAUL (1977): The Analogy of Dreams. In: *Freud and Philosophy: an Essay on Interpretation*. Yale Univ. Press, New Haven & London, 159-177.
- SACHS, HANNES (1926/1997): Psycho-Analyse: Rätsel des Unbewussten. In: Jacobsen W. (Hrsg.): *G. W. Pabst*. Argon, 175-184.



E számunk szerzői

- Benjamin Kilborne** antropológus, pszichoanalitikus, West Stockbridge, MA, USA. E-mail: bkilborne@aol.com
- Michael Ghil** matematikus, geofizikus, Föld-Atmoszféra-Óceán Tanszék, Ecole Normale Supérieure, Párizs; Geofizikai és Bolygófizikai Intézet, University of California, Los Angeles. E-mail: ghil@lmd.ens.fr
- Anna Gibbs** Associate Professor, School of Communication Arts, University of Western Sydney, E-mail: a.gibbs@uws.edu.au
- Shé Hawke** PhD Candidate and Tutor, Department of Gender and Cultural Studies, The University of Sydney, E-mail: s.m.hawke@arts.usyd.edu.au
- Horváth Petra** pszichológus, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Filozófiatudományi Doktori Iskola. E-mail: petra3376@yahoo.es
- Papp Orsolya** pszichológus, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail: papporsi@lycos.com
- Fecskó Edina** pszichológus, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail: fedka@freemail.hu
- Bálint Katalin** pszichológus, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, E-mail: katibalint@gmail.com
- Friedrich Melinda**, PhD hallgató, PPKE BTK, Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola (Germanisztika). E-mail: melinda_friedrich@yahoo.com

KÖNYV

Psychoanalízis a modern irodalomban.***Dokumentáció. I. kötet******Bevezetés. Bécsi modernizmus***

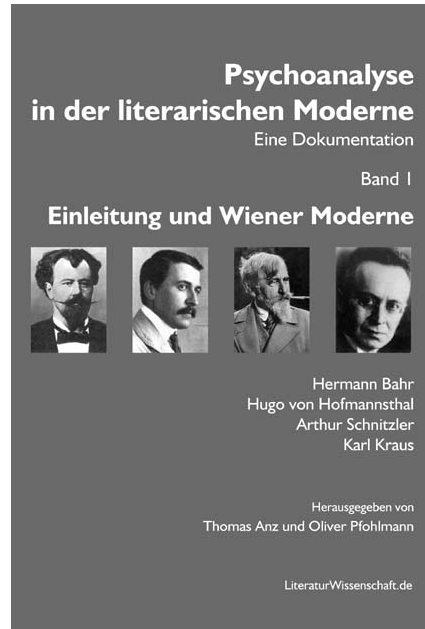
Szerk.: Thomas Anz – Oliver Pfohlmann

Psychoanalyse in der literarischen Moderne. Eine Dokumentation.

Hrsg. v. Thomas Anz, in Zusammenarbeit mit Christine Kanz und Oliver Pfohlmann. Band I: Einleitung und Wiener Moderne. Hrsg. von Thomas Anz und Oliver Pfohlmann.

Az öt kötetesnek készülő könyvsorozatot a „Psychoanalízis a modern irodalomban (1900-tól 1933-ig)” című kutatási projekt eredményeit tárja nyilvánosság elé. Thomas Anz, a kötet szerkesztője és az említett kutatási projekt vezetője arra vállalkozik, hogy a „Freuddal egy időben, német nyelven alkotó írók pszichoanalízishez való viszonyát relatíve átfogóan dokumentálja”, vagyis naplókiből, leveleikből, publicisztikai írásaikból és tanulmányaikból a pszichológiára, a pszichoanalízisre és az egyes pszichoanalitikusokra vonatkozó utalásokat egybegyűjtse.

Az első kötet a *Bevezetés. Bécsi modernizmus* alcímet viseli, a második a bohém, expresszionista és dadaista művészek (*Rainer Maria Rilke, Az Otto Gross-ügy, Franz Werfel, Franz Kafka, Franz Jung, Raoul Hausmann* a fejezetek címei) pszichoanalíziséről tett közléseit tartalmazza, a harmadik az eddig nagy-



Verlag LiteraturWissenschaft.de, Marburg,
2006

részt a kutatás perifériájára szorult női írókkal (*Franziska zu Reventlow, Lou Andreas-Salomé, Bess B. Kalischer, Grete Meisel-Hess, Regina Ullmann, Mela Hartwig, Alice Rühle, Margarete Susman*) foglalkozik. A negyedik és az ötödik kötet címe *Két világháború között*, ezeket Alfred Döblinnek, Robert Musilnak, Thomas Mann-nak, Hessének, Stefan Zweignek, Arnold Zweignek, Hermann Brochnak, Kurt Tucholskynak, Brechtnek és Canettinek szentelik a szerkesztők. A dokumentált írók listája hosszú, és külön érdeme, hogy több, az osztrák és német irodalmi kánonban kevésbé jegyzett alkotó is megtalálható rajta. Persze – noha maguk a szerkesztők

sem törekedtek teljességre – lehetne még bővíteni, például a müncheni Café Stefanie-ban az Otto Gross asztaltársaságához tartozó Leonhard Frankkal (további nevekért lásd: Michaels 1983), vagy néhány olyan pszichoanalitikusról szóló fejezettel, mint Georg Groddeck (1921: A lélekkereső) vagy Fritz Wittels (1923: Zacharias Pamperl oder Der verschobene Vollmond), akiknek regényírói tevékenységében nyilvánvalóvá válnak a pszichoanalízis és a modern irodalom „együtműködési és versengési” törekvései (17.o.).

Erről, a pszichoanalízis és a modern irodalom közötti együtműködésről és versengésről bővebben olvashatunk Thomas Anz bevezető tanulmányában, amellyel a könyvsorozat első kötete indul. Anz jól strukturált írása és a hozzá tartozó terjedelmes bibliográfia kiválóan alkalmas arra, hogy átfogó képet nyújtson a pszichoanalízis német nyelvű irodalmában történt recepciójáról, az ezzel egy időben tanúsított ellenállás megnyilvánulásairól, a pszichoanalízis irodalmi adaptációjának módjairól és a pszichoanalízist és irodalmat összekapcsoló érdekközösségről, amely „egyetlen problémahalmazra, a szubjektumnak a felvilágosodás óta erőszakkal igénybe vett autonómiájára összpontosul” (29.o.). Anz hosszan tárgyalja a harc metaforikájának térnyerését, s számos irodalmi és pszichoanalitikus szöveg példáján keresztül mutatja be, mint dramatiszálódik a harc metaforáiban a szexualitás és az erkölcs, a tudattalan és a tudatos közötti ellentét (31.o.). A bevezető tanulmánynak egy külön alpontja fog-

lalkozik a pszichoanalízis térhódításával is. „Az irodalmi modernség a kezdetektől fogva érdeklődést mutatott a pszichoanalízis iránt, először Bécsben, legkésőbb 1910-től az irodalmi élet valamennyi német nyelvű központjában, az 1920-as évektől egész Európában és az USA-ban.” – szögezi le Anz (13.o.), majd kitér a korai pszichoanalízis angliai, francia és olaszországi recepciójára. Thomas Mann 1936-os beszédében bátran nevezhette „világmozgalom”-nak a pszichoanalízist (Mann 1953, 136.o.). Ne feledkezzünk meg azonban arról sem, milyen fontos összetevője volt pszichoanalízis az orosz szellemi életnek (Lásd erről: Etkind 1999): Freud már 1912-ben tudatta Junggal, hogy „Oroszországban a pszichoanalízis valóságos járványa kezdődött” (Freud-Jung 1974, 495.o.). Mielőtt elfogadnánk Anz tételét, miszerint „pszichoanalízis legszélesebb körű elfogadottságát és legnagyobb elismertségét az 1920-as évek Németországában érte el” (15.o.), érdemes tekintetbe venni azt is, mennyire élen járt Budapest a pszichoanalízis progresszív szellemi mozgalmakkal való összeszövődésében (Haynal 1996, 39., Nemes 1998, Erős 2000). A Monarchia magyar fővárosáról, a Freudhoz legközelebb álló budapesti barátról, s a nemcsak az új művészet, hanem az új tudomány fórumául szolgáló, és Közép-Európában ilyen tekintetben egyedülálló *Nyugat*ról, vagy akár a pszichoanalízist a magyar irodalomba integráló és német nyelven is évtizedek óta olvasható Csáth Gézáról Anz tanulmányában, sőt az egész kötetben,

sajnos, egyetlen szó sem hangzik el.

„Különös jele a kornak! Amíg költészetünk egyre inkább a tudományos szigorúság látszatával és a jodoform illatával veszi körül magát, addig a tudomány elpirul, ha azon kapja magát, hogy önkéntelenül is a poézishez közelít.” (Idézi Pfohlmann, 46.o.) E szavakkal üdvözlí az 1896. februári *Morgen-Pressé*-ben a Bécsi Egyetem és Hugo von Hofmannsthal esztétika-professzora, Alfred F. von Berger Freud és Breuer tanulmányait a hisztériáról – tudjuk meg Oliver Pfohlmann sok hasonló érdekességet tartalmazó, a bécsi modernizmus és a pszichoanalízis viszonyáról szóló tanulmányából. Kiderül az is, hogyan vállaltak részt a pszichoanalitikus tanok népszerűsítésében a kor Freud által nem kedvelt költői (pl. Hermann Bahr *Dialog vom Tragischen* c. esszéjével), milyen jelentősége volt ebben a Freud „varázsló-tanoncaira” jutott közvetítő szerepnek, s hogyan hatott a pszichoanalízis megszületése az irodalom funkciójára és hatáira.

Az az információtenger, amelybe az olvasó a bécsi modernizmus négy képviselőjének (Hermann Bahr, Hugo von Hofmannsthal, Arthur Schnitzler és Karl Kraus) leveleit és naplóbejegyzéseit olvasva belemerül, a két bevezető tanulmányban leírtak befogadása után is bőven tartogat meglepetéseket. A költők pszichológiai érdeklődése (olvasták Freud, Jung, Stekel, Reik, Pierre Janet, Wilhelm Wundt, Morton Prince, Le Bon és Ribot munkáit) és pszichoanalitikus tárgyú írásai arról tanúskodnak, hogy a művészi identitásuk mellett sokan közülük a lélekbúvár identitását is magukénak

érezték. Az ámulaton túl továbbgondolásra készítet, és további vizsgálódásokra (ebben nagy segítséget jelent az egyes írókhoz megadott primer és szekunder irodalom) ösztönöz a kapcsolatrendszerek szemünk előtt kibontakozó szövevényes hálója, ami az írókat és a pszichoanalitikusokat egymással összekötötte. Néhány példa talán illusztrálja, milyen társas közegben folytak a századelő bécsi írónak mindennapjai: Hermann Bahr leveleket váltott Otto Rankkal és Wilhelm Stekellel (az utóbbival személyes beszélgetései is voltak) (62-88.o.), Hofmannsthal kezelőorvosa 1915-ben pedig Wilhelm Fließ volt (119.o.). A legkiterjedtebb analitikus ismeretségi körrel Freud „hasonmása” (191.o.), Schnitzler rendelkezett. Freudnál több alkalommal is látogatást tett, 1922-ben otthonában és 1926-ban a szanatóriumban, amely Schnitzler lakásával egy utcában, a Sternwartestraßében állt. Barátai közé sorolta továbbá Fritz Wittelst, Theodor Reiket (aki egyébként több Schnitzler-tanulmány és –monográfia szerzője), Lou Andreas-Saloméval teázott, Ophuijsennel nyaralt, jól ismerte Baron v. Wintersteint és Paul Federnt, beszélgetett az idős Breuerral, Hanns Sachs postán juttatott el hozzá egy álomanalíziseket tartalmazó különlenyomatot (141.o.), Groddeck pszichoanalitikus regényét pedig magától Freudtól kapta elolvasásra. Naplói szerint Schnitzler csak egy pszichoanalitikusról, Stekelről vélekedett lesújtóan – ez részben Helene Binder közléseinek tudható be, aki Schnitzler bizalmas barátnője és Stekel élettársnőjének édesanyja volt.

Érdekes adalékokat tudhatunk meg a pszichoanalízis és a *Die Fackel* rövid életű szövetségéről is, többek között abból a levélből, amit Freud 1906-ban írt Karl Krausnak, a *Die Fackel* főszerkesztőjének, hogy ügyében (Fließ plagiummal vádolta Weinigert, Swobodát és Freudot, mint közvetítőt) a bécsi lap nyilvánosságának segítségét kérje (214-215.o.). Zárszóul és kedvcsinálól álljon itt egy, a költők lélekelemzői hajlandóságára rávilágító anekdota: Hofmannsthal 1910-ben, levélben vallotta meg Schnitzlernek, hogy évekkel azelőtt „félíg véletlenül, félíg szándékosan” a vonaton felejtette tőle kapott ajándékát, az *Út a szabadságra* dedikált példányát. Amikor Schnitzler magyarázatot követelt tőle, Hofmannsthal így válaszolt: „Hogy a könyv szimbolikus otffelejtését akkor valóban véghezvihettem volna, azt azért hiszem, mert az imént azt képzeltem, hogy tényleg otffelejtettem. Tegnap óta tudom, hogy nem is én voltam az, aki elhagyta a könyvet, hanem Gerty [...]. Azért mondtam el

mindezt, mert úgy gondolom, hogy olyan gyengéd dolgokban, mint a barátság és a szerelem, azt is vállalnunk kell, amit megtehetünk volna.” (110.o.)

Thomas Anz, Oliver Pfohlmann és Christine Kanz dokumentációja a pszichoanalízis és a modern irodalom viszonyáról hiánypótló mű, és követendő példa lehet a magyar irodalom- és pszichoanalízis-történészek számára is. Kíváncsian várjuk hát a következő négy kötetet. A türelmetlenebbek addig is a

www.psychanalyse-literatur.de oldalon tájékozódhatnak a kutatási projektről, és ott jelezhetik a kötetel kapcsolatos esetleges észrevételeiket is.

(Friedrich Melinda)

Irodalom

Erős Ferenc szerk. (2000): *Ferenczi Sándor*. Új Mandátum, Bp.

Etkind, Alekszandr (1999): *A lehetetlen Erőszka. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Európa, Bp.

Freud, Sigmund – Jung, C. G. (1974): Briefwechsel. Fischer, Frankfurt/M.

Haynal André (1996): *Viták a pszichoanalízisben. Freud – Ferenczi – Bálint*. Thalassa Alapítvány – Cserépfalvi, Bp.

Mann, Thomas (1936/1953). Freud und die Zukunft. In: Sigmund Freud: *Abriß der Psychoanalyse. Das Unbehagen in der Kultur*. Fischer Bücherei, Frankfurt/M – Hamburg. 131-151.

Michaels, Jennifer E. (1983): *Anarchy and Eros. Otto Gross' Impact on German Expressionist Writers*. Peter Lang, New York.

NEMES LÍVIA (1998): *Alkotó és alkotás*. Animula, Bp.

HÍREK, INFORMÁCIÓK

Megalakult az Imágó Egyesület

2008. márciusában hivatalosan is megalakult az **Imágó Egyesület** (IME), miután a Fővárosi Bíróság jóváhagyta az alapszabályt. A közhasznú egyesület célja, hogy a londoni Imago International (East-West) Egyesülethez kapcsolódó szervezetként Magyarországon is fórumot teremtsen a pszichoanalitikus gondolatok és más tudományos és kulturális területek kreatív találkozásához, elősegítve ezzel a pszichoanalízis hagyományának ápolását és megújítását. A tervek között workshopok, konferenciák, előadássorozatok szervezése, kiadványok szerkesztése és megjelentetése szerepel. Az Egyesület elnöke Erős Ferenc, alelnöke Székács Judit, titkára Bálint Katalin. Az Egyesületbe való belépés feltételeiről és az Egyesülettel kapcsolatos egyéb kérdésekről Bálint Katalin ad felvilágosítást a következő e-mail címen: katibalint@gmail.com

*

II. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia, 2008, Pécs

A PTE Pszichológiai Doktori Iskola Elméleti pszichoanalízis programjának, az Imágó Egyesületnek és az Imago East-West nemzetközi szervezetének főszervezésével 2008. november 20-22. között megrendezésre kerül a II. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia „A kép tudattalanja, a tudattalan képei”

címmel a pécsi Apolló Artmoziban. A konferenciát a pszichoanalízis és a filmművészet területeihez kapcsolódó szakmai műhelyekkel összefogva, társszervezői együttműködésben valósítják meg. A rendezvény előtérbe kívánja helyezni az egyes intézmények keretein belül működő kutatási csoportok és szakmai műhelyek bemutatkozását.

A konferencia felhívást lásd a következő oldalon.

*

A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 15. őszi konferenciája

„Az idő a pszichoanalízisben. A jelenben elbeszélte múlt és jövő” címmel, 2008. október 10-11. között kerül megrendezésre.

Bővebb információ és jelentkezési lap letölthető az MPE honapjáról: <http://www.psychoanalysis.hu>

*

A „Művészet és pszichoanalízis” műhelybeszélgetés sorozat következő programjai a Petőfi Irodalmi Múzeumban (1053 Budapest, Károlyi Mihály u. 16. 18 órai kezdettel)

2008. május 16. Beke László művészettörténész: Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Szondi Lipót – és a művészet.

2008. június 20. Tverdota György irodalomtörténész: „Ime, hát megleltem hazámat” (!) Kultuszépítési és rombolási törekvések József Attila utóéletében.

A beszélgetéseket Valachi Anna vezeti.

KONFERENCIA FELHÍVÁS

II. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia

— A KÉP TUDATTALANJA, A TUDATTALAN KÉPEI —

A PTE Pszichológiai Doktori Iskola Elméleti pszichoanalízis programjának, az Imágó Egyesületnek és az Imago East-West nemzetközi szervezetének főszervezésével 2008. november 20-22. között megrendezésre kerül a II. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia – *A kép tudattalanja, a tudattalan képei* címmel – a pécsi Apolló Artmoziban.

A rendezvény szakmai folytatása a 2006-os *A Vásznon és a Dívány találkozása* címmel megrendezett I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferenciának. A két évvel ezelőtt indult kezdeményezés célkitűzései a pszichoanalitikus filmelemzés interdiszciplináris területe iránt elkötelezett filmalkotók, filmtudományi szakemberek és pszichoanalitikus szemléletű pszichológusok eszmecseréjének elősegítésére, a témához kapcsolódó tudományos kutatások megismertetésére és népszerűsítésére irányultak. A II. MPF-val az első konferencia nyomán felélénkült hazai pszichoanalitikus filmkritikának és filmelméletnek szeretnénk szervezett fórumot biztosítani. Shoshana Felman gondolatát a pszichoanalitikus és kinematografikus tudás integrációjának jegyében parafrázálva: A „filmművészet és a pszichoanalízis” problémájának lényege az „és”-ben rejlik. Akár az alkotásban, akár a filmélményben manifesztálódó pszichés jellegzetességeket igyekszünk (re)konstruálni, akár a fiktív szereplők vágyainak, kapcsolati dinamikájának a megértése a célunk a pszichoanalitikus beszédmód a kutató számára kidolgozott fogalomtárat biztosít a szubjektum belső történéseiről. Az „és”-ben emellett benne rejlik a filmnyelv és a tudattalan működési elveinek párhuzamba állítása, a pszichoanalízisnek a kép(iség)hez való viszonya, valamint a pszichoanalízis fogalmainak és terápiás helyzetének filmes reprezentálhatósága.

A konferenciára jelentkezéseket várunk

- *Szimpoziumra:* műhelyek bemutatkozását lehetővé tevő 3-4 előadásból álló moderált, tematikus blokk. Időkeret: előadásonként 20 perc, majd közös diskusszió 30 percben. Egy műhely akár több szimpóziummal is jelentkezhet.
- *Szekcióelőadásra:* a pszichoanalitikus filmelmélet, filmkritika és filmértelmezés területeihez kapcsolódó 20 perces előadás, amit 10 perc diskusszió követ.

Kérjük, hogy az érdeklődők a *Thalassa* honlapjáról, a <http://thalassa.mtapi.hu> címről letölthető jelentkezési lap, illetve szimpózium esetén a külön bejelentő lap kitöltésével is jelezzék előadói szándékukat a 2008mpf@gmail.com e-mail címen 2008. június 30-ig! Az absztraktok elfogadásáról a szakmai bizottság döntése alapján a jelentkezők 2008. szeptember 15-ig válasz-emaillen kapnak értesítést. Felmerülő kérdések esetén a fenti e-mail címen készséggel állunk rendelkezésükre.

Bókay Antal, Erős Ferenc és Székács Judit
doktori program és egyesületvezetők

Bálint Katalin, Fecskó Edina és Papp Orsolya
szervezők

Edited by Tihamér Bakó, Antal Bókay, Anna Borgos, Ferenc Erős (chairman of the editorial board), György Péter Hárs, György Hidas, Anna Kovács (technical editor), Kata Lénárd, Judit Mészáros, Júlia Vajda, Anna Valachi.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.

THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (2008/1)

In the **MAJOR ARTICLES** section of our present issue two articles are devoted to the life and work of the Hungarian-born French-American anthropologist and psychoanalyst George[s] Devereux (1908-1985). After and **Introduction** by **FERENC ERŐS**, **BENJAMIN KILBORNE's** article **George Devereux: In Memoriam** follows. The author concentrates in his essay on *From Anxiety to Method on Social Sciences* (1967), that best establishes Devereux's lasting reputation in the social sciences, anthropology and psychoanalysis.

The author of the essay entitled **Georges Devereux: from quantum physics to complementarist etnopsychiatry**, **MICHAEL GHIL**, is mathematician and geophysicist, and he is connected to Devereux through family relationship and mutual sympathy. The article is based on personal conversations and family memories. The author describes Devereux's life history, and he argues that his fairly advanced physical studies contributed largely to the development of his anthropological complementarism.

In the **WORKSHOP** section we publish an essay by **ANNA GIBBS and SHÉ HAWKE: Ferenczi's thalassal trend, the evolution of tears, and the role of affect in the psychosomatic relation**. According to the authors, the later work of Sándor Ferenczi was awash with salt-water inquiry that arises out of the oceanic depths of the Thalassal Trend. The purpose of this chapter is to illuminate the property of salt water and wonder as Ferenczi did about its relationship to human evolution through a reading of amphimixis, and the evolution of tears, the latter engaging the work of Elaine Morgan. The authors are particularly interested in the clinical presentation of phylogenetic or thalassal regression, as reported in his seminal work: *Thalassa: A Theory of Genitality* (1924), and later works including *The Clinical Diary* (1932) and what the contemporary multi-disciplinary application of such ideas might mean.

The ARCHIVES section contains **PETRA HORVÁTH's** contribution, **Oliver F. Brachfeld (1908-1967): A Hungarian individual psychologist in the history of psychology in Spain.** In the history of Spanish psychology the name of *Oliver Brachfeld* (1908-1967) has been interwoven with the spread of Adlerian individual psychology, and, in general, with the penetration of the then recent theory of Viennese depth psychology into Spain. Brachfeld was the first to translate writings of Adler and Jung into Spanish. His works bear witness to his mastery of psychoanalysis, existential analysis and theories of contemporary psychology. His lectures and writings on psychology, sociology, literature, philosophy and history earned him acknowledgement not only in Europe, but in Latin America as well. His translations of *belles-lettres* helped brought contemporary Hungarian literature (for example writings of Lajos Zilahy, Sándor Márai and Frigyes Karinthy) within the reach of Spanish readers. He also translated works by Thomas Mann, Dostoyevsky and Stefan Zweig – among others, into Spanish. The paper outlines Brachfeld's life, which is an enlightening story in itself, and part of the history of psychology in general as well. His intellectual vigilance and cultural openness is exemplary for present and future generations.

In the FORUM section **ORSOLYA PAPP, EDINA FECSKÓ** and **KATALIN BÁLINT** in their review entitled **The sciences of representation** give a detailed account of the 4th European Psychoanalytic Film Festival held in London last autumn.

In the BOOKS section **MELINDA FRIEDRICH** reviews a documentary volume edited by Thomas Anz *Psychoanalyse in der literarischen Moderne. Eine Dokumentation.*

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Victor Hugo u. 18–22, H-1132 Budapest. Phone/fax: (36-1) 239-6043
E-mail address: thalassa@mtapi.hu and erosf@mtapi.hu

Homepage: <http://thalassa.mtapi.hu>

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above).

The present issue of THALASSA was supported by the National Cultural Fund of the Republic of Hungary.

Thalassa is edited in cooperation with the “Theoretical psychoanalysis” PhD program of the Doctoral School in Psychology of the University of Pécs, and of the Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences.

Contents

Introduction (*Ferenc Erős*) 3

MAJOR ARTICLES

Benjamin Kilborne: George Devereux: In Memoriam 7

*Michael Ghil: Georges Devereux: from quantum physics to
complementarist ethnopsychiatry* 23

WORKSHOP

*Anna Gibbs and Shé Hawke: Ferenczi's thalassal trend, the evolution of
tears, and the role of affect in the psychosomatic relation* 37

ARCHIVUM

*Petra Horváth: Olivér Brachfeld F. (1908-1967): A Hungarian individual
psychologist in the history of psychology in Spain* 59

FORUM

*Orsolya Papp, Edina Fecskó, Katalin Bálint: The sciences of representation.
The 4th European Psychoanalytic Film Festival in London* 85

BOOK

Thomas Anz (ed.): *Psychoanalyse in der literarischen Moderne.*
Eine Dokumentation. (Melinda Friedrich) 95

EVENTS AND INFORMATION 99

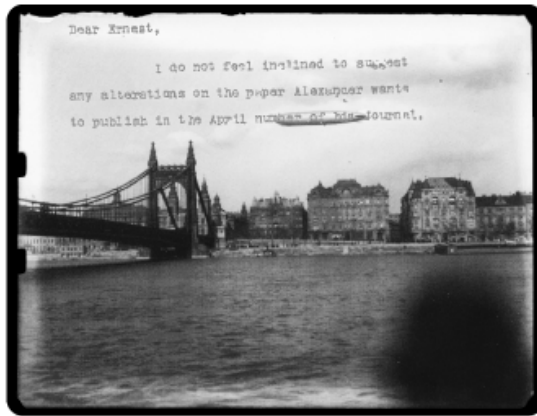
ENGLISH SUMMARIES 101

Erős Ferenc - Lénárd Kata - Bókay Antal (szerk.)
Typus Budapestiensis
TANULMÁNYOK A PSZICHOANALÍZIS
BUDAPESTI ISKOLÁJÁNAK
TÖRTÉNETÉRŐL ÉS HATÁSÁRÓL

Dr. S. FREUDNAI

BUDAPESTI I. LÉNYVAT 0. 11.
TELEFON: 214 07

March 22, 1933



THALASSA

A kötet tanulmányai a pszichoanalitikus mozgalom budapesti iskolájának történetét és hatását, az iskola hálózatának változó, nyíltabb vagy rejtettebb megjelenési módjait, a módosulások, átalakulások és transzmissziók csatornáit, a kulturális és irodalmi recepció folyamatait járják körül. Az új kutatásokon alapuló elemző, rekonstruáló elméleti és történeti tanulmányok szerzőinek többsége a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája elméleti pszichoanalízis programjának oktatói és hallgatói közül kerül ki.

Kedvezményes áron (3200 Ft) megrendelhető: thalassa@mtapi.hu